Umoja wa Ulaya
Ujumbe wa Waangalizi wa Uchaguzi

Kenya 2022

Ripoti ya Mwisho

Uchaguzi Mkuu
Agosti 9 2022

Ujumbe wa Waangalizi wa Uchaguzi ni huru kutoka kwa taasisi za Umoja wa Ulaya. Maoni yaliyotolewa katika ripoti hii ni ya waandishi na si hayaashirii sera rasmi na msimamo wa Umoja wa Ulaya.

Jedwali la Yaliyomo

I. Muhtasari 6
II. Utangulizi 7
III. Historia ya Siasa 8
IV. Utekelezaji wa Mapendekezo ya awali ya EOM 9
V. Mfumo wa Kisheria 10
A. Kanuni na Ahadi za Kimataifa 10
B. Haki za Kikatiba 10
C. Sheria ya Uchaguzi 11
D. Mfumo wa Uchaguzi na Uwekaji Mipaka ya Eneo Bunge 11
VI. Usimamizi wa Uchaguzi 11
A. Muundo wa Usimamizi wa Uchaguzi 11
E. Usimamizi wa Uchaguzi 13
F. Elimu ya Mpiga Kura 15
VII. Teknolojia ya Uchaguzi 15
VIII. Usajili wa Wapiga Kura 18
A. Haki ya Kupiga Kura 18
B. Taratibu za Uandikishaji Wapiga Kura 18
IX. Usajili wa Wagombea na Vyama vya Kisiasa 20
A. Usajili wa Wagombea 20
B. Usajili wa Vyama vya Siasa 21
X. Campaign Environment Mazingira ya Kampeni 21
A. Election Campaign Kampeni ya Uchaguzi 21
B. Fedha za Kampeni 24
XI. Media Vyombo vya habari 25
A. Media Environment Mazingira ya Vyombo vya Habari 25
B. Mfumo wa Kisheria kwa Vyombo vya Habari 26
C. Vyombo vya Habari na Uchaguzi 27
D. Matokeo ya Ufuatiliaji wa Vyombo vya Habari 28
XII. Mitandao ya Kijamii na Mawasiliano ya Kidijitali 29
A. Mazingira ya Mitandao ya Kijamii 29
B. Mfumo wa Kisheria 30
C. Uchunguzi wa Mitandao ya Kijamii (tazama pia Kiambatisho II) 31
XIII. Kujumuisha Wanawake, Watu Wenye Ulemavu 33
XIV. Uangalizi wa uchaguzi wa wananchi na Kimataifa 35
XV. Haki ya Uchaguzi 35
A. Uteuzi wa Vyama vya Siasa na Migogoro ya Usajili wa Wagombea 36

B. Malalamiko ya Kikatiba kuhusu Haki za Uchaguzi 36
C. Makosa ya Uchaguzi 37
XVI. Upigaji Kura, Kuhesabu na Kujumlisha Matokeo 38
A. Muhtasari wa Upigaji Kura 38
B. Kufunga na Kuhesabu 39
C. Ujumlishaji wa Matokeo 40
XVII. Matokeo na Mazingira Baada ya Uchaguzi 42
A. Kutangazwa Matokeo 42
B. Malalamiko Yanayohusiana na Matokeo ya Uchaguzi 43
C. Maendeleo Baada ya Uchaguzi 48
XVIII. Mapendekezo 50
A. VIAMBATISHO 62
B. KIAMBATISHO I - UFUATILIAJI WA VYOMBO VYA HABARI WA EU EOM 62
C. KIAMBATISHO II – MATOKEO YA UFUATILIAJI WA MITANDAO YA KIJAMII 69
D. Uchambuzi wa Jinsia 72
E. Usambazaji Unaoendeshwa na Roboti 73

Orodha ya Vifupisho

AU	Umoja wa Afrika
BBI	Mpango wa Maridhiano wa BBI
BVR	Usajili wa Wapiga Kura kwa njia ya kibayometriki
CEDAW	Mkataba wa UN wa Kutokomeza Aina Zote za Ubaguzi Dhidi ya Wanawake
COMESA	Soko la Pamoja la Mashariki na Kusini mwa Afrika
CRO	Wasimamizi wa Uchaguzi wa Maeneo Bunge
CRPD	Mkataba wa Umoja wa Mataifa wa Haki za Watu wenye Ulemavu
CRS	Huduma za Usajili wa Kiraia
CS/CEO	Katibu wa Tume / Afisa Mkuu Mtendaji
CRO	Msimamizi wa Uchaguzi wa Kaunti
CSO	Asasi ya Kiraia
CVR	Uandikishaji wa Kuendelea wa Wapiga Kura
DIS	Idara ya Huduma za Uhamiaji
DRC	Kamati ya Utatuzi wa Migogoro
DRO	Naibu Msimamizi wa Uchaguzi
EAC	Jumuiya ya Afrika Mashariki
EACC	Tume ya Maadili na Kupambana na Rushwa
ECOWAS	Jumuiya ya Kiuchumi ya Nchi za Afrika Magharibi
EISA	Taasisi ya Uchaguzi ya Demokrasia Endelevu Barani Afrika
ELOG	Kikundi cha Waangalizi wa Uchaguzi
EOM	Ujumbe wa Waangalizi wa Uchaguzi
EVV/EVI	Uthibitishaji na Utambulisho wa Mpiga Kura kwa njia Kielektroniki
ECVR	Usajili Unaoendelea wa Wapiga Kura Ulioimarishwa
EU	Umoja wa Ulaya
HC	Mahakama Kuu
ICCPR	Mkataba wa Kimataifa wa Umoja wa Mataifa wa Haki za Kiraia na Kisiasa na Itifaki ya Hiari
IEBC	Tume Huru ya Uchaguzi na Mipaka
IGAD	Mamlaka ya Kiserikali kuhusu Maendeleo
IGP	Inspekta Jenerali wa Polisi
ILO	Shirika la Kazi Duniani
IPOA	Mamlaka Huru ya Kuchunguza Utendakazi wa Polisi
IRI	Taasisi ya Kimataifa ya Republican Inayotetea Demokrasia Duniani
KEG	Chama cha Wahariri Kenya
KIEMS	Mfumo wa Kielektroniki wa Uchaguzi Kenya
KMSWG	Kikundi Kazi cha Sekta ya Vyombo vya Habari Kenya
KNHCR	Tume ya Kitaifa ya Haki za Kibinadamu ya Kenya
KUJ	Muungano wa Wanahabari wa Kenya
MCA	Wajumbe wa Bunge la Kaunti
MCK	Baraza la Habari la Kenya
NA	Bunge
NCCK	Baraza la Kitaifa la Makanisa la Kenya
NCIC	Tume ya Uwiano na Uadilifu ya Kitaifa
NDI	Taasisi ya Kitaifa ya Kidemokrasia
NRB	Ofisi ya Taifa ya Usajili
NRO	Wasimamizi wa Uchaguzi wa Taifa
NTC	Kituo cha Kitaifa cha Kuhesabu Hesabu
ODM	Chama cha Orange Democratic Movement

ODPP	Ofisi ya Mkurugenzi wa Mashtaka
ORPP	Ofisi ya Msajili wa Vyama vya Siasa
OSCE	Shirika la Usalama na Ushirikiano barani Ulaya
PJAK	Chama cha Wanahabari wa Kisiasa nchini Kenya
PPDT	Mahakama ya Mizozo ya Vyama vya Siasa
PVT	Ujumlishaji Sambamba wa Kura
PwD	Watu wenye Ulemavu
RO	Msimamizi wa Uchaguzi
ROV	Daftari la Wapiga Kura
RTS	Mfumo wa Usambazaji wa Matokeo
SC	Mahakama Kuu
TJRC	Tume ya Haki na Maridhiano
UDA	Chama cha United Democratic Alliance
UN	Umoja wa Mataifa
UNCAC	Mkataba wa Umoja wa Mataifa dhidi ya Rushwa
UNDP	Mpango wa Maendeleo wa Umoja wa Mataifa
WFD	Wakfu wa Demokrasia wa Westminster

I. Muhtasari

Uchaguzi mkuu wa tarehe 9 Agosti 2022 nchini Kenya ulifanyika katika mazingira ya amani kwa ujumla, huku haki za kimsingi za kidemokrasia zikiheshimiwa. Kura sita tofauti zilifanyika katika viwango tofauti kwa wakati mmoja na hii ilifanya mchakato kuwa mgumu ambao ulichukua karibu wiki nzima kukamilika, na changamoto nyingi zikijitokeza. Hata hivyo, hofu ya ghasia iliyokuwepo katika chaguzi zilizopita na iliyozua wasiwasi kabla ya uchaguzi huu haikujitokeza, na ushirikiano ulioendelezwa vyema wa mashirika ya kuzuia migogoro ulisaidia kupunguza wasiwasi huu. Hii ilihusisha serikali na asasi za kiraia ambao mara nyingi hatua zao zilichangia mafanikio katika mchakato.

Jambo lingine chanya lilikuwa kuibuka kwa masuala ya kijamii na kiuchumi kama lengo kuu la kampeni ya uchaguzi. Ingawa kipengele hiki kimeanza kujitokeza na migawanyiko ya kimaeneo inaendelea kuwa msingi wa uchaguzi wa wapigakura, kuna matumaini kwamba kuibuka kwa uchaguzi unaozingatia masuala ni jambo ambalo linaweza kuendelea kustawi katika siku zijazo.

Mojawapo ya masuala makuu ya uchaguzi huu ni mchakato ulio mgumu, pamoja na kuchelewa kuanza kwa matayarisho ya Tume Huru ya Uchaguzi na Mipaka (IEBC). Hii ilimaanisha kuwa vipengele vingi havikuzingatiwa mapema vile ilipaswa kushughulikiwa na mara nyingi vilishughulikiwa kwa njia ya dharura, badala ya kufuata utaratibu.

Usimamizi wa uchaguzi wa IEBC ulikumbwa na changamoto ya ukosefu wa rasilimali, kifedha na watu, uhaba wa mawasiliano mwafaka ambao ulidhoofisha uwazi, pamoja na migawanyiko ya kisiasa ambayo ilidhihirika kikamilifu mchakato ukiendelea. Pia ilitilia shaka uhuru wa taasisi hiyo, ambao unahitaji kulindwa. Taasisi thabiti ambazo hazina upendeleo ni muhimu kwa imani ya umma katika michakato ya uchaguzi ya siku zijazo.

Matatizo ya IEBC yalichangiwa zaidi na malalamiko na rufaa yanayoendelea kuhusu vipengele mbalimbali vya mchakato huo, huku maamuzi mara nyingi yakichelewa katika mchakato huo na kuzuia utekelezaji wa IEBC. Mfano mmoja wa hili ulikuwa uamuzi wa Mahakama ya Rufaa katika mkesha wa uchaguzi kuruhusu matumizi ya rejista za wapigakura zilizojumuishwa kwa njia ya mkono, ilhali uamuzi wa awali wa mahakama uliamua kwamba hazipaswi kutumiwa; kwa hivyo, maagizo kwa ngazi za chini ambayo tayari yalikuwa yametolewa ilibidi kufutwa wakati wa mwisho.

Chaguzi hizo ziligubikwa na kukosekana kwa mfumo mzuri wa fedha za kampeni, ambayo ilimaanisha kuwa mapato na matumizi yalikosa kudhibitiwa na hivyo kuvuruga siasa. Madai mengi ya rasilimali za kifisadi kutumiwa na wawaniaji na wapiga kura kulipwa ili kuamua vinginevyo yalikuwa mengi. Hii inadhoofisha sana kanuni za kidemokrasia. Bila ya urekebishaji ipasavyo wa jukumu la fedha katika siasa siku zijazo, maendeleo ya kidemokrasia yatakwamishwa.

Jambo lingine muhimu katika chaguzi hizi lilikuwa mchakato wa uwasilishaji wa matokeo, ambao ulikuwa mgumu na uliochukua muda mwingi, licha ya teknolojia iliyotumika. Jambo moja bora lilikuwa kwamba tovuti ya matokeo ya umma ya kinyang'anyiro cha urais iliweza kuanzishwa, ingawa katika dakika ya mwisho kabisa. Hii ilisababisha uwazi zaidi kwa kuwa fomu za matokeo zilichapishwa na ziliweza kuangaliwa mtandaoni na wahusika. Hii pia, hata hivyo, ilikuwa sehemu kuu ya kesi ambayo iliwasilishwa na mpinzani mkuu wa urais mbele ya Mahakama ya Juu.

Malalamiko ya baada ya uchaguzi yalisababisha kuwepo kesi dhidi ya wapinzani wakuu na pia ya dhidi ya IEBC, na kusababisha maswali ya imani ya umma katika matokeo. Licha ya kukosekana kwa ushahidi uliowasilishwa katika Mahakama ya Juu (SC) na mlalamishi na uamuzi wake wa

baadaye wa kuidhinisha matokeo ya uchaguzi wa urais, kesi zilizua maswali kuhusu utekelezwaji ipasavyo wa mchakato huo ambao unapaswa kushughulikiwa katika siku zijazo ili kujenga imani bora katika michakato ya uchaguzi.

Uchaguzi uliangazia mambo mengi mazuri katika maendeleo ya kidemokrasia ya Kenya na hamu ya kuboresha michakato ya uchaguzi. Hata hivyo, kuna idadi ya maeneo ambayo yanahitaji marekebisho ya haraka na ambayo ni sehemu ya mapendekezo yaliyotolewa na EU EOM katika ripoti hii. Mapendekezo makuu yameorodheshwa hapa:

Mapendekezo ya kupewa Kipaumbele:

- IEBC kupewa fedha za kutosha mara tu baada ya kumalizika kwa mchakato wa uchaguzi na katika kipindi chote kinachofuata, ili kutekeleza kuendlezwa kwa shughuli za elimu kuhusu upigaji kura.
- IEBC kutekeleza maboresho katika teknolojia ya uchaguzi kwa ukaguzi wa mara kwa mara na mashauriano na washikadau na kuboresha uthabiti na uwazi.
- IEBC kutekeleza Sheria ya Ufadhili wa Kampeni za Uchaguzi ili kudhibiti kiasi cha pesa zinazopokelewa na kutumiwa na wagombeaji na vyama vya kisiasa wakati wa uchaguzi au kura ya maoni.
- IEBC kuanzisha taratibu za upigaji kura maalum wa maafisa wa uchaguzi, maafisa wa usalama walio kwenye zamu, wapiga kura wasio na makazi na waliolazwa hospitalini pamoja na wafugaji wanaohamahama, kupiga kura, ikibidi, katika eneo lingine tofauti na walilojiandikisha. Hii inapaswa kusawazishwa kuambatana na hatua za usalama ili kuzuia upigaji kura zaidi ya mara moja.
- Bunge kueleza kwa undani ufafanuzi wa kisheria wa matamshi ya chuki kulingana na wajibu wa kimataifa wa haki za binadamu (ili kwamba nia zote mbili za uchochezi na ghasia zinazojitokeza zinaonyeshwa).
- Bunge liondoe kifungu cha 22 na 23 cha Sheria ya Matumizi Mabaya ya Kompyuta na Uhalifu wa Mtandaoni na kuchunguza hatua zisizoingilia katika kushughulikia taarifa potofu.
- IEBC kuwasilisha taratibu zilizo wazi na za kina za kusimamia wafanyikazi na mtiririko wa habari katika vituo vya kujumlisha ili kuongeza uthabiti na ufanisi wa mchakato huo, haswa uonyeshaji hadharani wa matokeo yanayojumlishwa hapo, na upakiaji wa fomu zote za matokeo kwenye tovuti ya umma. ili kuhakikisha uthibitisho.

II. Utangulizi

Umoja wa Ulaya (EU) ulituma Ujumbe wa Waangalizi wa Uchaguzi (EOM) kuchunguza uchaguzi mkuu wa Agosti 9 nchini Kenya kufuatia mwaliko kutoka kwa mamlaka ya Kenya. EU EOM ilikuwepo kuanzia Juni 26 hadi Septemba 6 2022. Jukumu la ujumbe huo lilikuwa kuchunguza vipengele vyote vya mchakato wa uchaguzi na kutathmini ni kwa kiasi gani uchaguzi ulizingatia ahadi za kimataifa na kikanda za uchaguzi, pamoja na sheria za kitaifa. EU EOM ilijumuisha timu kuu ya wataalamu 12 waliopiga kambi jijini Nairobi na waangalizi 48 wa muda mrefu waliotumwa katika maeneo yote ya nchi.

Wakati wa siku ya uchaguzi tarehe 9 Agosti, EU EOM ilituma waangalizi wengine 48 wa muda mfupi na waangalizi wa muda mfupi 44 waliosajiliwa ndani ya nchi kufuatilia upigaji kura, kuhesabu na kujumlisha matokeo. Kwa jumla, EU EOM ilituma waangalizi 182 kutoka nchi 27 wanachama wa EU, na kutoka nchi washirika zikiwemo Canada, Norway, na Uswizi pamoja na wajumbe saba kutoka Bunge la Ulaya. EU EOM ni huru katika matokeo na hitimisho lake chini ya uongozi wa Mwangalizi Mkuu, Ivan Štefanec, Mbunge wa Bunge la Ulaya. Ujumbe huo ulifuata mbinu

iliyobuniwa na ulizingatia " Kanuni za Uangalizi wa Uchaguzi wa Kimataifa", zilizoidhinishwa chini ya udhamini wa Umoja wa Mataifa mwezi Oktoba 2005, ambazo sasa zinaungwa mkono na zaidi ya mashirika 50. Hapo awali EU ilituma EOM katika chaguzi za mwaka 2002, 2007, 2013, na 2017.

III. Historia ya Siasa

Tarehe 9 Agosti 2022, Kenya ilifanya uchaguzi wake mkuu wa saba tangu kurejeshwa kwa mfumo wa vyama vingi mwaka 1991 na uchaguzi mkuu wa tatu chini ya Katiba ya mwaka 2010, ikiwa ni kura katika chaguzi sita tofauti. Kinyang'anyiro cha urais hutumia mfumo wa walio wengi ambapo mshindi anatakiwa kupata asilimia 50 pamoja na kura moja na angalau asilimia 25 ya kura halali takriban katika kaunti 24 kati ya 47. Iwapo hakuna mshindi ataibuka, duru ya pili ya uchaguzi hupangwa kati ya wagombeaji wawili waliopata kura nyingi zaidi.

Chaguzi nyingine tano baada ya wadhifa huo: ni uchaguzi wa magavana 47 wa kaunti, wabunge 290 wa Bunge la Kitaifa (NA), maseneta 47 na wabunge 1,450 wa kaunti (MCA). Zaidi ya hayo, wanachama wanaowakilisha wanawake, watu wenye ulemavu (PwD), vijana, wafanyakazi, na walio wachache wanapendekezwa na vyama sawia na mgao wao wa kura bungeni na katika mabunge ya kaunti.

Kenya ina historia ya uchaguzi wa urais uliozozaniwa huku kura za mwaka 2002 zikizingatiwa kuwa uchaguzi pekee tangu 1992 kukamilika bila mabishano makubwa. Chaguzi za mwaka 2022 ziliendeshwa tofauti na chaguzi tatu za awali zilizokuwa na mzozo mkubwa wa kiti cha urais, ambapo uchaguzi mmoja ulisababisha ghasia kubwa za baada ya uchaguzi (2007/08), na mmoja ukabatilishwa na Mahakama ya Juu katika uamuzi wa kihistoria wa mwaka 2017. Uchaguzi wa Kenya pia unachukuliwa kuwa suala la wasomi na linalotawaliwa na wanaume kutokana na gharama kubwa zinazohusiana na uteuzi wa wagombea ambao huathiri sana uwezo wa wanawake, vijana na makundi ya wachache kuwakilishwa kwa haki.

Kwa uchaguzi mkuu wa 2022, hali ya kisiasa ilipangwa upya. Rais Uhuru Kenyatta na Naibu wake William Ruto walikuwa wametofautiana baada ya Kenyatta ‘kumpa mkono’ mnamo Machi 2018 mpinzani wake katika uchaguzi wa urais wa mwaka 2013 na 2017, Waziri Mkuu wa Zamani Raila Odinga, na Mpango wao wa pamoja wa (BBI). BBI ililenga kupanua muundo wa utawala mkuu ili kujumuisha viongozi zaidi wa kisiasa ili kukabiliana na matatizo ya mfumo wa uchaguzi wa mshindi wa kila kitu na kusahihisha mfumo wa ugawaji wa rasilimali za kifedha kwa kaunti na maeneo bunge. Hata hivyo, Mahakama Kuu (HC) na SC iliamua BBI kuwa kinyume na katiba kwa kushindwa kushirikisha umma na hivyo isingeweza kutekelezwa. Mzozo huu kuhusu BBI ulileta mgawanyiko mkubwa wa kisiasa kati ya Kenyatta/Odinga na kambi za Ruto.

Katika uchaguzi wa urais, Wakenya tangu zamani wamepiga kura katika misingi ya kikabila ilhali katika chaguzi za viwango vingine vyote mchanganyiko wa mambo ya kitaifa, kikanda na ya kimaeneo huamua chaguo la wapigakura. Marais wanne wa zamani walitoka katika jamii mbili (Wakikuyu wa eneo la Mlima Kenya na Wakalenjin wa Bonde la Ufa). Hapo awali, mivutano ya kimaeneo ilionekana wakati uchaguzi wa urais uliposhindaniwa na miungano pinzani inayojumuisha kambi za kikabila. Mnamo 2022, hata hivyo, miungano miwili mipya iliyoanzishwa hivi karibuni ilikuwa ya makabila tofauti. Hiyo ilisuluhisha mvutano mkali na ueneaji wake.

Kenyatta na Odinga walipanga upya vyama vyao (Jubilee na ODM/ Orange Democratic Movement) chini ya muungano mpya wa Azimio la Umoja (One Kenya Alliance), wenye vyama 23 vikubwa na vidogo chini ya mwavuli wake, na Ruto alianzisha United Democratic Alliance (UDA) kama chama chake, kilichokuja kuwa chama kikuu chini ya muungano wa Kenya Kwanza (Kenya Kwanza)

wenye vyama 12. Huku Odinga kutoka jamii ya Wajaluo akiwa katika kinyang'anyiro cha tano cha urais na Ruto kutoka jamii ya Wakalenjin katika jaribio lake la kwanza, hakukuwa na mgombeaji mkuu wa kiti cha urais kutoka jamii ya Wakikuyu kwa mara ya kwanza katika enzi ya vyama vingi. Wagombea wawili wakuu wa urais, hata hivyo, wote walichagua wagombea wenza kutoka jamii ya Wakikuyu, Odinga alimchagua aliyekuwa Waziri wa Sheria, Bi Martha Karua, na Ruto na Bw. Rigathi Gachagua, mfanyabiashara. Bw. George Wajackoyah (Chama cha Roots) na Bw. David Waihiga (Chama cha Agano) pia waliwania.

Kwa tajriba ya miaka tisa ya ugatuzi, wapiga kura walikuwa wamevutiwa zaidi na nyadhifa za kuchaguliwa katika ngazi ya kaunti, kwani maendeleo ya mitaa yanaweza kuanzishwa huko na kwamba hawategemei urais kabisa. Hata bila mgombea anayependelewa kushinda urais, wapiga kura waliona baadhi ya waliowapendelea wakichaguliwa katika baadhi ya nyadhifa, aidha katika ngazi ya kaunti au kitaifa. Sababu hizi zilipunguza mvutano, haswa kuhusu uchaguzi wa rais.

Kulikuwa na mfumo thabiti kwa amani na usalama wa serikali uliowekwa, chini ya katika Katiba ya mwaka 2010 na ulioendelezwa dhidi ya ghasia za baada ya uchaguzi uliopita. Ilijumuisha tume na taasisi kadhaa za serikali, zikiwemo Tume ya Kitaifa ya Uwiano na Uadilifu (NCIC), Tume ya Maadili na Kupambana na Ufisadi (EACC), Tume ya Kitaifa ya Haki za Kibinadamu ya Kenya (KNHCR), Mamlaka Huru ya Kuchunguza Utendakazi wa Polisi (IPOA) , Ofisi ya Haki ya Utawala (Ofisi ya Ombudsman), na Ofisi ya Mkurugenzi wa Mashtaka ya Umma (ODPP). Mapungufu ya ufadhili, na kutoeleweka kwa majukumu kati ya mashirika wakati fulani yalitatiza ufanisi.

Kazi ya amani ya taasisi za serikali iliongezewa na mipango ya amani isiyo ya serikali, wakati mwingine kwa ushirikiano na taasisi za serikali kama vile NCIC. Hii ni pamoja na Baraza la Kitaifa la Makanisa ya Kenya (NCCK), mpango wa amani wa biashara ya kibinafsi *MKenya Daima*, Baraza la Dini, shirika la Amani la UWIANO miongoni mwa zingine. Kwa kukosekana utekelezaji wa ripoti ya Tume ya Ukweli Haki na Maridhiano (TJRC) kutoka mwaka 2013, ambayo ingeruhusu malalamiko ya muda mrefu na dhuluma kushughulikiwa, mipango hii ya amani ya serikali na isiyo ya serikali imeanzisha mipango dhabiti ya amani ambayo inasaidia kuziba migawanyiko.

Licha ya heshima kubwa kwa mahakama, heshima ya utawala wa sheria kwa Ofisi ya Rais na Bunge mara kwa mara haukuzingatiwa. Hili lilidhihirishwa na kukosekana kwa nia ya kutekeleza maamuzi kadhaa ya mahakama kuhusu kanuni ya kijinsia ya thuluthi mbili ya katiba na juu ya utekelezaji wa Sheria ya Mashirika ya Manufaa ya Umma ya mwaka 2013, ambayo inaziacha asasi za kiraia (CSOs) katika hatari ya kuingiliwa na serikali kiholela.

Suala la uchaguzi mkuu liliambatana na kuzorota kwa uchumi, kuongezeka kwa mazingira magumu ya kijamii na kuongezeka kwa viwango vya umaskini. Kupanda kwa bei kwa mafuta, bidhaa kuu za chakula, na bidhaa za kilimo kufuatia janga la COVID-19 na uvamizi wa Urusi nchini Ukraine kulichangia mdororo.

IV. Utekelezaji wa Mapendekezo ya awali ya EOM

EU EOM 2017 ilitoa mapendekezo 29 ya kuzingatiwa na bunge la kitaifa, IEBC, Ofisi ya Msajili wa Vyama vya Kisiasa (ORPP), na washikadau wengine. Haya yalijumuisha mageuzi ya sheria na hatua za kiutendaji, kuanzia mabadiliko hadi usajili wa wapigakura na wagombea hadi uendeshaji wa kampeni, usimamizi wa uchaguzi na utatuzi wa migogoro ya uchaguzi.

Masuala ya mgongano na ahadi za kimataifa za Kenya yalitolewa katika mapendekezo kadhaa mwaka wa 2017, mapendekezo ambayo yamerejelewa katika ripoti hii. Haya ni pamoja na

kuondolewa kwa vizuizi visivyofaa vya haki ya kugombea uchaguzi; kupunguza ufafanuzi wa matamshi ya chuki; kutekeleza sheria ya udhibiti wa fedha za kampeni; na kuboresha ushiriki wa kisiasa wa wanawake na watu wenye ulemavu.

Maeneo ambayo mapendekezo yametekelezwa ni pamoja na kupitishwa kwa Sheria ya Kulinda Data mwaka wa 2019 na uteuzi wa Kamishna wa Ulinzi wa Data, na hivyo kulinda haki ya faragha. Marekebisho ya Sheria ya Vyama vya Kisiasa mwaka wa 2022 (ingawa ilifanyika chini ya mwaka mmoja kabla ya uchaguzi) yalianzisha sheria mpya za uendeshaji wa kura za mchujo za vyama, ambazo zilipunguza pakubwa vurugu wakati wa uchaguzi. IEBC pia ilifanya juhudi kubwa kutekeleza vipengee vya kikatiba kuhusu maendeleo ya wanawake, watu wenye ulemavu na makundi mengine madogo wakati wa usajili wa wagombea. Sheria kuhusu utekelezwaji wa Kanuni za Maadili ya Uchaguzi ya IEBC zilibadilika, kutokana na uamuzi wa mahakama, na kusababisha ushirikiano kati ya IEBC na ODPP. ODPP pia ilifuatilia mashtaka ya makosa ya uchaguzi kwa haraka sana, huku makosa makubwa zaidi ya uchaguzi yakiamliwa ndani ya siku za tume.

Mapendekezo mengi ya hapo awali katika ngazi ya usimamizi wa uchaguzi na fedha za kisiasa, mazingira ya kampeni na vyombo vya habari yanasalia kutekelezwa na yamesisitizwa, inapofaa katika muktadha wa chaguzi hizi kwenye jedwali la mapendekezo mwishoni mwa ripoti.

V. Mfumo wa Kisheria

Mfumo mzuri sana wa kikatiba upo, unaoruhusu demokrasia, utawala wa sheria na ulinzi wa haki za kisiasa; baadhi ya kanuni za kisheria, hata hivyo, zinasubiri ufafanuzi katika sheria au kupitia utekelezaji wa sheria iliyopo.

A. Kanuni na Ahadi za Kimataifa

Kenya ni mshirika katika mikataba mingi mikuu ya kimataifa ya haki za binadamu. Hizi ni pamoja na Mkataba wa Kimataifa wa Haki za Kiraia na Kisiasa (1972); Mkataba wa Kutokomeza Aina Zote za Ubaguzi dhidi ya Wanawake (1984); Mkataba wa Kutokomeza Ubaguzi wa Rangi (2001); Mkataba wa Haki za Mtoto (1990); Mkataba wa Haki za Watu Wenye Ulemavu (CRPD) (2008); na Mkataba wa Umoja wa Mataifa dhidi ya Ufisadi(2003). Kenya haijakubali Mkataba wa Watu wa Asili na Makabila wa Shirika la Kazi Duniani (ILO), wala Mkataba wa Kupunguza Ukosefu wa Uraia.

Kama nchi mwanachama wa Umoja wa Afrika (AU), Kenya imeidhinisha mikataba mingi ya kikanda ya haki za binadamu, ikiwa ni pamoja na Mkataba wa Afrika wa Haki za Binadamu (1992); Mkataba wa Afrika wa Haki za Binadamu kuhusu Haki za Wanawake Barani Afrika (2010); Mkataba wa AU wa Kuzuia na Kupambana na Ufisadi (2007); na Mkataba wa Vijana wa Afrika (2014). Kenya iliidhinisha Mkataba wa Afrika wa Demokrasia, Uchaguzi na Utawala mwaka 2021, baada ya kutia saini hati hiyo mwaka wa 2008. Kenya imeidhinisha Itifaki ya Walemavu kwa Mkataba wa Afrika wa Haki za Kibinadamu (2001), ambayo bado haijaanza kutumika.

B. Haki za Kikatiba

Katiba ya 2010 ilianzisha upya mfumo wa uchaguzi, ikijumuisha haki nyingi za kisiasa na kuhitaji mfumo mpya wa sheria kwa ajili ya uchaguzi. Chombo kinachokua cha sheria, kinachotafsiri haki za kikatiba kwa njia ya kimaendeleo, kinakuza utambuzi wa haki za kiraia na kisiasa, utawala wa sheria na demokrasia. Sio kanuni zote zilizowekwa katika Katiba zimetimizwa, hata hivyo, kwa kukosekana kwa utekelezaji wa sheria.

Ulinzi hutolewa kwa utekelezaji wa haki za kisiasa, ikiwa ni pamoja na haki ya kupiga kura na haki ya kugombea, pamoja na uhuru wa kujumuika, kukusanyika na kujieleza. Haki za kupiga kura na kugombea zinakabiliwa na vikwazo ambavyo ni kinyume na ahadi za kimataifa. Zikiwa zinatofautiana katika chaguzi zote sita, hizi ni pamoja na sifa zinazozingatia uwezo wa kiakili, kufilisika na kuhitimu elimu ya juu.

C. Sheria ya Uchaguzi

Kulikuwa na maendeleo kidogo katika marekebisho ya sheria ya uchaguzi. Miswada ya Sheria ya Uchaguzi iliwasilishwa bungeni mwaka 2021 na 2022, ikifuatiwa na rasimu tano za Kanuni za Uchaguzi, zikilenga uandikishaji wa wapigakura, elimu ya mpiga kura, uteuzi wa vyama, orodha za vyama na matumizi ya teknolojia katika uwasilishaji wa matokeo. Madhumuni yao yalikuwa kuleta uwazi kwa vipengele muhimu vya utaratibu wa uchaguzi, lakini hakuna hata moja iliyopitishwa na bunge, licha ya kuhimizwa na IEBC. Juhudi za IEBC kufufua Sheria ya Ufadhili wa Kampeni, na kudhibiti ufadhili na matumizi ya kampeni, pia zilitatizwa na bunge. Kutungwa kwa Sheria ya Kulinda Data, 2019, na Sheria ya Vyama vya Kisiasa ya 2022, kuliwakilisha maendeleo ya pekee katika mageuzi ya sheria, huku sheria hiyo ikiwa imechangia michakato ya amani zaidi ya uteuzi wa vyama vya siasa.

D. Mfumo wa Uchaguzi na Uwekaji Mipaka ya Majimbo

Uchaguzi wa moja kwa moja unafanyika kumchagua rais na magavana wa kaunti 47. Rais lazima ashinde zaidi ya nusu ya kura zote zilizopigwa, pamoja na angalau asilimia 25 ya kura zilizopigwa katika angalau kaunti 24. Chaguzi za bunge la kitaifa (NA na Seneti) na mabunge ya kaunti zimechanganywa, huku wajumbe wengi wakichaguliwa moja kwa moja katika mashindano ya nafasi ya kwanza katika maeneobunge ya wanachama, na wengine, wawakilishi wa makundi yenye maslahi maalum, waliopendekezwa na vyama vya kisiasa. Wanawake arobaini na saba wanachaguliwa moja kwa moja kwenye viti vilivyotengwa katika Bunge.

IEBC ni lazima ikague mipaka ya maeneobunge 290 ya Bunge katika vipindi vya kati ya miaka minane na kumi na miwili, angalau miezi kumi na miwili kabla ya uchaguzi mkuu. Ingawa mgawanyo wa idadi ya watu unapaswa kuwa karibu sawa iwezekanavyo, tofauti kwa hadi asilimia 40 inaruhusiwa kikatiba, inategemea mambo kama vile jiografia, njia za mawasiliano, na uhusiano wa kihistoria, kiuchumi na kitamaduni wa jamii.

VI. Usimamizi wa Uchaguzi

Maandalizi ya uchaguzi yenye ufanisi kwa ujumla licha ya kesi za muda mrefu, lakini ukosefu wa uwazi na IEBC iliyogawanyika na isiyofanya kazi.

A. Muundo wa Usimamizi wa Uchaguzi

Uchaguzi na kura ya maamuzi hufanywa na IEBC, chombo huru cha kudumu kikatiba kilicho na mamlaka muhimu. IEBC ina mwenyekiti na wanachama sita, waliochaguliwa kupitia mchakato wa wazi na wa ushindani, walioteuliwa na rais kwa kipindi cha miaka sita kisichoweza kurejeshwa, kufuatia idhini ya Bunge.[1] Mchakato wa uteuzi wa umma na usimamizi wa bunge wa uteuzi wa

1 Sheria ya IEBC inaeleza kuwa angalau miezi sita kabla ya mwisho wa muhula wa mwenyekiti au mjumbe, au ndani ya siku 14 baada ya kutangazwa kwa nafasi wazi, rais atateua jopo la wajumbe saba likijumuisha wajumbe wanne waliopendekezwa na Huduma ya Bunge. Tume, moja na Jumuiya ya Wanasheria wa Kenya na mbili na Baraza la Dini Mbalimbali la Kenya. ambayo ina mamlaka ya kuorodhesha na kufanya usaili wa

mwisho unahakikisha kutopendelea na uhuru. Tume ya sasa ya IEBC inajumuisha makamishna watatu, akiwemo mwenyekiti, ambaye alikula kiapo Januari 2017 na makamishna wanne waliokula kiapo Septemba 2021.[2]

Sheria imeweka wazi kuhitimu kwa mwenyekiti na wajumbe wa tume. Kutostahiki ni pamoja na kuwa na ofisi ndani ya miaka mitano iliyopita au kugombea uchaguzi kama Mbunge au bunge la kaunti, na/au alikuwa mwanachama wa baraza tawala la chama cha kisiasa, au ambaye ana afisi yoyote ya serikali.[3] Kulingana na sheria, wakati wa kuorodhesha, uteuzi wa wanachama wa IEBC, si zaidi ya theluthi mbili ya wanachama wanapaswa kuwa wa jinsia moja huku usawa wa kikanda pia uhakikishwe.

Makamishna wa IEBC kwa ujumla wanafurahia usalama wa muda wao wa kuhudumu na wanaweza kuondolewa afisini kwa ukiukaji mkubwa wa Katiba au sheria nyingine yoyote, utovu wa nidhamu uliokithiri, kutokuwa na uwezo wa kimwili au kiakili kutekeleza majukumu yao, uzembe, na kufilisika. Kuondolewa kwa mjumbe kunaweza kuanzishwa kupitia ombi lililowasilishwa kwa Bunge, ambapo rais ameidhinishwa kuteua mahakama kuchunguza, kutoa ripoti kuhusu ukweli na kutoa pendekezo kwa rais.

Usimamizi wa shughuli za kila siku unafanywa na Sekretarieti, inayoongozwa na Katibu wa Tume, ambaye ni Afisa Mtendaji Mkuu (CS/CEO), aliyeteuliwa kwa njia ya ushindani kwa kipindi cha miaka mitano, anayestahili kuteuliwa tena mara moja. Katika ngazi ya mtaa, sekretarieti ya IEBC inajumuisha Wasimamizi 47 wa Uchaguzi wa Kaunti ambao husimamia uchaguzi katika ngazi ya kaunti (uchaguzi wa ugavana, useneta, na wawakilishi wa wanawake), na huhudumu kama Wasimamizi wa Uchaguzi wa Kaunti (CROs) na Waratibu wa Uchaguzi wa Maeneo 290, wenye jukumu la kuratibu Kazi za Tume katika ngazi ya eneobunge na kuhudumu kama Wasimamizi wa Uchaguzi wa Majimbo (ROs), pamoja na wasaidizi wao wa utawala wanaohudumu kama Naibu Wasimamizi wa Uchaguzi (DRO). Uteuzi wao ulitangazwa kwenye gazeti la serikali tarehe 28 Aprili 2022. Mfumo wa kupokezana wasimamizi wa uchaguzi wa kaunti na maeneobunge kabla ya uchaguzi ulichukuliwa na washikadau wa uchaguzi kuhakikisha kutoegemea upande wa usimamizi wa uchaguzi katika ngazi za chini, huku udumu wa nafasi zao ukichangia viwango vya kutosha vya uzoefu.

Sheria ya IEBC inaeleza kwamba uhuru wa kifedha wa IEBC unapatikana kupitia bajeti inayotolewa na bunge na kulipwa katika hazina maalum. Cha kusikitisha ni kwamba, waangalizi wote wa EU EOM walisema kwamba katika kipindi cha mwisho cha uchaguzi na hadi chini ya mwaka mmoja

---

hadhara wa waombaji wenye sifa. Jopo hilo huwasilisha mapendekezo yake kwa rais ambaye hufanya uteuzi wa mwisho, kwa kutegemea idhini ya NA.

2 Kufuatia kujiuzulu kwa kamishna mmoja Oktoba 2017 na wengine watatu Aprili 2018, IEBC ilisalia na wanachama watatu pekee hadi tarehe 2 Septemba 2021. Mnamo tarehe 6 Juni 2018 ombi liliwasilishwa dhidi ya IEBC (Isaya Biwott Kangwony v Tume Huru ya Uchaguzi & Mipaka & mwingine [2018] eKLR) akiomba mahakama itangaze, pamoja na mengine, kwamba muundo wake wa sasa haukuwa halali na kinyume na katiba kutokana na kujiuzulu kwa makamishna wanne na hivyo basi IEBC kukosa akidi inayohitajika kutekeleza shughuli zake. Mahakama ilitupilia mbali ombi hilo na kuamua kwamba “ukweli kwamba kuna nafasi za kazi katika Tume haimaanishi kwamba Tume inakuwa kinyume na katiba […] ya Katiba.”

3 Kustahiki kwa mmoja wa makamishna hao wanne kulipingwa mahakamani tarehe 31 Agosti 2021 (Ombi la Kikatiba nambari E345 LA 2021), kwa misingi kwamba alishiriki katika kura za mchujo za chama cha Jubilee mwaka wa 2017 kwa nafasi ya Mwakilishi wa Mwanamke, hivyo basi uhuru wake ulikuwa. kuathirika. Mahakama iligundua kuwa hakustahili kuteuliwa kuwa kamishna tangu alipogombea uchaguzi mwaka wa 2017 na wakati wa kuteuliwa kwake muda wa miaka 5 ulikuwa haujapita. Hata hivyo, mahakama imeona ni busara kumruhusu kusalia afisini kwa maslahi ya umma, kwa vile IEBC ilikuwa ikijiandaa kwa uchaguzi mkuu na kuondolewa kwake afisini kungezua mzozo wa kikatiba.

kabla ya uchaguzi wa 2022, bunge lilitenga tu fedha zinazohitajika kwa ajili ya uendeshaji wa shughuli za kila siku huku rasilimali za chini zaidi zilitengwa kwa ajili ya programu na shughuli zinazohitajika kutekelezwa mfululizo kwa IEBC kutekeleza vyema majukumu yake ya kikatiba, kama vile elimu ya wapigakura.

Ingawa Sheria inaeleza kuwa fedha za IEBC zinaweza pia kuwa na ruzuku au michango, ombi rasmi la serikali kwa jumuiya ya kimataifa kuunga mkono shughuli za maandalizi ya uchaguzi, kufuatia mabadiliko kutoka na kukataa kwake mwishoni mwa 2020 kuruhusu taasisi za serikali kama vile IEBC kupokea ufadhili iliwasilishwa tu mwishoni mwa Januari 2022. Kwa hivyo, kulingana na wawakilishi wa jumuiya ya kimataifa, shughuli za kusaidia IEBC zilibuniwa kwa kiasi kikubwa kulingana na kile ambacho kiliwezekana kutekelezwa miezi michache tu kabla ya uchaguzi.

E. Usimamizi wa Uchaguzi

Hatua za maandalizi ya uchaguzi zilisimamiwa ipasavyo.[4] Uajiri wa wasimamizi wa vituo vya kupigia kura ulifanyika kwa uwazi na kwa ushindani. IEBC ilidhihirisha umahiri katika utoaji wa mafunzo kwa viwango vyote vya maafisa wa kudumu na wa muda wa uchaguzi kulingana na ratiba. Wafanyikazi na washiriki wa IEBC waliripoti kwamba ilikuwa ya kina zaidi na yenye mwelekeo wa mazoezi kuliko chaguzi zilizopita. Katika baadhi ya maeneo bunge ni kifaa kimoja tu cha kielektroniki (KIEMS) kilipatikana kwa washiriki kadhaa wakati wa mafunzo. Waangalizi wa EU EOM walibainisha kuwa mafunzo hayo yalijumuisha mazoezi ya kuiga na kazi za vikundi, hata hivyo, umakini mdogo uliwekwa katika kujaza fomu za kisheria za kituo cha kupigia kura na shajara ya kituo cha kupigia kura, pamoja na umuhimu wa ufungaji sahihi wa nyaraka muhimu. Hili lilithibitishwa pia na ukweli kwamba fomu kadhaa zilifika pungufu katika vituo vya kuhesabia kura za eneo bunge na nyaraka mara nyingi ziliwekwa kwenye bahasha zisizo sahihi.

Kufutwa kazi wafanyakazi 10 wa IEBC siku moja kabla ya siku ya kura [5] kwa kushiriki katika mikutano na wagombeaji, na hivyo kuhatarisha kutoegemea upande wowote, kulionyesha juhudi za kuhakikisha uadilifu wa mchakato huo.

Pendekezo: Mafunzo ya wafanyikazi wa uchaguzi kuboreshwa, haswa maafisa wasimamizi. Kuzingatia kunaweza kufanywa mara kwa mara kabla ya uchaguzi na mfumo wa mtandaoni wa maarifa kwa wafanyikazi wote wa IEBC.

Kutokana na mfumo mkuu wa mtiririko wa taarifa, maafisa wakuu wa kaunti na maeneo bunge waliokutana na EU EOM walipokea taarifa thabiti, za mara kwa mara na kwa wakati unaofaa kuhusu maandalizi ya uchaguzi, na kuripoti ushirikiano mzuri na IEBC katika ngazi kuu. Mtazamo wa washikadau kuhusu upashanaji habari wa maafisa wa eneo bunge na kaunti ulikuwa mzuri kwa ujumla. Kinyume chake, IEBC ilielekea kuwa mtendaji zaidi badala ya kuwa makini katika mawasiliano yake na washikadau kutoka nje, wakati fulani ikitoa tu taarifa muhimu kuhusu masuala muhimu baada ya matatizo kutokea. Ijapokuwa IEBC ilitumia kila siku akaunti zake za mitandao ya kijamii na kuanzisha kituo cha habari na mawasiliano kwa umma pamoja na kituo cha wanahabari katika NTC, tovuti yake ilikuwa haina habari muhimu na haikuchapisha mara kwa mara.

4 Kwa jumla ya gharama ya KSH 44.6 bilioni na wastani wa gharama ya takriban KSH 2,000 kwa kila mpiga kura, uchaguzi wa 2022 ni mojawapo ya chaguzi ghali zaidi duniani. Kwa kuzingatia gharama kubwa, IEBC inaweza kuchunguza ufanisi wa gharama ya shughuli za mzunguko wa uchaguzi, ikiwa ni pamoja na ukaguzi wa kina zaidi na ulinganisho wa bajeti / uchambuzi.

5 Wasimamizi hao sita, Manaibu Wasimamizi wawili na makarani wawili wa wapiga kura walikamatwa na Polisi na kufukuzwa kazi. Walitoka Maeneo Bunge ya Ndhiwa, Webuye Mashariki na Webuye Magharibi.

Pendekezo: IEBC iimarishe mkakati wake wa mawasiliano ili kutoa taarifa endelevu, za kina, na za haraka kwa washikadau wa uchaguzi na kufanya mashauriano ya mara kwa mara na yaliyopangwa na washikadau katika kipindi chote cha uchaguzi.

Kabla ya uchaguzi, baadhi ya mashaka muhimu yaliathiri taratibu za siku ya uchaguzi, ingawa si kama ilivyotarajiwa. Mashaka haya yalitokana na hamu ya IEBC kujibu ukosoaji wa hapo awali. Mengi ya maamuzi haya yangeweza kuzingatiwa mapema lakini badala yake yalishughulikiwa kadri yalivyoibuka. Madai ya muda mrefu - kutokana na kukosekana kwa ukomo wa muda wa kuhukumu masuala ya kabla ya uchaguzi - ikiwa ni pamoja na uamuzi wa mahakama uliotolewa chini ya saa 24 kabla ya kufunguliwa kwa vituoi ulichangia kwa kiasi kikubwa kuwepo mkanganyiko.

Hasa, katika tafsiri yake ya uamuzi wa mahakama ya rufaa ya 2017 [6] na kwa lengo la kupunguza utumizi mbaya wa rejista iliyochapishwa, IEBC iliamua kuchapisha rejista za wapiga kura katika bahasha salama katika vituo vya kupigia kura na kuzitumia tu ikiwa vifaa vya eletroniki KIEMS vitafeli kabisa. Uamuzi huu ulizua utata miongoni mwa washikadau wa uchaguzi na pia ulipingwa kortini, na kusababisha uamuzi wa Agosti 4 wa Mahakama ya Juu,[7] kuagiza IEBC kurejesha matumizi ya sajili iliyochapishwa siku ya uchaguzi. Hukumu hii ilisitishwa na mahakama ya rufaa katika mkesha wa uchaguzi, na hivyo kulazimisha IEBC kubadilisha maagizo kwa wafanyikazi wake wa upigaji kura kwa mara nyingine.[8]

Ikilenga kuzuia udanganyifu katika uchaguzi, IEBC pia ilianzisha ulinzi wa ziada wa kuwatambua wapigakura kielektroniki. Hata hivyo, ufanisi wa vifaa vya KIEMS vya utambuzi wa wapigakura na uwasilishaji wa matokeo ulisalia kuwa suala la wasiwasi kwa waingalizi wengi wa EU EOM katika kipindi cha kabla ya uchaguzi, ingawa IEBC ilikariri imani yake katika utendakazi bora wa mfumo na vipengele vyake vya usalama. Kwa jumla, IEBC ingeweza kufanya zaidi kuwasiliana kwa uwazi zaidi na washikadau katika mchakato mzima ili kuongeza imani ya umma, ingawa hii iliimarika katika wiki za mwisho.

IEBC ilichukua hatua fulani, ikiongozwa na uamuzi wa Mahakama ya Juu mwaka 2017,[9] , kurekebisha uwasilishaji wa matokeo ya uchaguzi wa urais katika kituo cha kupigia kura, ili kuyaambatanisha kikamilifu kwenye fomu asili za matokeo, na kuhitaji tu picha za fomu za matokeo (34A) kutumwa badala ya kuzituma pamoja na vifaa vya KIEMS. Uamuzi huu, pamoja na mkondo wa karatasi, ulitazamwa na EU EOM kama hatua ya kuimarisha uadilifu wa mchakato.
EU EOM inabainisha kuwa uwekaji data wa moja kwa moja katika KIEMS katika kituo cha kupigia kura huchangia katika uthibitishaji na uwazi wa mchakato. Kwa kuzingatia kanuni ya 21 ya Kanuni ya Teknolojia ya Uchaguzi, IEBC ilichapisha orodha ya vituo vya kupigia kura visivyo na muunganisho wa 3G/4G na kuchukua hatua kukabiliana na tatizo hili katika vituo 1,272 vya kupigia kura (PS) kote nchini vilivyotambuliwa, kwa kutumia modemu za satelaiti kwa usambazaji wa matokeo; haya yalikuwa maboresho yanayoonekana kutoka kwa uchaguzi wa mwaka 2017.[10]

---

6 National Super Alliance (NASA) Kenya dhidi ya IEBC na wengine 2, Mahakama ya Rufaa, Uamuzi Na. 258/2017.

7 Tume ya Haki za Kibinadamu ya Kenya & Wengine 6 dhidi ya IEBC, Mahakama ya Juu, Ombi Na. E306/2022.

8 UDA dhidi ya Tume ya Haki za Kibinadamu ya Kenya & Nyingine 12, Uamuzi wa Mahakama ya Rufaa Nambari E288/2022.

9 Odinga na Mwingine v. IEBC na wengine 2, Uamuzi wa Mahakama ya Juu Na. 1/2017.

10 Kama IEBC ilikubali wakati wa kesi ya Mahakama ya Juu 2017, tarehe ya uchaguzi wa Agosti 8 2017 ilidai "haikuweza" kuwasilisha matokeo kutoka kwa vituo 11,000 vya kupigia kura na kizuizi kama hicho kiliwekwa katika matumizi ya mfumo wa uwasilishaji wa matokeo uliopendekezwa chini ya Kifungu. 44A ya Sheria ya Uchaguzi, ambayo kimsingi ni uwasilishaji halisi wa Fomu 34A kwa vituo vya kujumlisha kura za eneobunge na hivyo kucheleweshwa kwa utangazaji wa matokeo kutoka kwa vituo hivyo.

F. Elimu ya Mpiga Kura

IEBC iliendesha kampeni za wapigakura kwa kuwashirikisha moja kwa moja waelimishaji wa wapigakura wa eneo hilo pamoja na kuyaidhinisha baadhi ya mashirika 111 ya kiraia. Hasa, IEBC ilishirikisha waelimishaji wa wapiga kura wawili kwa kila kata (hivyo jumla ya waelimishaji wa wapiga kura 2900 walio katika kata), tayari wakati wa awamu mbili za shughuli zilizoimarishwa za usajili wa wapigakura, na mwelimishaji wa wapigakura eneo bunge katika kila eneo bunge kati ya 290. Hata hivyo, ucheleweshaji wa usambazaji wa pesa za elimu ya wapigakura [11] ulicheleweshaji kuanza kwa shughuli na kuathiri vibaya uwezo wa wafanyikazi wa IEBC mashinani, ambao walikuwa na usaidizi mdogo wa vifaa na hawakuweza kufika maeneo ya mbali.

Licha ya juhudi za IEBC, na viongozi wa kidini, waangalizi wote wa EU EOM waliona kuwa elimu ya wapigakura haitoshi. Hata baada ya juhudi muhimu na za pamoja za wadau wote katika kukuza ushirikishwaji na majukwaa mengi ya kuimarisha mazungumzo ya amani miongoni mwa wadau, matukio ya vurugu yalizuka kati ya vyama vya wapinzani na wagombea katika baadhi ya maeneo. Ingawa asilimia ya kura zilizokataliwa (mbaya) ilifikia asilimia 0.8, idadi kubwa ya wapigakura walioomba usaidizi katika kuelewa mchakato mgumu wa upigaji kura kwa kutumia karatasi sita tofauti za kupigia kura, pia iliathiri kasi ya upigaji kura, ikionyesha elimu duni ya mpigakura.

Pendekezo la kupewa kipaumbele: IEBC ipewe fedha za kutosha mara tu baada ya kumalizika kwa mchakato wowote wa uchaguzi na katika kipindi chote kijacho, ili kutekeleza shughuli za elimu ya wapigakura endelevu.

Waangalzi wengi wa EU EOM, hata hivyo, walikiri kwamba IEBC ilifanya juhudi za pamoja kukuza ushirikishwaji wa makundi yaliyotengwa, ikiwa ni pamoja na kuunda kamati za uratibu kujadili matatizo yao na kuchukua hatua madhubuti.[12] Kupitia usaidizi wa Wizara ya Elimu na kwa ushirikiano na Muungano wa Wanafunzi wa Vyuo Vikuu vya Kenya, IEBC ilitoa mafunzo kwa wakufunzi wawili kwa kila chuo kikuu kuendesha elimu ya wapiga kura katika vyuo vikuu 78 vya nchi. Nakala za elimu kwa wapiga kura pia zilitolewa kwa ushirikishwaji.

VII. Teknolojia ya Uchaguzi

Ijapokuwa uwasilishaji wa matokeo usiku wa uchaguzi ulifanya kazi vyema, IEBC ilikumbana na matatizo ya kuwasiliana kuhusu utekelezaji wa KIEMS jambo ambalo lilidhoofisha uwazi na hivyo imani ya umma katika teknolojia.

Sheria ya Uchaguzi inaweka matumizi ya mfumo jumuishi wa kielektroniki wa uchaguzi unaowezesha usajili wa wapigakura kwa njia ya kielektroniki, utambulisho wa wapigakura kielektroniki na uwasilishaji wa matokeo kwa njia ya kielektroniki. Sheria hiyo inakamilishwa na Kanuni za Teknolojia ya Uchaguzi, ambayo ina habari pana, kuanzia kupitishwa na kudumisha masuluhisho ya kiteknolojia, kupitia utekelezaji wake, ukaguzi, hadi masuala yanayohusiana na usalama na utawala.[13]

---

[11] Katika miaka minne iliyopita baada ya uchaguzi wa 2017, Idara ya Elimu ya Wapiga Kura ya IEBC ilipokea KSH 30 milioni kila mwaka ambazo hazitoshi kwa shughuli zozote za elimu ya wapigakura kulingana na makadirio ya idara hiyo. Katika mwaka wa kabla ya uchaguzi wa 2022 Idara ya Elimu ya Wapiga Kura ya IEBC ilipokea KSH 1.1 bilioni, lakini hii ilikuwa imechelewa kwa matokeo chanya kwa wapiga kura.

[12] Kufikia Novemba 2021, IECB ilianzisha Kamati ya Kuratibu Wanawake, Kamati ya Kuratibu Ujumuishaji wa Walemavu na Kamati ya Kuratibu Vijana.

[13] Kifungu cha 44 kilichorekebishwa cha Sheria ya Uchaguzi ya 2011 na Kanuni za Uchaguzi (Teknolojia) za 2017.

Mnamo Septemba 2021, IEBC ilichapisha zabuni ya usambazaji, uwasilishaji, usakinishaji, upimaji, uagizaji, usaidizi na ukarabati wa KIEMS.[14] KIEMS mpya itaunganisha utendakazi wa Usajili wa Wapiga Kura (BVR), Uhakiki na Utambulisho wa Wapiga Kura kwa njia ya Kielektroniki (EVV/EVI) na Usambazaji wa Matokeo (RTS), kuchukua nafasi teknolojia za zamani za BVR, ambao ulikuwa umefikia mwisho wa huduma yake, na programu ya KIEMS ya 2017. Kufuatia mchakato mrefu na wenye utata wa zabuni, kandarasi hiyo ilitolewa kwa kampuni ya Smartmatic International Holding B.V.[15] IEBC haikuchapisha tathmini hiyo ama kwa mchakato huu wa ziada wa teknolojia ya uchaguzi unaoshirkisha umma, hali iliyodhoofisha uwazi, na kuacha nafasi ya kukisia.

Utekelezaji wa KIEMS mpya ulikumbwa na changamoto kwa sababu ya rufaa, uhaba wa mipango, na ukosefu wa uratibu kati ya taasisi. Kati ya jumla ya vifaa 55,100 vya KIEMS, 41,000 vilinunuliwa mwaka wa 2017 na bado vinafanya kazi. Kuchelewa kutolewa kwa kandarasi na matatizo ya awali ya IEBC katika kupata ushirikiano wa muuzaji wa KIEMS wa awali ili kutoa taarifa muhimu ili kuweza kutumia tena vifaa vya zamani kulizua ucheleweshaji wa kuzitayarisha kwa mchakato wa EVV na EVI. Kutolingana kati ya utendakazi wa RTS uliofafanuliwa katika hati za zabuni na mfumo wa kisheria ulisababisha ucheleweshaji wa kukubaliana juu ya mahitaji na hivyo, utekelezaji wa programu ya RTS.

Masuala yaliyotajwa hapo juu yalileta utayarishaji wa vifaa vya KIEMS, ambavyo vilizinduliwa siku chache baadaye kuliko ilivyopangwa. Kulingana na taarifa za IEBC, kukamatwa kwa mfanyakazi wa mkandarasi akiwa na vibandiko vilivyotumika kwa utambulisho wa vifaa viliathiri vibaya mpango wa vifaa na utumaji kazi. Ukosefu wa upashanaji habari, uratibu na mipango kati ya mashirika yote yanayohusika ulidhoofisha imani ya umma. Isitoshe, IEBC ilikuwa na jukumu la kutoa miundo msingi ya uandalizi ya KIEMS na Tovuti ya Umma ya Matokeo, lakini ukosefu wa mipango ulimaanisha kuwa siku chache tu kabla ya siku ya uchaguzi bado hakukuwa na uamuzi wa wapi ungehifadhiwa. Hatimaye, ufumbuzi wa hifadhi ya pamoja ilichaguliwa.

IEBC ilifanya ukaguzi wa Rejista ya Wapiga Kura (ROV) uliojumuisha tathmini ya mfumo mpya wa BVR. Ukaguzi ulibaini udhaifu mkubwa wa kiusalama wa taarifa, kama vile udhibiti hafifu wa ufikiaji kwenye mfumo, kumaanisha kuwa watumiaji kadhaa wangeweza kufikia wakitumia akaunti sawa na walikuwa na haki ya kufanya vitendo vingi zaidi ya inavyopaswa.[16] Athari hizi huzuia uwajibikaji wa shughuli ambazo hazijaidhinishwa, kama vile kunyimwa haki za wapigakura, kando na kuwa ukiukaji wa kanuni za siri za data. Ingawa IEBC ilitekeleza hatua za kurekebisha, suala hilo linathibitisha ukosefu wa usimamizi wa IEBC wakati wa utekelezaji wa suluhisho la BVR na umiliki duni wa suluhu ya kiteknolojia.

IEBC ilifanya ukaguzi wa Rejista ya Wapiga Kura (ROV) uliojumuisha tathmini ya mfumo mpya wa BVR. Ukaguzi ulibaini udhaifu mkubwa wa kiusalama wa taarifa, kama vile udhibiti hafifu wa ufikiaji kwenye mfumo, kumaanisha kuwa watumiaji kadhaa wangeweza kufikia wakitumia akaunti sawa na walikuwa na haki ya kufanya vitendo vingi zaidi ya inavyopaswa. Athari hizi huzuia uwajibikaji wa shughuli ambazo hazijaidhinishwa, kama vile kunyimwa haki za wapigakura, kando na kuwa ukiukaji wa kanuni za siri za data. Ingawa IEBC ilitekeleza hatua za kurekebisha, suala hilo linathibitisha ukosefu wa usimamizi wa IEBC wakati wa utekelezaji wa suluhisho la BVR na umiliki duni wa suluhu ya kiteknolojia.

---

14 IEBC/OIT/001/21/2021/2022.

15 Tuzo hiyo ilipingwa katika Bodi ya Utawala wa Ununuzi wa Umma (PPARB), Mahakama Kuu, Mahakama ya Katiba, na Mahakama ya Rufaa.

16 IEBC/RFP/21/03/B/2021-2022/gk/bds/3 Ripoti ya mwisho ya KPMG Juni 16 2022.

IEBC ilifanya ukaguzi wa lazima wa teknolojia ya uchaguzi, ambayo ilizinduliwa wiki chache kabla ya siku ya uchaguzi. Upeo huo ulihusu kukubalika kwa suluhisho la KIEMS, na usalama na ubora wa vituo vya data vya IEBC kupokea na kuchakata matokeo ya uchaguzi. Kuhamisha jukumu la kutekeleza mchakato wa kukubali suluhu kwa kampuni ya ukaguzi hakutoi IEBC uwajibikaji wake, badala yake kunapunguza uwezo wake wa kupata umiliki wa teknolojia. Ukosefu wa taarifa kuhusu utekelezaji wa ukaguzi, matokeo yake na uboreshaji uliofuata ulidhoofisha uwezo wa ukaguzi wa kuongeza imani ya umma katika teknolojia ya uchaguzi na kuchangia uvumi.

Huku maajenti wa vyama na washikadau walipewa fursa ya kutazama uunganishaji wa vifaa vya KIEMS na IEBC kuchapisha taarifa kuhusu hatua za usalama na dharura zinazotekelezwa katika vifaa vya KIEMS, hakuna taarifa sawa na hizo zilizotolewa kuhusu programu ya KIEMS inayotumiwa na Wasimamizi wa Uchaguzi katika maeneo bunge. (CRO) na Maafisa wa Kitaifa wa Urejeshaji (NRO) wala juu ya miundombinu ya uandaji, hivyo kuzuia uwezo wa washikadau kutathmini teknolojia ya uchaguzi.

Pendekezo: IEBC kuboresha mawasiliano ya umma kuhusu michakato ya ununuzi na ubora wa teknolojia ya uchaguzi hasa kuhusiana na usajili na utambuzi wa wapigakura na michakato ya usimamizi wa matokeo.

Mazoezi mawili ya uigaji wa uwasilishaji wa matokeo yalifanyika tarehe 9 Juni na 19 Julai, mtawalia. Ingawa wadau kadhaa walitambua maboresho kufuatia zoezi la pili, kiwango chake kidogo na upeo mdogo haukuondoa kikamilifu mashaka juu ya ufanisi na uaminifu wa mfumo chini ya hali halisi. IEBC ililenga juhudi zake za mawasiliano katika kuimarisha ujumbe kwamba upeperushaji wa matokeo ya urais ungekuwa wa kutegemewa, bila kujibu maswali yaliyoulizwa na wadau kadhaa kuhusu utendakazi wa mfumo huo na ufanisi wa suluhisho ikilinganishwa na ile ya 2017, wakati kando na utendakazi wa mfumo huo. picha matokeo yalichapwa na kutumwa kwa njia ya kielektroniki.

Kwa jumla, siku ya uchaguzi, vifaa vya KIEMS vilitimiza lengo lao, kuhakikisha kuwa wapiga kura wametambuliwa kwa alama za vidole au kutafuta taarifa zao za wasifu. Misheni iliona utendakazi usio sawa wa vifaa hivyo vinavyoibua maswali kuhusu udumishaji wa vifaa vya KIEMS na uendelevu wa suluhisho. Uwasilishaji wa picha za fomu za matokeo ya urais ulikuwa wa kila mara, ambapo zaidi ya asilimia 80 ya picha hizo zilisambazwa hadi usiku wa manane na kuzidi asilimia 99 ya kiwango cha uchapishaji saa 24 baada ya kufungwa kwa kura, ambayo ilichangia uwazi wa mchakato wa kuhesabu kura.

Katika Vituo vya Kuhesabu kura vya Jimbo, taratibu zilifuatwa kwa ulegevu na kusababisha CRO nyingi kutotumia maombi ya KIEMS kutengeneza Fomu 34B, na hivyo kuzuia kufuatiliwa kwa shughuli zilizofanywa katika ngazi hiyo na kusababisha aina mbalimbali kuchapishwa kwenye Tovuti ya Umma ya Matokeo. . Muda uliohitajika kukamilisha mchakato huo ulitofautiana kutoka siku moja hadi tatu, na hivyo kuzua maswali kuhusu ufanisi, uadilifu, na uwazi wa mchakato huo. Katika Kituo cha Kitaifa cha Kujumlisha Kura (NTC), KIEMS iliunga mkono uthibitishaji wa matokeo na maajenti wa vyama. Hata hivyo, kwa vile hakuna ufikiaji uliotolewa kuangalia mchakato wa ujumuishaji wa matokeo kufuatia uthibitishaji, EU EOM haikuweza kutathmini hatua ya mwisho ya kujumlisha matokeo.

Pendekezo la kupewa Kipaumbele: IEBC kutekeleza maboresho katika teknolojia ya uchaguzi kwa ukaguzi wa mara kwa mara na mashauriano ya washikadau na kuboresha uthabiti na uwazi.

VIII. Usajili wa Wapiga Kura

Licha ya juhudi za IEBC za kuimarisha usajili wa wapigakura, ufadhili uliocheleweshwa uliathiri uwezo wake wa kuwahimiza vijana kujiandikisha, huku kasoro kadhaa za sajili ya wapigakura zilizofichuliwa katika ripoti ya KPMG hazijashughulikiwa vya kutosha kabla ya siku ya uchaguzi.

A. Haki ya Kupiga Kura

Kenya inadumisha mfumo wa usajili wa wapigakura kulingana na usajili endelevu wa wapigakura (CVR), ambao unatekelezwa, kama Sheria ya Katiba na Uchaguzi inavyoelekeza, wakati wote katika maeneo bunge isipokuwa kwa siku 60 kabla ya tarehe ya uchaguzi mkuu. Kila raia ambaye amefikisha umri wa miaka 18 kama ilivyothibitishwa na kitambulisho cha taifa au pasipoti, ambaye hajatangazwa kuwa "na matatizo ya akili " na hajatiwa hatiani kwa kosa la uchaguzi katika kipindi cha miaka mitano iliyopita, ana haki kujiandikisha kama mpiga kura baada ya kutuma maombi kwa IEBC kwa njia iliyowekwa na sheria. Kutokana na muda wa kusitishwa wa siku 60, wananchi ambao wanatimiza umri wa miaka 18 katika miezi miwili iliyopita kabla ya siku ya uchaguzi wamenyimwa haki zao.

B. Taratibu za Uandikishaji Wapiga Kura

Usajili wa wapigakura unafanywa kwa kutumia KIEMS inayohifadhi data ya kibayometriki, data ya alphanumerical, na picha ya msajiliwa. Katika matayarisho ya uchaguzi, IEBC iliendesha zoezi la kitaifa la Kuboresha Usajili wa Wapiga Kura (ECVR) katika awamu mbili, awamu ya kwanza kuanzia Oktoba 4 hadi 5 Novemba 2021, ambapo IEBC ilisajili wapigakura wapya 1,519,294, na awamu ya pili kuanzia tarehe 17 Januari hadi tarehe 6 Februari 2022, ambapo IEBC ilisajili wapiga kura 1,031,645. Kwa hiyo, jumla ya wapiga kura wapya 2,550,939 waliandikishwa katika awamu zote mbili kati ya lengo lililotarajiwa la wapiga kura milioni 6 (au milioni nne kwa kuwa milioni mbili walionekana kutokuwa na vitambulisho). Baada ya kukamilika kwa zoezi la ECVR, wananchi wanaostahiki wanaweza kuendelea kujiandikisha katika maeneo bunge yao hadi tarehe ya mwisho kisheria.

Ingawa lengo lililotarajiwa halikufikiwa, asilimia 74.82 ya wananchi walio na vitambulisho vya kitaifa wamejumuishwa katika sajili ya mwisho ya wapigakura kulingana na IEBC. Pengo la usajili lilichangiwa zaidi na ukosefu wa nia au kukaidi kwa vijana, pamoja na uhamasishaji usio wa kutosha wa IEBC haswa kabla ya awamu ya kwanza ya zoezi hilo, iliyosababishwa na kucheleweshwa na ufadhili mdogo. Kutokuwepo kwa juhudi maalum zinazolenga vikundi vya vijana, wanawake na watu wenye ulemavu pia kulikuwa na athari. Kulingana na takwimu zilizotolewa na IEBC, asilimia 49,12 ya wapiga kura waliojiandikisha ni wanawake, asilimia 39,84 ya wapiga kura waliojiandikisha ni vijana, na asilimia 18,98 watu wenye ulemavu. Muhimu zaidi, waingalizi wa EU EOM hawakuelezea wasiwasi mkubwa juu ya ujumuishaji wa mchakato au ubora wa sajili ya wapigakura. Hata hivyo, uhamisho wa wapiga kura uliochochewa kisiasa ulitajwa kwa waangalizi wa Umoja wa Ulaya katika baadhi ya maeneo, huku IEBC yenyewe ikichunguza uhamisho haramu wa wapiga kura katika kaunti mbili. Mitindo ya uhamisho usio wa kawaida pia ilitambuliwa na ukaguzi wa KPMG.

Pendekezo: IEBC kuimarisha juhudi za usajili wa wapigakura zinazoendelea kulenga vijana, wanawake na watu wenye ulemavu ili kuhakikisha uwepo wa haki ya kupiga kura kwa wote.

Usajili kwa raia wanaoishi nje ya Kenya kupiga kura kwa ajili ya uchaguzi wa urais ulifanyika kuanzia tarehe 6 hadi 20 Desemba 2021. Jumla ya wapigakura 10,443 wanaoishi nje ya nchi walisajiliwa katika nchi 12, idadi hii ikiwa ni zaidi ya mara mbili ya idadi ya wapigakura wanaoishi

nje ya nchi waliojiandikisha mwaka wa 2017.[17] Usajili katika magereza pia uliendeshwa na wafungwa 7,443 walijiandikisha kupiga kura kwa uchaguzi wa rais. Ingawa reg. Kifungu cha 90 cha Kanuni za uchaguzi kinatoa fursa ya upigaji kura maalum wa maafisa wa uchaguzi, waangalizi, vikosi vya usalama vilivyo zamu pamoja na wafugaji wa kuhamahama, wapiga kura waliolazwa hospitalini na wasiotoka nyumbani, kupitia taratibu ambazo IEBC inaweza kupitisha, hakuna masharti kama hayo yalifanywa kwa haya (au chaguzi zilizopita), hivyo basi kuwanyima fursa wapiga kura wengi.

Sheria inasema kwamba IEBC inaweza kushirikisha kampuni ya nje kufanya ukaguzi wa sajili ya Wapiga Kura (ROV) angalau miezi sita kabla ya uchaguzi mkuu. Kwa chaguzi hizi, ukaguzi ulifanywa na KPMG, ambayo ilifanya majaribio mbalimbali kwenye ROV ikiwa ni pamoja na kulinganisha na Ofisi ya Kitaifa ya Usajili (NRB), Idara ya Huduma za Uhamiaji (DIS) na Huduma za Usajili wa Kiraia (CRS) ili kubaini usahihi wake. Ripoti ya awali ya ukaguzi iliwasilishwa kwa Tume tarehe 2 Juni 2022, na kubainisha jumla ya watu 481,711 waliojiandikisha wakiwa na vitambulisho viwili, huku waliojiandikisha 164,269 wakiwa na kumbukumbu zisizo halali ikilinganishwa na NRB na wapiga kura 4,757 waliojiandikisha kwa hati ya kusafiria na kitambulisho cha taifa. Jumla ya idadi ya vighairi ilikuwa ingizo 970,351 kwenye ROV ya muda.

Ripoti ya mwisho ya ukaguzi iliwasilishwa kwa IEBC mnamo 16 Juni. Daftari la mwisho la wapiga kura lililotangazwa kwenye gazeti la serikali tarehe 21 Juni 2022 lilikuwa na jumla ya wasajiliwa 22,120,458. Wanawake walichangia asilimia 49.12 na watu wenye ulemavu kwa asilimia 18.94. Ingawa matokeo ya jumla ya utafiti huo yalitolewa na IEBC tarehe 20 Juni, ripoti halisi ilitangazwa kwa umma tarehe 2 Agosti, wiki moja tu kabla ya uchaguzi. Hii ilidhoofisha uwazi wa mchakato huo, ingawa IEBC ilidaiwa kushughulikia mapungufu. Kulingana na ripoti ya mwisho ya KPMG, asilimia 70 ya waliojiandikisha wakiwa na nakala za vitambulisho/pasipoti ambazo hazijaandikwa walifutiwa usajili, pamoja na asilimia 59 ya waliojiandikisha kwa vitambulisho na nambari ya pasipoti, na asilimia 11 pekee ya waliosajiliwa na nambari ya kumbukumbu ya hati isiyo sahihi. Uchanganuzi wa EU EOM unaonyesha kuwa katika ROV ya mwisho bado kulikuwa na kasoro kadhaa kwenye ripoti ya KPMG ambazo hazikuzingatiwa na IEBC. Idadi inayokadiriwa ya vighairi ndani ya ROV ya mwisho ni 448,576 ambayo ni asilimia 2 ya ROV iliyochapishwa.

Ili kukadiria idadi ya wapigakura wanaostahiki, matokeo ya sensa ya mwaka 2019 yalitumiwa.[18] Zaidi ya hayo, uwekaji mipaka wa wadi (unaotumika kwa madhumuni ya sensa) si sawa na uwekaji mipaka ya eneo bunge (hutumika kwa madhumuni ya ROV) katika kila kaunti. Kwa hakika, majimbo 182 (kati ya 290) ni sawa na wadi kote nchini. Kwa maeneo bunge 108 yaliyosalia, hakukuwa na uwezekano wa kulinganisha ROV na data ya sensa. Kulingana na uchambuzi wa takwimu wa EU EOM, maeneo bunge 53 kati ya 182 yaliyochanganuliwa yana viwango vya usajili wa wapigakura zaidi ya asilimia 100 ikilinganishwa na data ya sensa ya mwaka 2019.[19]

---

17 Marekani, Ujerumani, Afrika Kusini, Tanzania, Uganda, Rwanda, Burundi na Sudan Kusini, Uingereza, Falme za Kiarabu (UAE), Qatar, na Kanada.

18 Kwa madhumuni ya makadirio, mawazo makuu mawili yalifanywa: a) kiwango cha vifo katika asilimia 6 (kulingana na takwimu rasmi takwimu halisi ni asilimia 5.3, lakini inaweza kuwa tofauti kwa miaka tofauti, kwa hivyo idadi ya juu ilichukuliwa), na b) dhana kwamba angalau nusu ya wapigakura wenye umri wa miaka 15 kuanzia 2019 wataweza kujiandikisha kama wapiga kura kwa uchaguzi wa 2022.

19 Kwa mfano, katika eneo bunge la Mlima Elgon kaunti ya Bungoma, ROV rasmi inajumuisha wapiga kura 76,159, hata hivyo idadi inayokadiriwa ya wapiga kura kutoka kwa sensa ya 2019 ikijumuisha asilimia 6 ya vifo na kwamba nusu ya umri wa miaka 15 walistahili kujiandikisha kwa 2022. uchaguzi ni 38,405 hivyo asilimia 198.3 makadirio ya kiwango cha usajili. Kadhalika, katika eneo bunge la Lugari-kaunti ya Kakamega inakadiriwa kiwango cha usajili ni asilimia 134.6, na katika eneo bunge la Balambala katika kaunti ya Garissa ni asilimia 138.6, huku Kitui Mashariki katika kaunti ya Kitui ni asilimia 234.1.

Pendekezo la kupewa Kipaumbele: IEBC itaanzisha taratibu za upigaji kura maalum wa maafisa wa uchaguzi, maafisa wa usalama walio zamu, wapiga kura walio nyumbani na waliolazwa hospitalini pamoja na wafugaji wanaohamahama, kupiga kura, ikibidi, katika eneo lingine tofauti na walilojiandikisha. Hii inapaswa kuambatana na hatua za usalama ili kuzuia upigaji kura zaidi ya mara moja..

IX. Usajili wa Wagombea na Vyama vya Siasa

Kanuni za kupata nafasi ya kugombea, kwa watu binafsi na vyama vya siasa, zilikuwa wazi; idadi ya watahiniwa wanawake, hata hivyo, ilikuwa chini sana, karibu asilimia 11.

A. Usajili wa Wagombea

Katiba inahakikisha haki ya kila raia kuwa mgombea wa kuchaguliwa kwa ofisi ya umma. Wagombea wanaweza kuteuliwa na vyama vya siasa au wanaweza kuwa huru, mradi tu hawajakuwa mwanachama wa chama cha siasa kwa angalau miezi mitatu kabla ya uchaguzi. Wagombea huru wa urais wanahitaji kuungwa mkono na wapiga kura 48,000 waliojiandikisha, wakiwemo angalau wapiga kura 2,000 kutoka angalau kaunti 24. Wagombea wa ugavana na useneta wanahitaji wafuasi 2,000, huku wagombea wa Ubunge wakihitaji 1,000 na bunge la kaunti 500.

Kundi la wawaniaji huru wa urais lilipinga hitaji la kwamba nakala za vitambulisho vya wafuasi wao zilipaswa kuwasilishwa wakati wa usajili. Mnamo tarehe 5 Julai 2022 HC ilipata hitaji la vitambulisho kuwa kinyume na katiba na kufuta sehemu husika za Kanuni za Uchaguzi (Mkuu) wa mwaka 2012. Hakuna mlalamikaji katika kesi hiyo aliyefuata ndoto yao ya urais zaidi.

Wagombea wa uchaguzi wa ubunge lazima wawe wapiga kura waliosajiliwa na raia kwa angalau miaka 10. Kifungu cha 99 (2)(e) cha Katiba hakijumuishi "watu wasio na akili timamu" kugombea uchaguzi. Kamati ya Umoja wa Mataifa ya Haki za Watu Wenye Ulemavu, katika uchunguzi wake wa kuhitimisha ripoti ya awali ya Kenya mwaka 2015, ilisema "Kamati ina wasiwasi kuhusu vikwazo vya haki za watu wenye ulemavu (…) kugombea uchaguzi. (…) Kamati inapendekeza kwamba chama cha Jimbo: (a) Kufuta masharti ya kikatiba ambayo yanazuia haki ya watu wenye ulemavu kuchaguliwa kuwa wabunge".[20]

Shahada kutoka chuo kikuu kinachotambulika imeainishwa katika Sheria ya Uchaguzi kama hitaji la kugombea afisi kadhaa zinazochaguliwa. Hili lilikuwa mada ya madai mengi, hasa ambapo hali halisi ya nyaraka zilizotolewa na wagombea ilipingwa. Mahitaji ya shahada kwa uanachama wa mabunge ya kaunti na ya Bunge la Taifa yalikataliwa, lakini hitaji linasimamia chaguzi zingine. Kutoshelezwa kwa hitaji la elimu kunaonekana kukiuka tafsiri ya mamlaka ya Mkataba wa Kimataifa wa Haki za Kiraia na Kisiasa, ambao umebainisha mahitaji ya kielimu kuwa yasiyo na maana na ya kibaguzi.[21]

Pendekezo: Kuzingatia kunaweza kutolewa ili kuondoa vizuizi juu ya haki ya kugombea uchaguzi kwa watu wenye ulemavu wa akili na vile vile vizuizi vinavyohitaji shahada ya elimu kugombea.

Kwa jumla kulikuwa na wagombea wapatao 16,098 wa viti 1,835 katika vinyanganyiro vyote, wakiwemo wanawake 1,962. Kabla ya mchujo Tume ya Maadili na Kupambana na Ufisadi (EACC) ilikuwa imetuma orodha ya wawaniaji kwa IEBC na ombi la kukataa kuwania kwao. Orodha hiyo

---

20 CRPD/C/KEN/CO/1, Septemba 30 2015.

21 CCPR General Comment 25, §15: "(…)*Vizuizi vyovyote vya haki ya kugombea uchaguzi (...) lazima kiwe na uhalali kwa vigezo vinavyofaa. Watu ambao wanastahiki kugombea vinginevyo hawapaswi kutengwa na mahitaji yasiyofaa au ya kibaguzi kama vile elimu (...)".*

ilijumuisha majina 241 yenye masuala ya uadilifu, ikiwa ni pamoja na visa vya ufisadi, kughushi vyeti vya elimu na kuchelewa kujiuzulu kama mtumishi wa umma, ambayo kulingana na EACC inatosha kuwanyima fursa za kushiriki uchaguzi. Kati ya orodha hiyo hatimaye 193 waliwasilisha karatasi za uteuzi ambapo 3 pekee hazikuidhinishwa na IEBC, kwani hapo awali walikuwa wametimuliwa kutoka afisi za umma.[22] Kwa vile wawaniaji wengine walikuwa hawajamaliza rufaa yao ya kisheria, IEBC haikuona sababu za kisheria za kutowaondoa. 36 kati ya wagombeaji kutoka orodha ya EACC waligombea ugavana (25 kwa Azimio, 11 kwa Kenya Kwanza).

B. Usajili wa Vyama vya Siasa

Katiba inaeleza kwamba kila raia ana uhuru wa kuunda chama cha siasa na kushiriki katika shughuli za chama cha siasa. Haki za kisiasa ni pamoja na uhuru wa kufanya kampeni kwa ajili ya chama au jambo fulani. Kwa sasa vyama 89 vya siasa vimesajiliwa na Ofisi ya Msajili wa Vyama vya Siasa (ORPP); 88 kati ya vyama hivi ni vyama vya kawaida, vyenye wanachama binafsi. Kingine, Azimio La Umoja, ni chama cha siasa cha mseto, chombo kilichoanzishwa kwa marekebisho ya Sheria ya Vyama vya Siasa Februari mwaka huu.

Sio vyama vyote vya kisiasa vilivyosajiliwa vilishiriki katika uchaguzi huo, kwani makataa ya kuwasilisha kanuni za uteuzi kwa IEBC ilikuwa tarehe 18 Oktoba 2021. Vyama vilikuwa na uhuru wa kutumia mbinu za moja kwa moja au zisizo za moja kwa moja za uteuzi wa mgombea, uangalizi kutoka kwa ORPP na IEBC kwa kuratibu vipengele vya mchakato. IEBC iliidhinisha vyama 83 vya kisiasa kuwateua wagombeaji kwa uchaguzi huo.

X. Campaign Environment Mazingira ya Kampeni

Respect for fundamental rights and largely peaceful campaign with socio-economic issues profiled but marred by lack of regulation of money in politics and inappropriate campaigning by some public officials. Kuheshimu haki za kimsingi na kampeni ya amani kwa kiasi kikubwa yenye masuala ya kijamii na kiuchumi ambayo yamegubikwa na ukosefu wa udhibiti wa fedha katika siasa na kampeni zisizofaa zinazofanywa na baadhi ya viongozi wa umma.

A. Election Campaign Kampeni ya Uchaguzi

Waangalizi wa EU EOM waliona kwamba wagombea waliweza kufanya kampeni kwa uwazi kote nchini ili kufikisha ujumbe wao kwa wapiga kura na kwamba uhuru wa kimsingi wa kukusanyika uliheshimiwa. Ikisisitizwa na kampeni za amani na ufuatiliaji wa karibu wa kampeni unaofanywa na mashirika mengi, ikiwa ni pamoja na NCIC, pamoja na asili ya kikabila ya miungano hiyo miwili mipana, mivutano ya kikabila ilibakia chini wakati wote.

Mashindano ya ndani, hata hivyo, kati ya wagombea kutoka vyama tofauti na kati ya wanachama wa muungano huo mara nyingi yalishuhudia vita vikali huku baadhi ya watu wakitumia vurugu katika baadhi ya maeneo kama Kisii na Uasin Gishu. Hakuna matukio ya matumizi ya nguvu kupita kiasi na polisi yaliyoripotiwa. Takriban hakuna visa vya lugha ya 'kuchochea' vilivyoshudiwa na EU EOM katika shughuli za kampeni.

---

22 Hawa walikuwa: Mike Sonko, ambaye alitimuliwa kama gavana wa Nairobi 2019 na alitaka kuwania kiti cha ugavana kwa tikiti ya Wiper huko Mombasa; Chitavi Antony Mkhala, ambaye alipatikana na hatia kwa matumizi mabaya ya afisi kwenye kesi tatu mnamo Desemba 2011 na alitaka kuwania uchaguzi wa ugavana Mombasa kwa tikiti ya UDA; na Paul Karungo Thangwa ambaye alitimuliwa kama afisa mtendaji wa vijana wa Kiambu kwa madai ya ubadhirifu wa pesa na kutaka kugombea kwa tikiti ya UDA kinyang'anyiro cha Useneta wa Kiambu.

Chaguzi hizo zilikuwa na nguvu mseto: wagombea wote wawili walifurahia vipengele vya uongozi na upinzani. Mgombea wa Kenya Kwanza, Ruto, alikuwa naibu rais na kupata moja kwa moja ufadhili wa serikali na watu ya serikali. Mgombea wa Azimio la Umoja, Odinga, akiidhinishwa na Rais Kenyatta alifurahia wakati wote wa kampeni kuungwa mkono na makatibu kadhaa wa baraza la mawaziri. Wakati huo huo, Ruto alipoteza baadhi ya marupurupu ya utendaji kutokana na kutofautiana kwake na rais, na Odinga hakuwa na uwakilishi rasmi ndani ya serikali.

Kampeni zilijikita katika masuala ya kijamii na kiuchumi, huku masuala ya kikabila yakiendeshwa kama njia ndogo. Ili kuimarisha kampeni yake (k.m., miongoni mwa Waluhya katika eneo la magharibi) Ruto aliomba uungwaji mkono wa mawaziri wa zamani wa serikali, Musalia Mudavadi na Moses Wetangula, ambapo Odinga aliomba uungwaji mkono wa aliyekuwa Makamu wa Rais Kalonzo Musyoka kwa kura ya Akamba kutoka eneo la Ukambani.

Ruto aliendesha kampeni yake katika misingi ya kupinga watawala wa miaka mingi na yeye mwenyewe na mgombea mwenza, Gachagua, kama wanasiasa na wafanyabiashara waliojizatiti, wakiibuka kama 'wahangaikia maisha' kwa uongozi wa kitaifa. Odinga alisisitiza sifa zake na za mgombea mwenza wake (Karua) katika mapambano yao ya mfumo wa vyama vingi, vita vyao dhidi ya ufisadi, na tajriba yake ya awali kama waziri mkuu. Kampeni ya Odinga ilibanwa kwa kiasi fulani na muungano wake na Rais Kenyatta, kushindwa kujitenga na sera za serikali. Wagombea wote wawili walitilia mkazo masuala ya kiuchumi na kuahidi mageuzi mbalimbali ya kiuchumi yanayonufaisha makundi makubwa ya watu wasiojiweza na walio hatarini katika jamii. Ruto, na ‘mfumo wa chini-juu’, alitambulika kwa uwazi zaidi na kuunda mazingira ya kuinua kiuchumi.

Madai ya ufisadi dhidi ya Ruto na Gachagua ya kampeni ya Azimio na kupinga madai ya ‘kuiteka nchi’ kupitia Kenyatta, Odinga na wadhamini wao yaliyotolewa na Kenya Kwanza yalitawala wiki za mwisho za kampeni. Mwishoni mwa Julai 2022, Gachagua aliagizwa na Mahakama ya Juu alipe shilingi milioni 200 za Kenya, ambazo alikosa kujibu, kwa kuwa na mashtaka mawili ya ufisadi dhidi yake.

The last campaign weeks also saw an increasingly bitter and personal exchange between Ruto and Kenyatta over their fallout that markedly heightened tensions between the two camps. Kenyatta did not campaign together with Odinga or Karua, but controversially used his incumbency in public events like opening of bridges and motorways to drum up support for the *Azimio* candidate. One day after the official campaign’s end, President Kenyatta gave a TV/radio interview in Kikuyu, appealing to Mt. Kenya region voters to unite, making clear that they should vote for Odinga, an apparent breach of the campaign silence. This assessment was also echoed by EU EOM interlocutors, including analysts, journalists and CSO members.

Candidates campaigned through a variety of methods. Presidential rallies throughout the country were usually large scale, attracting large crowds. Often, after one presidential candidate visited a region, the other followed within a day or two. Both main presidential candidates were often accompanied by their alliance’s local candidates, seeking endorsement. This, at times, created stiff competition and internal tensions amongst coalition parties arose in several places. Controversies about campaign venues were either settled in coordination with the IEBC or by the contestants directly, except for UDA’s final presidential rally in Nairobi’s Nyayo stadium, which was only granted after a HC injunction.

Wiki za mwisho za kampeni pia zilishuhudia mabishano makali na ya kibinafsi kati ya Ruto na Kenyatta kuhusu mzozo wao ambao ulizidisha uhasama kati ya kambi hizo mbili. Kenyatta hakufanya kampeni pamoja na Odinga au Karua, lakini alitumia nafasi yake katika hafla za umma

kama vile kufungua madaraja na barabara kuu ili kupata uungwaji mkono kwa mgombea wa Azimio. Siku moja baada ya kumalizika kwa kampeni rasmi, Rais Kenyatta alifanya mahojiano ya televisheni/redio kwa lugha ya Kikuyu, akiwaomba wapiga kura wa eneo la Mlima Kenya kuungana, akiweka wazi kwamba wanapaswa kumpigia kura Odinga, jambo ambalo ni dhahiri kuwa lilikiuka kukamilika wa kampeni. Tathmini hii pia iliungwa mkono na waangalizi wa EU EOM, wakiwemo wachambuzi, waandishi wa habari na wanachama wa COS.

Wagombea walifanya kampeni kwa njia mbalimbali. Mikutano ya urais kote nchini kwa kawaida ilikuwa mikubwa, ikivutia umati mkubwa. Mara nyingi, baada ya mgombea mmoja wa urais kutembelea mkoa, mwingine alifuata ndani ya siku moja au mbili. Wagombea wote wakuu wa urais mara nyingi waliandamana na wagombeaji wa ndani wa muungano wao, wakitaka kuidhinishwa. Hii, wakati fulani, ilizua ushindani mkali na mivutano ya ndani kati ya vyama vya muungano ikaibuka katika maeneo kadhaa. Mizozo kuhusu maeneo ya kampeni ilisuluhishwa kwa uratibu na IEBC au na washindani moja kwa moja, isipokuwa mkutano wa mwisho wa urais wa UDA katika uwanja wa Nyayo Nairobi, ambao ulitolewa baada ya uamuzi wa Mahakama ya Juu.

Kutokana na mafanikio ya ugatuzi wa mamlaka tangu 2013 kinyang'anyiro cha ugavana na MCA kilivutia wapiga kura wengi. Takriban nusu ya viti vya ugavana vilikuwa wazi, huku viongozi waliokuwa madarakani wakihitimisha muhula wao wa pili na wa mwisho. Ingawa wagombea wa ugavana pia walifanya mikutano mikubwa, kampeni za nafasi zingine zilikuwa ndogo (misafara ya uchaguzi, mikutano ya nyumba kwa nyumba, ukumbi wa jiji).

Ukiukaji wa udhibiti wa kampeni na matumizi mabaya ya mamlaka ulibainishwa na waangalizi wa EU EOM katika matukio kadhaa na kuthibitishwa na ripoti za vyombo vya habari.[23] Waangalizi wa EU EOM walipokea ripoti za Mawaziri pamoja na Machifu na Machifu Wasaidizi kuandaa uungwaji mkono kwa mgombea urais wa Azimio mashinani, na hivyo kukiuka kutoegemea upande wowote kisiasa kwa maafisa wa umma.[24] Waangalizi wa EU EOM pia walishuhudia matumizi mabaya ya rasilimali za serikali, ikiwa ni pamoja na magari na vifaa, na maafisa wa kampeni [25] na katika kesi moja, matumizi ya hafla ya umma kwa madhumuni ya kampeni kwa wagombea wa Azimio.[26]

---

[23] Kwa mfano habari za Capital FM ziliripoti kwamba Mkurugenzi Mkuu wa Huduma ya Jiji la Nairobi, Lt. Jenerali Mohamed Badi, alimuunga mkono Odinga hadharani, tazama:General Badi endorses Raila's State House bid, pledges to release impounded boda bodas » Capital News (capitalfm.co.ke). Katibu Mkuu (CAS), Rachel Shebesh, alipanga uungwaji mkono kwa Odinga kabla ya mkutano wake huko Kisumu, ona:UPDATE: CAS Rachel Shebesh Leads Azimio Campaigns in Kisumu Nightclubs Ahead of Raila's Rally Today - Opera News. Katibu Mkuu wa Mambo ya Ndani Karanja Kibicho aliripotiwa na vyombo vya habari kumfanyia kampeni Odinga, kwa mfano tazama:Kibicho: Intelligence data shows Raila will beat Ruto in round one (pd.co.ke)

[24] Kampeni za machifu na/au manaibu machifu ziliripotiwa kwa waangalizi wa EU EOM katika kaunti za Nyandarua, Kirinyaga, Meru, Nyeri, Kisumu, Kisii, Nyamira na Nairobi. Katibu Mkuu wa Mambo ya Ndani Karanja Kibicho aliripotiwa kwa waangalizi wa EU EOM kama akifanya kampeni kikamilifu na kuandaa usaidizi kwa Azimio huko Nyandarua na Kirinyaga. Huko Kirinyaga, Nyeri na Muranga machifu na manaibu chifu walitishiwa kuhamishwa au kuwekewa vikwazo vingine ikiwa hawatatii kuunga mkono Azimio, kulingana na wachunguzi wa EU EOM.

[25] Gavana wa Nyandarua Francis Kimemia (Jubilee/Azimio) alikiri kwa waangalizi wa EU EOM kwamba wafanyikazi wake wote ikiwa ni pamoja na ofisi ya wanahabari wanamfanyia kampeni kikamilifu. Waangalizi wa EU EOM walimwona mgombeaji wa kiti cha ugavana wa ODM huko Kakamega, Barasa, akitumia gari rasmi la serikali ya kaunti kufanya kampeni. Waangalizi wa EU EOM katika Nakuru, Kirinyaga, Nairobi, Kiambu, Trans Nzoia na Machakos walipokea ripoti kutoka kwa waingiliaji wengi kuhusu matumizi mabaya ya magari ya serikali na mali nyingine (mafuta, spika, jenereta) kwa kampeni.

[26] Mnamo Julai 20 hafla rasmi ya ugawaji wa hati miliki ya ardhi huko Kisumu ilitumiwa na kamishna wa kaunti, naibu kamishna wa kaunti, gavana na spika wa bunge la kaunti kumfanyia kampeni mgombeaji wa urais wa Azimio Odinga na kuitisha sehemu sita. Kura ya ODM mnamo Agosti 9 (yaani kura zote sita zipigwe ODM). Tukio kama hilo liliripotiwa kuhusu Waziri wa Hazina Ukur Yattani, ambaye alitumia utoaji wa hati miliki

Mawaziri na wajumbe wa kamati kuu za kaunti wameondolewa kwenye marufuku ya kampeni,[27] ambayo inakiuka kanuni ya usawa wa fursa ya Mkataba wa Umoja wa Mataifa dhidi ya Ufisadi (kifungu cha 19 cha CAC). Waangalizi wa EU EOM walishuhudia Mawaziri wakitumia msamaha huu wa kisheria wenye utata, akiwemo Waziri wa Mambo ya Ndani wa Kisii na Nyamira na Waziri wa Ulinzi Magharibi mwa Kenya. Kanda za video pia zinaonyesha kumuunga mkono Odinga.[28] Vyombo vya habari pia viliripoti kuhusu Mawaziri wanaofanya kampeni kwa ajili ya muungano wa Azimio.[29] Mashirika ya kiraia yalishughulikia suala zima la kuungwa mkono kwa Odinga na Waziri na Katibu wake.[30]

Pendekezo: Imarisha marufuku kwa rasilimali za umma kutumika kufanya kampeni, ikiwa ni pamoja na kuondoa msamaha kwa mawaziri na wanachama wa kamati kuu za kaunti.

B. Fedha za Kampeni

Sheria ya Ufadhili wa Kampeni za Uchaguzi imekuwa ikitumika tangu 2013, lakini hakuna kanuni za kutekeleza sheria hiyo ambazo zimewahi kuanza kutumika. Nia ya sheria hiyo ilikuwa ni kuunda mfumo wa udhibiti na uwajibikaji kwa fedha zilizokusanywa na kutumika katika kampeni za uchaguzi. IEBC ingeweka vikomo vya matumizi na kutekeleza ufuasi. Kufikia hili, IEBC iliwasilisha kanuni za fedha za kampeni kwa Bunge mwaka 2016, lakini zilikataliwa. Kanuni hizi ziliwasilishwa tena na IEBC mwaka wa 2021, kwa nia kwamba zitatumika kwa chaguzi hizi. Licha ya kuchapishwa kwenye Gazeti la Serikali na IEBC, kanuni hizo zilibatilishwa bungeni.

Mnamo Mei 2022, Mahakama ya Juu iliamua kwamba hitaji la kwamba kanuni ziidhinishwe na Bunge lilikuwa kinyume na katiba. Hii ina maana kwamba, kwa chaguzi zijazo, IEBC itakuwa na mamlaka ya kuwasilisha kanuni bila idhini ya Bunge. Hii, hata hivyo, haikuboresha hali ya uchaguzi wa mwaka 2022, kwani hapakuwa na muda wa kutosha wa kuandaa kanuni mpya na kufanya mashauriano ya umma.

Kutokuwepo kwa udhibiti wa fedha za kampeni ni ukiukaji wa wazi wa ahadi za kisheria za Kenya, hasa katika Mkataba dhidi ya Ufisadi, ambao unahitaji, katika Kifungu cha 7(3), kwamba "kila Nchi Mshirika pia itazingatia kuchukua hatua zinazofaa za kisheria na kiutawala; kwa kuzingatia malengo ya Mkataba huu na kwa mujibu wa kanuni za kimsingi za sheria yake ya ndani, ili kuongeza uwazi katika ufadhili wa wagombea wa nafasi za kuchaguliwa za umma…"

Kutokana na hali hii kutokuwepo kwa kanuni za fedha za kampeni, kulikuwa na malipo mengi ya fedha taslimu kutoka kwa wengi wa wagombea kwenda kwa wapiga kura wakati wa kampeni. Hii ni kinyume na viwango vya uchaguzi wa kidemokrasia na ina ushawishi mbovu kwa wapiga kura.

6,000 huko Isiolo kutafuta uungwaji mkono kwa Odinga, tazama:CS Yatani issues 6,000 titles to Isiolo residents (the-star.co.ke)

27 Sheria ya Uongozi na Uadilifu (kifungu cha 23 (1)) inawaachilia haswa makatibu wa baraza la mawaziri na wajumbe wa kamati kuu ya kaunti kutokana na matakwa ya kutoegemea upande wowote kisiasa.

28 Am not ashamed to support Raila Odinga - CS Fred Matiangi | (thekenyanman.co.ke); (394) CS Wamalwa launches Azimio lobby group - YouTube; ripoti zaidi za vyombo vya habari zinaongeza maelezo ya kumuunga mkono Odinga:Gusiiland: Will Matiang'i Retain Interior Ministry Post In Azimio Government? - Uzalendo News; List of Raila Odinga’s Powerful Presidential Campaign Teams Spread Across the Country - Tuko.co.ke

29 Hii ni pamoja na Waziri wa Afya, Mutahi Kagwe:CS Kagwe roots for Raila in Mt Kenya region | Nation; Waziri ICT Joe Mucheru:, ICT CS Mucheru vows to ‘guard’ Raila’s votes - Nairobi News (nation.africa); Waziri wa mazingira Keriako Tobiko: Environment CS Tobiko hits out at DP Ruto (pd.co.ke)

30 10 Local Human Rights Groups Ask Matiangi, Kibicho To Keep Off Politics Ahead Of August 9 Polls - Shahidi News : Shahidi News

Wagombea walitumia kiasi kikubwa cha pesa katika utoaji wa moja kwa moja kwa waandaaji, wafuasi, na wale waliohudhuria mikutano, kama ilivyoangaliwa na waangalizi wa EU EOM katika visa 23 (11 vinavyohusisha vyama vya Azimio na vyama 12 vya Kenya Kwanza).[31]

Kama ilivyoripotiwa na waangalizi mbalimbali katika ngazi za kitaifa na kaunti wakiwemo washauri wa kampeni wa pande zote mbili, matatizo ya sasa ya kiuchumi yalichochea ongezeko la matarajio miongoni mwa wapiga kura kwa michango. Pia, upeperushaji wa matangazo ya biashara katika mitandao ya kitamaduni na/au kijamii na utumiaji wa mabango makubwa zaidi ya wagombea, ikiwa ni pamoja na wakati mwingine yale ya MCA, yalionyesha ongezeko lisilojulikana la matumizi ya kampeni.

Matumizi yasiyodhibitiwa na ushawishi wa pesa katika siasa yana athari mbaya katika uwazi na uwajibikaji na inaleta motisha kwa tabia mbovu ya kisiasa ambayo inapotosha ushindani na kuwanyima wagombea wenye fedha kidogo, hususan, wawakilishi wa wanawake, vijana na wachache ambao wana nafasi ndogo ya kufanya hivyo kuwakilishwa kwa haki.

Pendekezo la kupewa Kipaumbele: IEBC kutekeleza Sheria ya Ufadhili wa Kampeni za Uchaguzi ili kudhibiti kiasi cha pesa zinazopokelewa na kutumiwa na wagombeaji na vyama vya kisiasa wakati wa uchaguzi au kura ya maoni.

XI. Media Vyombo vya habari

Vyombo vya habari viliripoti sana kuhusu uchaguzi, vikilenga kinyanganyiro cha urais, vikiwapa wapiga kura habari ya kutosha kwa chaguo lao.

A. Media Environment Mazingira ya Vyombo vya Habari

Mandhari ya vyombo vya habari nchini Kenya ni ya kusisimua, ikiwa na wigo wa karibu vituo 200 vya redio, vituo 92 vya televisheni na magazeti 100 yaliyopewa leseni nchini humo.[32] Redio ina jukumu kubwa nchini kote, haswa katika maeneo ya vijijini, ambapo vituo vya redio vya kibinafsi vinatangaza katika lugha 19 za asili. Licha ya vyombo vingi vya habari, vyombo vichache vya habari vilivyo na uhusiano na masilahi ya kisiasa na biashara hudhibiti vikundi vya habari vyenye ushawishi mkubwa. Baadhi ya vyombo vikubwa vya habari ni pamoja na Nation Media Group, Standard Media Group, na Royal Media Services.

Wakati wa janga la covid, vyombo vya habari vilipunguza mishahara au kusimamisha faida fulani za kazi kwa muda, na kuwaacha waandishi wa habari wengi bila kazi. Kwa kuongezea, upunguzaji wa jumla wa mapato ya utangazaji ulilazimisha kampuni za vyombo vya habari kupunguza kazi na kuwaachisha kazi wanahabari wav yeo vya juu. Muktadha huu uliharibu ubora wa kuripoti na kuifanya sekta ya habari kuwa hatarini zaidi na kutegemea matangazo ya biashara ya serikali.

Baraza la Vyombo vya Habari la Kenya (MCK) lilifanikiwa kushiriki katika juhudi kubwa ya kuziba mapungufu na kuongeza viwango vya kuripoti kwa vyombo vya habari. Katika kipindi chote cha kabla ya uchaguzi na vipindi vya uchaguzi, MCK iliendesha mafunzo kote nchini ambayo yaliwanufaisha zaidi ya wanahabari 3,500 - zaidi ya nusu ya makadirio ya jumiia ya habari. Mafunzo haya yaliwapa waandishi wa habari ujuzi wa ziada katika kuripoti maadili, matamshi ya chuki,

31 Waangalizi wa EU EOM walishuhudia usambazaji wa pesa na/au vyakula (mchele, sukari, unga wa mahindi) huko Malawa na Lurambi (kaunti ya Kakamega), Kisumu, Endebess (Trans Nzoia), Baringo ya Kati (Baringo), Homa Bay, Kitutu Chache (Kisii).), Busia (Siaya), Machakos na Taita Taveta.

32 Media Sector Legislative Review 2021, Baraza la Habari la Kenya.

kashfa za upotoshaji na uandishi wa habari unaozingatia mizozo, ambayo ilichangia kuboreshwa kwa kuripoti uchaguzi.

Ingawa uhuru wa vyombo vya habari uliheshimiwa kwa ujumla, waandishi wa habari waliendelea kukabiliwa na mashambulizi na vyama vya wanahabari vilikiri shinikizo kutoka kwa wamiliki wa vyombo vya habari kuhusu utangazaji wa mada za kisiasa. Wanahabari wa kuaminika walikiri kwa EU EOM kwamba wanalazimishwa kujidhibiti wanaporipoti ufisadi au masuala nyeti ya kisiasa.

Wakati wa kampeni, Chama cha Wanahabari wa siasa nchini (PJAK) kilielezea wasiwasi wake kuhusu ongezeko la mashambulizi dhidi ya wanahabari na kuwalenga wanahabari. Hii ni pamoja na vitisho, matusi na waandishi wa habari waliofukuzwa kwenye mikutano ya kisiasa.[33] Baadhi ya wamiliki wa vyombo vya habari wanaomuunga mkono Azimio hadharani wanaweza kuwa walichangia madai ya upendeleo wa wanahabari miongoni mwa wafanyakazi wao.

Kulinda haki ya uhuru wa kujieleza, ikiwa ni pamoja na waandishi wa habari na kuhakikisha kwamba mashambulizi dhidi ya wana habari yanachunguzwa na hatua kuchukuliwa ipasavyo.

B. Mfumo wa Kisheria kwa Vyombo vya Habari

Mfumo wa kisheria unatoa msingi wa kutosha wa uhuru wa kujieleza. Hata hivyo, Katiba ya mwaka 2010 inaweka mipaka katika kesi ya utetezi wa chuki, ambayo inafafanuliwa kama "kuchafua wengine", istilahi inayohukumiwa kwa upana sana na watetezi wa vyombo vya habari.[34] Wasiwasi pia uliibuliwa na kuibuka upya kwa kifungu cha 13 cha Sheria ya Uwiano na Utangamano wa Kitaifa ya Kenya ya 2008, ambayo ufafanuzi wake wa matamshi ya chuki pia unachukuliwa kuwa haueleweki na ungehitaji kurekebishwa ili kukuza uhuru wa kujieleza kama sehemu ya majukumu ya kimataifa ya nchi.

Pendekezo la kupewa Kipaumbele: Fafanua kwa kina ufafanuzi wa kisheria wa matamshi ya chuki kulingana na wajibu wa kimataifa wa haki za binadamu (ili nia ya kuchochea na vurugu inayokaribia vionyeshwa).

Katika maendeleo chanya, Mahakama ya Juu ililinda uhuru wa kujieleza kwa kutangaza kuwa ni kinyume na katiba utoaji wa Kanuni ya Adhabu kuhusu kuchafulia mtu sifa.[35] Hata hivyo, kuchafulia mtu sifa imesalia kuwa makosa ambayo yanaweza kusababisha kifungo cha hadi miaka miwili jela.

Sheria ya Upatikanaji wa Taarifa ya 2016 inaipa haki mfumo kwa mashirika ya umma na mashirika ya kibinafsi kufichua habari kwa uthabiti na kutoa taarifa kwa ombi kwa kuzingatia kanuni za kikatiba za haki ya kupata habari. Hata hivyo, kanuni bado hazijapitishwa na serikali kwa utekelezaji wake.

Mamlaka ya Mawasiliano ya Kenya ndiyo chombo cha udhibiti cha serikali kilichopewa jukumu la kudhibiti matumizi na utoaji wa leseni za masafa, huku MCK inayofadhiliwa na serikali ikiweka viwango vya wanahabari, kuhakikisha ulinzi wa haki, na utekelezaji wa sheria wa kitaifa.

---

33 Video kwa taarifa ya umma ya PJAK mjini Naivasha, 30 Julai 2022. Katika kipindi cha uchaguzi, Baraza la Habari la Kenya reported aina mbalimbali za unyanyasaji kwa wanahabari wasiopungua 43.

34 Maoni kuhusu Udhibiti wa Matamshi ya Chuki nchini Kenya, Article 19. Watetezi wa uhuru wa kujieleza wanatetea kwamba sio hotuba zote za chuki zinazofikia kiwango cha kukataza, na kizingiti kilicho wazi kinapaswa kuendelezwa.

35 7 February 2017 HC ruling.

C. Vyombo vya Habari na Uchaguzi

Kampeni za uchaguzi zilianza tarehe 29 Mei na kumalizika tarehe 6 Agosti, saa 48 kabla ya siku ya uchaguzi. Sheria ya Uchaguzi inadhibiti uwepo wa vyama vya siasa na wagombea kwenye vyombo vya habari wakati wa kampeni, ikibainisha kwamba watatengewa muda wa kutosha wa maongezi kwenye redio na televisheni za umma.[36] Kukosa kuweka kanuni chini ya Sheria ya Kampeni za Uchaguzi kulidhoofisha mipaka ya michango kupitia utangazaji uliolipiwa kwenye vyombo vya habari.

Katika hali ya uwazi, IEBC, Chama cha Wahariri Kenya (KEG) na Chama wa Wanahabari wa Kenya (KUJ) walitia saini Mkataba wa Maelewano ambapo walijitolea kuweka sera ya wazi ya kushiriki habari za uchaguzi.

Ili kuhakikisha utangazaji wa kuaminika na wa amani, MCK na washikadau wa vyombo vya habari walitii 'Mwongozo wa Matangazo ya Uchaguzi 2022' uliolenga kuwasaidia waandishi wa habari kutoa taarifa sahihi za uchaguzi. Zaidi ya hayo, IEBC, KEG, na KUJ walipitisha, kwa niaba ya Kikundi Kazi cha Sekta ya Vyombo vya Habari Kenya (KMSWG),[37]), 'Miongozo ya Vyombo vya Habari kuhusu Kuripoti Usimamizi wa Uchaguzi 2022', ambapo mfumo shirikishi wa kuripoti usimamizi wa uchaguzi ulianzishwa. Miongozo hii ilijumuisha utoaji wa ripoti za kila mwezi za ufuatiliaji wa vyombo vya habari na MCK. Hata hivyo, katika hatua ya mwisho ya kampeni, chombo cha udhibiti cha serikali kilikatiza uchapishaji wa matokeo bila ufafanuzi zaidi. Jumuiya ya wanahabari ilidai kuwa hawakushirikishwa katika ripoti hizi kabla.

Zaidi ya hayo, MCK iliungana na Chama cha Wamiliki wa Vyombo vya Habari (MOA) na KEG kuandaa mijadala ya matangazo katika ngazi tatu: gavana wa Nairobi, naibu wa rais na wagombeaji urais. Kujiondoa kwa wagombea wawili kwenye mdahalo wa urais kulifanya kuwa na uwakilishi mdogo. Zaidi ya hayo, kutokana na muundo wa 2+2 uliokusudiwa awali, wagombeaji wawili waliosalia wa urais, Ruto na Waihiga, walijibu maswali tofauti, badala ya mjadala.
Pamoja na hayo, mdahalo wa urais uliwapa wananchi fursa ya kutathmini utendaji wa baadhi ya wagombea na uhakiki wa ukweli ulifanywa na waandaaji na vyombo vya habari kuhusu kauli za wagombea. Wakati wa wasilisho la Ruto, kukatika kwa umeme kulibainika katika maeneo mbalimbali ya nchi, kama ilivyothibitishwa na waangalizi wa EU EOM. Kampuni ya kitaifa ya kawi iliomba radhi rasmi kwenye tovuti yake, lakini waangalizi wengi wa EU EOM walidhani ilikuwa imechochewa kisiasa.

Kwa mara ya kwanza na katika juhudi chanya za kuimarisha uwazi, IEBC ilitoa tovuti kwa vyama vya siasa, waangalizi, vyombo vya habari na umma kufikia matokeo ya uchaguzi kwa wakati halisi. Hata hivyo, siku ya uchaguzi ilipokaribia, wamiliki wa vyombo vya habari walielezea EU EOM wasiwasi kuhusu mtiririko mbaya wa mawasiliano wa IEBC, hasa kuhusu uwasilishaji wa matokeo usiku wa uchaguzi. Vyombo vya habari vya kitaifa na kimataifa viliendesha majedwali sawia kulingana na fomu za 34a na 34b zilizopakuliwa. Hata hivyo, mbinu tofauti zilizotumiwa kuchakata fomu na tofauti zilizofuata kati ya takwimu zao zilizua mkanganyiko miongoni mwa wapiga kura.

Siku tatu baada ya vyombo vya habari vya kupiga kura kupunguza kasi ya hesabu zao zisizo rasmi, wakati karibu asilimia 80 ya fomu zilichakatwa. Vikundi kuu vya vyombo vya habari vilidai kuwa

---

36 Sheria ya Uchaguzi, Ibara ya 41 na 108.

37 KMSWG inajumuisha wahusika wakuu wa vyombo vya habari nchini Kenya. Iliundwa mnamo 2017 kuwa muungano wa mashirika yote yenye nia moja ili kuongoza harambee katika kujadili na kupata suluhu kwa masuala ibuka katika tasnia ya habari.

wafanyikazi walikuwa wamechoka na udhibiti wa ubora ulihitajika. MCK ilikanusha uvumi kuhusu maagizo ya kusitisha zoezi hili, ikisema kwamba ukaguzi wa nambari ulihitajika.

Taarifa tofauti kuhusu matokeo yaliyojumlishwa na vyombo vya habari yaliendelea kuchapishwa siku zilizofuata na baadhi ya vyombo vya habari vya kimataifa vilikiri makosa katika zoezi lao, jambo ambalo lilichangia madai kwenye Twitter kuhusu udukuzi wa tovuti za vyombo vya habari. Habari potofu kuhusu matokeo ya awali ya vyombo vya habari ilijaza mitandao ya kijamii na baadhi ya vyombo vya habari vilichapisha habari za uwongo bila kuthibitishwa.[38]

Ingawa vyombo vya habari vilijumlisha hesabu zisizo rasmi kama uwazi wakati wa mchakato wa kujumlisha, vyombo vya habari vilitoa zoezi lisilokamilika bila kutoa ufafanuzi kwa wakati.

D. Matokeo ya Ufuatiliaji wa Vyombo vya Habari

Vyombo vya habari viliripoti sana kuhusu uchaguzi, vikilenga mbio za urais, vikiwapa wapiga kura kiwango cha kutosha cha habari ambacho wangetegemea uchaguzi wao. Vyombo vya habari vilitenga programu na sehemu maalum kwa uchaguzi, na vyombo vya habari vya kielektroniki viliandaa mijadala katika ugavana, wawakilishi wa wanawake, Bunge na ngazi za useneta.
Shirika la utangazaji la serikali KBC lilitoa muda wa bure wa matangazo kwa vyama vya siasa na wagombeaji wakati wa kampeni kulingana na viwango vya kimataifa vya kutendewa kwa usawa na ufikiaji wa vyombo vya habari vya umma, ingawa hakuna vigezo vya mgao wa nafasi vilivyowekwa. Kuhusiana na kinyang'anyiro cha urais, matokeo ya Kitengo cha Kufuatilia Vyombo vya Habari (MMU) yalifichua kuwa vituo vya televisheni vya kibinafsi vilitoa muda zaidi wa hewani kwa mgombeaji wa Kenya Kwanza Ruto, hasa kutokana na mjadala huo. Wakati wa kuchanganya viwango vyote sita vya chaguzi, vituo vya televisheni vya kibinafsi vilitoa utangazaji wenye uwiano zaidi kwa miungano yote mikuu ya kisiasa. Runinga ya Citizen iliripoti kwa mapana zaidi kuhusu uchaguzi, ikifuatiwa na NTV na KTN (tazama kiambatisho 1, mchoro 2).[39]

Mwenendo huu ulifuatwa katika magazeti kwa mgao wa nafasi zaidi kwa muungano wa Azimio. Magazeti yaliripoti kuhusu uchaguzi kwa sauti ya jumla isiyoegemea upande wowote hasa kupitia makala ya habari na maoni. Muungano wa Kenya Kwanza ulipata habari muhimu zaidi (tazama kiambatisho 1, mchoro 3).

Redio inasalia kuwa chanzo kikuu cha habari kwa wapiga kura wengi. Vituo vya redio vya lugha za asili vilionyesha upendeleo kwa kambi moja au nyingine kuu katika utangazaji. Hili lilidhihirika zaidi kwenye Ramogi FM, redio ya jamii ya Waluo, ambayo ilimpigia debe mgombea urais wa Azimio kulingana na wakati, na Kass FM, redio ya jamii ya Wakalenjin, kwa kutenga muda na sauti chanya kwa mgombea wa Kenya Kwanza (tazama kiambatisho 1). , michoro 4 na 5).

---

38 Yaani taarifa ghushi ya pamoja kwa vyombo vya habari ya Royal Media Services na Standard media group kwenye matokeo yao ya kujumlisha matokeo yanayoeleza kuwa Odinga anaongoza katika kinyang'anyiro cha urais.

39 Sampuli ya ufuatiliaji wa vyombo vya habari vya EU EOM ilijumuisha kituo cha utangazaji kinachomilikiwa na serikali KBC Channel 1 TV na redio ya KBC; chaneli tatu za kibinafsi za TV (NTV, KTN na Citizen TV); redio sita za kienyeji za kibinafsi katika lugha sita tofauti za jamii (Redio ya Citizen – Kiswahili, Kameme FM – Kikuyu, Kass FM – Kalenjin, Mulembe FM – Luhya, Musyi FM – Kamba na Ramogi FM – Kiluo) na magazeti matatu makuu ya kitaifa ya kila siku Daily Nation, The Standard na The Star, pamoja na matoleo yao ya mtandaoni. Vyombo vya habari vya kielektroniki vilifuatiliwa kila siku kuanzia tarehe 6 Julai hadi 6 Agosti wakati wa muda wa asubuhi na jioni wa saa kuu: kutoka 6AM hadi 9AM na kutoka 7PM hadi 10PM. Kurasa za Facebook za vyombo vya habari vilivyojumuishwa katika sampuli hii pia zilifuatiliwa.

Kinyang'anyiro cha ugavana kilikuwa uchaguzi wa pili ulioangaziwa zaidi. Televisheni na vyombo vya kuchapisha vilisambaza habari nyingi kwa wagombeaji wa UDA na Jubilee, huku kwenye vituo vya redio ODM ilishinda (tazama kiambatisho 1, graphics 6 na 7).

Muungano wa Azimio ulifanya kampeni ya kina zaidi ya matangazo ya kulipia katika vyombo vya habari, hasa iliyojikita katika kinyanganyiro cha urais. Idadi ya matangazo ya televisheni kutoka kwa wagombea wote wawili wakuun wa urais iliongezeka mara tatu katika wiki ya mwisho ya kampeni, wakati muda wa kulipia zaidi wa televisheni ulitoka kwa wagombea wa UDA (tazama kiambatisho 1, graphics 8, 9 na 10).

Juhudi za mawasiliano za IEBC kuhusu elimu ya wapigakura zilihusisha ushirikiano na vyombo vya habari vya kitaifa vya utangazaji kwa ajili ya kuigiza moja kwa moja taratibu za upigaji kura. Matangazo ya kulipwa ya televisheni na redio yalikuwa machache, kutokana na ukosefu wa fedha. NCIC ilionyesha kampeni pana kuhusu uchaguzi wa amani kupitia matangazo kwenye vyombo vya habari.

Kati ya watahiniwa wote, asilimia 87.8 walikuwa wanaume na asilimia 12.2 walikuwa wanawake. Vyombo vya habari vilitoa ripoti inayozingatia jinsia na utangazaji wa kutosha wa wagombea wanawake. Idhaa za televisheni, na matangazo ya vituo vya redio yalikuwa juu ya asilimia (asilimia 18), wakati kwenye magazeti yalikuwa chini kidogo (asilimia 10.9) - tazama kiambatisho 1, michoro 11, 12 na 13.

Mgombea urais wa Roots Wajackoyah alikuwa mhusika mkuu wa machapisho yaliyofanya kazi kupita kiasi kuhusiana na uchaguzi katika vituo vya televisheni na kuchapisha kurasa za Facebook katika wiki za kwanza za kampeni. Katika hatua ya mwisho, machapisho kuhusu mikutano ya mwisho yalionyeshwa pakubwa kwenye magazeti na vituo vya televisheni kurasa za Facebook, huku kwenye vituo vya redio kurasa za Facebook kulikuwa na kauli ya mgombea mwenza wa Wajackoyah kuhusu mgombea wa Roots kumuunga mkono Odinga.

XII. Mitandao ya Kijamii na Mawasiliano ya Kidijitali

Kampeni za kina na za kisasa za upotoshaji zilipotosha mijadala ya kisiasa ya mtandaoni, na kuchangia katika mmomonyoko wa imani ya umma katika mchakato wa uchaguzi na kuathiri uwezo wa wapigakura kufanya maamuzi bila kuingiliwa kwa hila.

A. Mazingira ya Mitandao ya Kijamii

Kulikuwa na watumiaji milioni 12 wa mitandao ya kijamii nchini Kenya mnamo mwaka 2021, kwenye majukwaa mengi.[40] Wakati data za hivi majuzi zinaonyesha kuwa Facebook, YouTube, Instagram na Twitter zinaongoza kwa umaarufu, TikTok imekuwa programu iliyopakuliwa zaidi wakati wa kampeni, ikipita WhatsApp.

Vyama na wagombeaji walitumia sana majukwaa tofauti ya mtandaoni kufanya kampeni, kuanzisha tovuti, kuajiri wanablogu na washawishi, pamoja na wasimamizi wa kampeni za kidijitali kudhibiti akaunti zao. EU EOM iligundua kuwa timu za kidijitali za kambi mbili kuu za kisiasa zilitumia Twitter kuchagiza masimulizi ya kampeni ya urais na hotuba ya jumla ya kisiasa mtandaoni, huku Facebook ilitumiwa zaidi kuhutubia wapiga kura wa mashinani. Kama mtandao mpya katika mazingira ya kampeni, TikTok ilitoa nafasi ambayo haijagunduliwa ambapo maudhui ya propaganda

40 Sisi ni mitandao ya Jamii, ripoti Digital 2022: Kenya.

na mgawanyiko zaidi yanaweza kuenea kwa urahisi. WhatsApp ilitumiwa kwa mapana kuandaa shughuli za kampeni, kuhamasisha wapiga kura na kushiriki habari potofu kupitia vikundi. Lugha kuu ya mawasiliano kwenye Facebook na Twitter ilikuwa Kiingereza; Lugha za asili zilionekana kuwa maarufu zaidi kwenye TikTok.

Hashtagi zilitumiwa sana na vyama kueneza ajenda, kuunda mada zinazovuma, kuwakosoa wapinzani na kueneza kampeni za taarifa potofu. Kikundi cha wachunguzi wa mitandao ya kijamii wa Umoja wa Ulaya kiliona ukuzaji na uratibu uliotengenezwa wa ujumbe mtandaoni na akaunti ghushi na shughuli mbovu zinazoendeshwa na roboti ili kuunga mkono wagombea urais. "Vikaragosi vya kukodisha" vilichangia kueneza uwongo katika mchakato wote wa uchaguzi.[41]

B. Mfumo wa Kisheria

Katiba ya Kenya inatamka kwamba uhuru wa kujieleza hautumiwi kwenye propaganda za vita, uchochezi wa ghasia, matamshi ya chuki, au utetezi wa chuki. Kifungu cha 77 cha Kanuni ya Adhabu kina vifungu zaidi vya uchochezi wa ghasia na uasi wa sheria na Sheria ya Uwiano na Utangamano wa Kitaifa ya 2008 ilianzisha NCIC ili kudhibiti matamshi ya chuki na kukuza umoja wa kitaifa na kupunguza ghasia zinazochochewa kwa misingi ya kikabila. Mnamo 2020, Mamlaka ya Mawasiliano ya Kenya na NCIC zilitia saini Mkataba wa Maelewano ili kuzuia matamshi ya chuki na matumizi mabaya ya mifumo ya mtandaoni. Kama sehemu ya hatua za kupunguza lugha za uchochezi, NCIC ilizindua Mpango Kazi wa Kitaifa wa Kenya dhidi ya Matamshi ya Chuki mapema mwaka huu na kuongeza uwezo wa kuifuatilia na kuizuia mtandaoni wakati wa kampeni, ikianzisha kitengo mahususi cha ufuatiliaji wa mitandao ya kijamii kwa ushirikiano na CSOs.

Baadhi ya takwimu za idadi na aina ya ukiukaji uliotambuliwa na NCIC na washirika wake wakati wa mchakato wa uchaguzi ziliwekwa wazi kabla ya siku ya uchaguzi. Upeo wa ufafanuzi wa 'hotuba ya chuki', kama inavyofafanuliwa na sheria na inavyotekelezwa na NCIC, ni mpana kupita kiasi ili kuendana na viwango vya kimataifa katika suala hili (Angalia Sehemu ya Vyombo vya Habari). Vile vile, jukumu la NCIC inaonekana kuwa lilikuwa na kikomo kwa jukumu la ufuatiliaji, ambalo ni la manufaa ya kutiliwa shaka. EU EOM ilibainisha kuwa NCIC haikutoa ripoti za mara kwa mara za ufuatiliaji wa mitandao ya kijamii. Ingawa haikuwa na wajibu mahususi wa kisheria katika suala hili, kutoa maelezo mapana zaidi kunaweza kusaidia kubainisha hadharani machapisho ya mtandaoni.

Ingawa uhuru wa kimsingi unatambuliwa na kulindwa, Sheria ya Matumizi Mabaya ya Kompyuta na Uhalifu wa Mtandao inaharamisha kuenea kwa uwongo na habari potofu, ambayo inakiuka viwango vya kikanda na kimataifa vya uhuru wa kujieleza.[42] Marufuku isiyo wazi ya data "ya uwongo", " ni ya kibinafsi sana, na sheria hii imetumika kuwanyanyasa wanahabari, wanablogu na wanaharakati hapo awali.[43]

---

41 Kikaragosi cha soksi: akaunti ya mtandaoni inayotumia utambulisho wa uwongo iliyoundwa mahususi kudanganya. Vikaragosi vya soksi hutumiwa kwenye mifumo ya kijamii kuongeza nambari za wanaofuata akaunti nyingine na kueneza au kukuza yaliyomo kwa hadhira kubwa.

42 Azimio la Pamoja la Uhuru wa Kujieleza na Mtandao, 2011, aya ya 1(a) linasema: "Uhuru wa kujieleza unatumika kwenye mtandao, kama unavyotumika kwa njia zote za mawasiliano. Vizuizi vya uhuru wa kujieleza kwenye Mtandao vinakubalika tu ikiwa vinatii viwango vilivyowekwa vya kimataifa […]". Pia tazama: African Commission on Human and People's Rights Declaration of Principles on Freedom of Expression in Africa, Kanuni ya 2 kuhusu "Kutoingiliwa kwa uhuru wa maoni" na Kanuni ya 5 kuhusu "Ulinzi wa haki za uhuru wa kujieleza na kupata taarifa mtandaoni".

43 Joint declaration on freedom of expression and "fake news", disinformation and propaganda na UN, OSCE, OAS na ACHPR inasema kwamba: "Marufuku ya jumla ya usambazaji wa habari kwa msingi wa mawazo yasiyoeleweka na yenye utata, ikiwa ni pamoja na "habari za uongo" au "habari zisizo na lengo", haziendani na viwango vya kimataifa vya vikwazo vya uhuru wa kujieleza. […] inapaswa kukomeshwa." Pia tazama UN,

Pendekezo la kupewa Kipaumbele: Ondoa sehemu ya 22 na 23 ya Sheria ya Matumizi Mabaya ya Kompyuta na Uhalifu wa Mtandao na zichunguzwe hatua zisizoingilia kati za kushughulikia taarifa potofu.

Zaidi ya marufuku ya jumla ya matamshi ya chuki, sheria ya uchaguzi haionyeshi ongezeko la matumizi na umahususi wa mitandao ya kijamii. Ingawa Sheria ya Kulinda Data ilipitishwa mwaka wa 2019 kulingana na mapendekezo ya awali ya EU EOM, utangazaji mtandaoni unakosa udhibiti wa kutosha na hakukuwa na kanuni za maadili zinazohusu shughuli za mtandaoni za wahusika.

Pendekezo: Jumuisha masharti kuhusu utangazaji wa uchaguzi kwenye majukwaa ya mtandaoni, na uendeleze kwa uwazi sheria zilizopo za kampeni kwenye mifumo ya kidijitali.

C. Uchunguzi wa Mitandao ya Kijamii (tazama pia Kiambatisho II)

Wasiwasi juu ya uwezekano wa matumizi mabaya ya majukwaa ya mtandaoni kuongeza ueneaji wa matamshi ya chuki na operesheni za upotoshaji ulitawala mjadala wa umma tangu muda mrefu kabla ya kuanza kwa kampeni za uchaguzi na katika kipindi cha kuelekea uchaguzi CSOs zilifanya juhudi za kufuatilia mitandao ya kijamii ili kupinga upotoshaji na kuongeza uelewa wa umma. Meta, Twitter na TikTok zilitangaza hatua mahususi ili kusaidia kuhakikisha majukwaa ya kidijitali yaliyo salama na kutoa taarifa za wapigakura wakati wa mchakato wa uchaguzi na kushiriki katika mazungumzo ya pande mbili na ya washikadau mbalimbali na jumuiya ya kiraia na taasisi za kitaifa ili kuhakikisha utekelezaji. Licha ya hayo, majukwaa yote yalitumiwa vibaya kwa kiasi kikubwa kuchafua mazingira ya kidijitali, kukiwa na mbinu nyingi zinazotumiwa kupotosha habari.

Mtandao ulipotoshwa na kampeni nyingi na za kisasa zilizolenga washikadau wengi wa uchaguzi na kwa kiasi kikubwa zikitaka kudhoofisha imani ya umma katika mchakato wa uchaguzi kupitia mashambulizi ya mara kwa mara kwa IEBC na wanachama wake. EU EOM iliona kuwa mbinu mbalimbali zilitumika kupotosha mfumo ikolojia wa habari, ikiwa ni pamoja na kurasa za mbele za magazeti, arifa za habari zilizokusudiwa kuwakashifu maafisa wa uchaguzi, kura za maoni za kupotosha, nukuu za uchochezi au za uwongo zilizohusishwa kwa udanganyifu na wagombea wa kisiasa, wagombea kuwaidhinisha washindani wao kwa uwongo. maudhui yanayotangaza matokeo ya uchaguzi ambayo hayajathibitishwa au yaliyo na utangazaji wa vyombo vya habari vilivyoidhinishwa, pamoja na vipengele vya mienendo isiyo ya kweli iliyoratibiwa, matumizi ya akaunti za uwongo na roboti. Katika ripoti iliyochapishwa baada ya uchaguzi, MCK ilitaja watu saba mashuhuri kwa kueneza habari potovu mtandaoni wakati wa kampeni, pia ikibaini kuwa baadhi ya washawishi wa mitandao ya kijamii waliunda akaunti kwa jina la Wakenya mashuhuri ili kupotosha umma.[44]

EU EOM ilitambua zaidi ya akaunti 300 za kupotosha katika Facebook na Twitter zilizoundwa katika miezi kabla ya uchaguzi ili kuwahadaa wapiga kura katika nyanja mbalimbali za kisiasa, kukiwa na visa vingi vya utumiaji wa picha za wasifu zinazofanana au kubadilishwa kidogo. Kwenye Twitter, zilitumiwa kuongeza ufikiaji wa madai ya udanganyifu wakati wa kampeni na

---

OSCE, OAS, ACHPR, Joint declaration on Freedom of Expression and Elections in the Digital Age: "Nchi zinapaswa kuzingatia kuunga mkono hatua chanya za kushughulikia taarifa potofu za mtandaoni, kama vile kukuza mbinu huru za kukagua ukweli na kampeni za elimu kwa umma, huku zikiepuka kupitisha sheria zinazoharamisha habari potovu."

44 Report on media performance during the 2022 General Election, Baraza la Habari la Kenya, 23 Agosti.

baada ya uchaguzi kwa kutuma tena maudhui yale yale au yanayofanana kwa kiasi kikubwa ili kuathiri mazungumzo kwa njia iliyoratibiwa. Nyingi zilisimamishwa, kufutwa au kubadilishwa majina yao kuwa mambo yasiyohusiana na uchaguzi wakati wa kampeni, lakini nyingi bado zilikuwa zikutumiwa wakati wa kuandika, licha ya kukiuka viwango vya jamii vya kampuni.[45] Kurasa hizi zililenga kupotosha wapiga kura, kudhoofisha uwezo wake wa kupambanua vyanzo vya habari za kisiasa ili kufanya uamuzi kamili na hivyo kuathiri vibaya haki ya kutoa maoni juu ya mambo ya kisiasa bila kuingiliwa.[46]

Mashirika ya kimataifa na kitaifa yalifichua upotoshaji wa taarifa. Mashirika ya kuchunguza ukweli na mashirika ya kiraia yalianzisha ushirikiano ili kutambua na kuchunguza habari potofu karibu na uchaguzi na kutetea kufanya makampuni ya teknolojia kuwajibika zaidi na kukuza mazoea bora ya udhibiti wa maudhui. Hata hivyo, EU EOM iliona kuwa mara kadhaa mashirika tofauti yalijadili vitu sawa mara kadhaa. Uratibu bora kati ya wakaguzi wa ukweli ungeimarisha uwezo wao wa kufuta habari za uwongo kwa wakati unaofaa na kuongeza ufahamu wa umma. Kuhakikisha kwamba wapiga kura wanapata taarifa zilizokaguliwa ni muhimu kwa uadilifu wa uchaguzi.[47]

Pendekezo: Anzisha juhudi zilizoratibiwa na vyombo vya habari, mashirika ya kiraia na makampuni ya teknolojia ili kujenga mtandao wa kukanusha taarifa potofu ili kuimarisha juhudi zilizopo za kuangalia ukweli kwa kuzingatia chaguzi zijazo.

Baraza linalohusika na uwajibikaji wa Mitandao ya Kijamii ilileta pamoja wawakilishi kutoka mashirika ya kiraia na watu mashuhuri kabla ya uchaguzi. Ilidai uwajibikaji bora kutoka kwa makampuni makubwa ya teknolojia nchini Kenya. Pia ilihimiza mamlaka kuunda na kutia saini hadharani Kanuni ya Mazoezi ya kujidhibiti juu ya habari potofu, ili kushughulikia vitisho kwa uadilifu wa mchakato wa uchaguzi kulingana na utendaji mzuri wa kimataifa.[48]

Pendekezo: Unda Kanuni ya kujidhibiti juu ya habari potofu na muungano wa washikadau mbalimbali dhidi ya taarifa potofu ili kukuza uwazi zaidi na uwajibikaji wa makampuni makubwa ya teknolojia.

Nukuu za uchochezi zinazohusishwa kwa uwongo na wanasiasa zilionwa na kitengo cha uchunguzi wa mitandao ya kijamii cha EU EOM, huku maudhui mara nyingi yakihama kati ya majukwaa tofauti ya mtandaoni na WhatsApp. Kuchelewa kwa TikTok kujibu ukiukaji wa sera zake kuhusu tabia ya chuki na taarifa potofu zenye madhara kuliwezesha kuenea kwa matamshi ya uchochezi kuhusu uchaguzi kupitia vitisho vya ghasia za kikabila zinazolenga jamii fulani. Sehemu kadhaa za maudhui yenye uongo yenye taarifa potofu, lugha ya uchochezi na ghushi za kidijitali zilizosambazwa sana kwenye mitandao yaliyoibua vurugu za zamani za uchaguzi nchini Kenya kwa

45 Twitter community standards on manipulation and spam policy na Facebook Transparency Centre.

46 Tazama Kamati ya Haki za Kibinadamu ya Umoja wa Mataifa (UN). General Comment No. 25 aya ya 19: "Wapiga kura wanapaswa kuwa na uwezo wa kutoa maoni kwa uhuru, bila vurugu au tishio la vurugu, kulazimishwa, kushawishi au kuingiliwa kwa hila kwa aina yoyote."

47 Joint declaration on freedom of expression and "fake news", disinformation and propaganda na UN, OSCE, OAS na ACHPR inasema kwamba: "Wadau wote – ikiwa ni pamoja na waamuzi, vyombo vya habari, mashirika ya kiraia na wasomi – wanapaswa kuungwa mkono katika kuandaa mipango shirikishi na ya uwazi kwa ajili ya kujenga uelewa mzuri wa athari za taarifa potofu na propaganda kwenye demokrasia, uhuru wa kujieleza, uandishi wa habari na nafasi ya kiraia, pamoja na majibu sahihi kwa matukio haya."

48 Mnamo Oktoba 2018, majukwaa ya teknolojia ya juu yalitia saini kwa hiari Kanuni ya Mazoezi kuhusu Disinformation, ikijiwasilisha kwa udhibiti wa uwazi kama ilivyowekwa na Tume ya Ulaya. Marekebisho ya hivi majuzi ya mpango huu yaliletwa 34 signatories (pamoja na majukwaa ya mtandaoni) ili kujiunga na strengthened Code of Practice on Disinformation, ambayo huweka ahadi na hatua kabambe za kukabiliana na taarifa potofu mtandaoni.

manufaa ya kisiasa yalizingatiwa.[49] Wagombea wanawake pia walikuwa wahasiriwa wa unyanyasaji kwenye mitandao ya kijamii.

Ingawa kuanzishwa kwa ushirikiano na washikadau wa ndani kuliimarisha uwezo wa kampuni za teknolojia kutambua maudhui hatari na kuchukua hatua, uwezo wao wa kudhibiti maudhui kwa ufanisi katika Kiswahili na lugha nyingine za kiasili bado hauko wazi.[50] EU EOM iliona matukio 101 ya jumbe za uchochezi na mashambulizi 24 ya kijinsia yaliyochapishwa kwenye majukwaa mengi wakati wa kampeni, asilimia 54 yakiwa katika Kiswahili, lugha nyingine za kiasili au mchanganyiko. Ufafanuzi zaidi kuhusu rasilimali na mbinu zinazotolewa katika udhibiti wa maudhui na jitihada kubwa zaidi za kuunda mtandao wa wataalamu wanaozungumza lugha za kiasili na kuelewa muktadha kungeboresha uwezo wao wa kulinda mitandao dhidi ya tabia mbovu.

XIII. Kujumuisha Wanawake, Watu Wenye Ulemavu

Ingawa hatua muhimu zimefanywa kukuza ushirikishwaji wa wanawake na watu wenye ulemavu, zaidi inahitaji kufanywa ili kutekeleza masharti kuyafanya kuwa na maana.

Hatua ya uthibitisho ilijumuishwa katika Katiba, kama sehemu ya ajenda ya mabadiliko ya waraka, ikijumuisha hatua kwa "watu wachache na makundi yaliyotengwa", ili kuhakikisha kwamba "wanashiriki na kuwakilishwa katika utawala na nyanja nyingine za maisha". Sio zaidi ya theluthi mbili ya wajumbe wa bodi zilizochaguliwa wanapaswa kuwa wa jinsia sawa lakini bado hakuna sheria ambayo imetungwa kutekeleza sheria hii ya kijinsia ya theluthi mbili. Mfululizo wa maagizo ya mahakama dhidi ya bunge kutekeleza kanuni hiyo umepuuzwa katika mwongo mmoja uliopita, huku juhudi za IEBC kuagiza vyama vya kisiasa kufuata sheria katika uchaguzi huu zilizuiliwa na mahakama kutokana na msukumo wa UDA. Idadi ya wanawake waliochaguliwa katika chaguzi za moja kwa moja ilikuwa ndogo sana,[51] ingawa viti vilivyotengwa kwa ajili ya wanawake angalau vilidumisha hali ya sasa. [52]

Katiba inajumuisha kanuni kwamba angalau asilimia tano ya wajumbe wa bodi zilizochaguliwa wanapaswa kuwa watu wenye ulemavu (PwD), lakini hii haijatekelezwa kisheria. Mtu mmoja mwenye ulemavu alifanikiwa katika Mahakama ya Juu mwaka huu kupata agizo la huduma maalum katika kujiandikisha kwa uchaguzi wa rais, lakini agizo hilo lilikataliwa na Mahakama ya Rufaa na linaonekana kutozingatiwa wakati litasikilizwa na Mahakama ya Rufaa. Ombi la uchaguzi la kupinga matokeo ya uchaguzi wa urais liliwasilishwa na mlalamishi katika kesi hii lakini likatupiliwa mbali.

---

49 Uchanganuzi wa maudhui ya akaunti 62 za TikTok zinazoshiriki maudhui ya kisiasa kwa kutumia mchanganyiko wa hashtagi 40 za kisiasa uliruhusu kitengo cha uchunguzi wa mitandao ya kijamii cha Umoja wa Ulaya kutambua video 22 zilizotazamwa kwa pamoja zaidi ya mara milioni 7 kufikia tarehe 7 Agosti ambazo zilikiuka jukwaa. community guidelines.

50 Uchunguzi study kuhusu udhibiti wa maudhui ya Meta ya matangazo ya kisiasa yanayohusisha matamshi ya chuki yaliyotolewa siku chache kabla ya uchaguzi kufichua mbinu ya kampuni isiyofaa ya kudhibiti maudhui, licha ya matangazo ya awali ya kuongezeka kwa juhudi katika mwelekeo huu.

51 Wanawake waliochaguliwa katika chaguzi za moja kwa moja: Seneti - asilimia 6.4; Mabaraza ya Wilaya - asilimia 7.9; NA - asilimia 13.3; gavana - asilimia 14.9.

52 NA ina viti 47 vilivyotengwa kwa ajili ya wanawake; Seneti ina 16; nusu ya wawakilishi wa makundi yenye maslahi maalum na vijana na watu wenye ulemavu lazima wawe wanawake; wanachama huongezwa kwa MCA ili kuzingatia sheria ya 2/3 ya jinsia.

Idadi ndogo ya viti bungeni na katika mabaraza ya kaunti yametengewa [53] wawakilishi wa watu wenye ulemavu, waliopendekezwa na vyama vya kisiasa kulingana na sehemu yao ya kura. Kuidhinishwa kwa hadhi ya ulemavu, na Baraza la Kitaifa la Watu Wenye Ulemavu, kulihitajika na IEBC kwa mara ya kwanza kwa chaguzi hizi kama kielelezo cha uteuzi. Sheria ya Watu Wenye Ulemavu, 2003, ambayo inataarifu uidhinishaji wa awali wa CRPD, inashughulikia haki za kisiasa tu kwa kiwango cha kuwezesha upatikanaji wa kupiga kura, na inahitaji marekebisho ili kulinda haki ya kugombea uchaguzi.

Katiba pia inahitaji kukuzwa kwa uwakilishi bungeni wa makabila madogo madogo, lakini hakuna sheria maalum ambayo imetungwa kufanikisha hili. Mtindo huu, badala yake, umeshughulikiwa kupitia marekebisho kidogo ya sheria ya uchaguzi, na kuacha eneo hilo kutodhibitiwa. Ufafanuzi pekee wa kisheria wa walengwa ni uundaji usio wazi "kundi ambalo sio kubwa katika jamii fulani". Kamati ya Kusimamia Utekelezaji wa Kikatiba iliwasilisha Mswada wa Marekebisho ya Sheria za Makundi ya Maslahi Maalum, 2019 kwa Bunge la Kitaifa mnamo 2019, ili kuweka wajibu kwa vyama vya kisiasa na kwa IEBC kupitisha hatua ya uthibitisho kwa walengwa. Haikupitishwa.

Kamati ya Haki za Kibinadamu ya Umoja wa Mataifa, katika uchunguzi wake wa kuhitimisha ripoti ya muda ya nne ya Kenya[54] ilisema kwamba: "*Kamati ina wasiwasi kuhusu: (a) Kutokuwepo kwa sheria maalum ya kutoa ulinzi mahususi kwa watu wa asili katika chama cha Serikali (...). Chama cha Serikali kinapaswa: (a) Kuunda na kutunga sheria maalum ili kupanua ulinzi mahususi kwa watu wa asili.*" Kenya ilibaini pendekezo wakati wa UPR kwamba inapaswa kuridhia Mkataba wa Watu wa Asili na wa Makabila wa ILO, 1989 (Na. 169).[55]

Pendekezo: Kutunga masharti ya kikatiba ya uthibitisho. Hasa: matumizi ya kanuni ya 2/3 ya jinsia; matumizi ya kanuni kwamba asilimia 5 ya wajumbe wa bodi zilizochaguliwa ni watu wenye ulemavu; masharti ya kujumuisha makabila madogo madogo yaliyotengwa.

Wanachama wanaowakilisha wanawake, watu wenye ulemavu (PwD), vijana, wafanyakazi, na walio wachache huteuliwa na vyama sawia na mgao wao wa kura bungeni na katika mabunge ya kaunti. Hata hivyo, uchaguzi wa Kenya pia unachukuliwa kuwa suala la wasomi na linalotawaliwa na wanaume kutokana na gharama kubwa zinazohusiana na uteuzi wa wagombea, ambayo huathiri sana uwezo wa wawakilishi wa makundi ya wanawake, vijana na wachache kuwakilishwa kwa haki.

Idadi ya wagombea wanawake walioshiriki uchaguzi ilikuwa ndogo sana kwa jumla, karibu asilimia 11. Wadadisi kadhaa waliangazia mazingira ya kuogofya dhidi ya wagombea wanawake katika maeneo mengi. Tathmini hii ilithibitishwa na matokeo ya waangalizi wa EU EOM katika kaunti kadhaa. Unyanyasaji wa kimwili dhidi ya wagombea wa kike uliripotiwa kutoka Kirinyaga, Kilifi, Nyamira na Embu, na watahiniwa wanawake walikabiliwa na unyanyapaa kupitia matamshi ya 'kudhalilisha', matusi na vitisho katika baadhi ya kaunti 14.[56]

Uchaguzi huo ulishuhudia ongezeko kidogo la idadi ya wanawake waliochaguliwa, hata hivyo idadi hiyo bado ina upungufu sana ya inavyotakiwa kikatiba. Wanawake saba walichaguliwa kuwa magavana (4 zaidi ya uchaguzi uliopita), Maseneta 3 (hakuna mabadiliko) na wabunge 30 (kutoka

---

53 Walemavu wawili wanateuliwa katika Seneti, mwanamume na mwanamke; huku watu wenye ulemavu wakiwa miongoni mwa waliohitimu kuteuliwa kwa viti maalum 12 katika NA & viti maalum 6 katika mabaraza ya kaunti.

54 CCPR/C/KEN/CO/4, May 11 2021

55 Baraza la Haki za Kibinadamu la Umoja wa Mataifa 2020, Ripoti ya Kikundi Kazi cha UPR, 144.21

56 Hizi zilikuwa Trans Nzoia, Kisii, Nyamira, Kisumu, Homa Bay, Siaya, Baringo, Kilifi, Mombasa, Kiambu, Meru, Embu, Tharaka Nithi na Machakos.

23). Aidha, kuna wawakilishi 47 wa wanawake (1 kwa kila kaunti). Katika Seneti, kuna viti 16 vilivyoteuliwa vilivyotengwa kwa ajili ya wanawake, pamoja na viti viwili vya makundi yenye maslahi maalum ambavyo lazima viende kwa wanawake. Hata hivyo, bunge la 13 ni bunge la tatu mfululizo ambalo halifikii kanuni ya 2/3 ya jinsia iliyoainishwa katika Katiba. Kwa Waakilishi wa Wadi, kulikuwa na wagombea wanawake 115 waliochaguliwa, ikiwakilisha ongezeko kutoka 96 wa hapo awali. Kaunti saba hazikumchagua mgombea yeyote wa kike (kutoka 12 mnamo mwaka 2017).[57]

XIV. Uangalizi wa uchaguzi wa wananchi na Kimataifa

Kuongezeka kwa uwepo wa waangalizi wananchi kote nchini kuliimarisha uwazi wa mchakato.

Shirika kuu la waangalizi wa uchaguzi wa wananchi, Kundi la Waangalizi wa Uchaguzi (ELOG) lilituma waangalizi 290 wa muda mrefu kote nchini, mara kwa mara katika mwaka wa 2021 na kudumu tangu Machi 2022, ambao walifuatilia zoezi lililoimarishwa la uandikishaji wapiga kura na mchujo wa vyama, na zaidi ya waangalizi 46 wa maeneo yenye uwezekano mkubwa wa kuzuka vurugu.[58] Wiki moja kabla ya siku ya uchaguzi, ELOG ikishirikisha Ushahidi pamoja na mashirika mengine 20 ilizindua Chumba cha Hali ya Uchaguzi, ili kuruhusu wananchi kuripoti matukio yanayohusiana na uchaguzi ili kuwezesha mwitikio wa haraka na kupunguza dosari za uchaguzi. Siku ya uchaguzi, ELOG ilikuwa na waangalizi wa muda mfupi 5,108 uwanjani na ilifanya majumuisho ya kura sambamba (PVT) kwa kinyang'anyiro cha urais. Mashirika mengine, kama vile shirika la Uwezeshaji na Maendeleo ya Vijana yalisambaza karibu waangalizi 3,000. Taasisi, kama vile Tume ya Kitaifa ya Haki za Kibinadamu ya Kenya, ilisambaza waangalizi kote nchini kufuata masuala ya haki za binadamu yanayohusiana na uchaguzi, huku Kitengo Huru cha Medico-Legal kikifuatilia hali hiyo tangu Machi na waangalizi 86.

Misheni kadhaa za waangalizi wa kimataifa zilitumwa kwa chaguzi hizi. Umoja wa Afrika pamoja na Soko la Pamoja la Mashariki na Kusini mwa Afrika (COMESA), Sekretarieti ya Jumuiya ya Madola, Jumuiya ya Afrika Mashariki (EAC), Taasisi ya Uchaguzi ya Demokrasia Endelevu Afrika (EISA), Mamlaka ya Maendeleo ya Kiserikali (IGAD), na misheni ya pamoja ya Taasisi ya Kitaifa ya Kidemokrasia (NDI) / Taasisi ya Kimataifa ya Republican (IRI). Kituo cha Carter na Wakfu wa Westminster wa Demokrasia (WFD) walituma misheni ya wataalam, wakizingatia masuala mahususi. EU EOM iliratibiwa kwa karibu na wote chini ya ufadhili wa mfumo wa Azimio la Kanuni.

Mbali na uhuru uliohitajika ambao uliheshimiwa kikamilifu hivyo kuwezesha raia na waangalizi wa kimataifa kutekeleza majukumu yao, IEBC ilianzisha mawasiliano ya mara kwa mara na waangalizi wote kupitia vikundi vya WhatsApp na upashanaji habari kupitia matukio mawili rasmi.

XV. Haki ya Uchaguzi

Upatikanaji wa suluhu za migogoro ya uchaguzi ulikuwa wazi na wa ufanisi; vikao vingi viliendeshwa hadharani mtandaoni.

---

57 Kaunti hizi zilikuwa Lamu, Garissa, Mandera, Marsabit, Samburu, Kajiado, na Nyamira. Mabaraza ya kaunti, hata hivyo, yanatii kanuni ya kijinsia ya thuluthi mbili kwa mujibu wa Katiba (Kifungu cha 177/1b), ambayo inabainisha kuwa viti vingi zaidi vitaundwa inavyohitajika ili kutekelezwa.

58 Wajumbe wa ELOG ni pamoja na Tume ya Haki na Amani ya Kikatoliki, Kituo cha Utawala na Maendeleo, Muungano wa Uwezeshaji na Maendeleo ya Jamii zilizotengwa, Muungano wa Elimu ya Katiba na Mageuzi, Taasisi ya Elimu ya Demokrasia, Shirikisho la Kimataifa la Wanasheria Wanawake, Baraza la Kitaifa la Makanisa la Kenya, Baraza Kuu la Waislamu wa Kenya, Umoja wa Watu Wenye Ulemavu wa Kenya, na Ajenda ya Vijana.

Mfumo wa kisheria hutoa ufikiaji mzuri wa suluhu za kisheria. Usuluhishi wa migogoro ya uchaguzi unadhibitiwa sana, huku kukiwa na taratibu zilizofafanuliwa vyema, ambazo zilifanya kazi kwa ufanisi wakati wa mzunguko huu wa uchaguzi. Vyombo vya mahakama na vile vile vya mahakama viliwajibika kwa njia mbalimbali kushughulikia aina tofauti za migogoro, bila migongano yoyote kati ya maeneo yao ya mamlaka.

A. Uteuzi wa Vyama vya Siasa na Migogoro ya Usajili wa Wagombea

Mahakama ya Mizozo ya Vyama vya Siasa (PPDT) inasimamia migogoro wa ndani na kati ya vyama vya kisiasa. Inapatikana sana, ikiwa na mfumo mzuri wa kufungua na kusikilizwa kwa kesi kielektroniki. Mbali na wajumbe wa kudumu, uteuzi wa wajumbe 18 wa muda wa kushughulikia migogoro ya uteuzi wa wagombea uliwezesha ugatuzi hadi maeneo saba. Marekebisho ya Sheria ya Vyama vya Kisiasa mwaka wa 2022, ambayo yalipunguza hitaji la kutumia mbinu za kutatua mizozo ya ndani ya vyama, yaliwezesha ufikiaji mkubwa zaidi kwa PPDT. Licha ya mabadiliko haya, idadi ya mizozo kuhusu uteuzi wa vyama iliyoletwa mbele ya PPDT ilipungua kwa kiasi kikubwa, ikilinganishwa na 2017, kutokana na sheria mpya za uteuzi wa vyama. Idadi ya migogoro ya uteuzi iliyoamuliwa na PPDT ilikuwa 199 mwaka wa 2022, ikilinganishwa na 306 mwaka wa 2017. Kesi zote zilishughulikiwa ndani ya mwezi mmoja, kama inavyotakiwa na sheria. Maamuzi hamsini na nane ya PPDT yalikatiwa rufaa kwa Mahakama ya Juu.

Mizozo inayohusiana na usajili wa wagombea ilisimamiwa na Kamati ya Kusuluhisha Mizozo ya IEBC (DRC). Mwaka huu, kesi 325 zililetwa kwa kamati, ambazo zote ziliamuliwa ndani ya muda uliowekwa wa siku 10. Kiini cha kesi zinazohusiana na maamuzi ya IEBC ya kusajili au kukataa wagombeaji wanaotaka uchaguzi, kwa kuzingatia utiifu wa sifa za kisheria zinazobainisha kustahiki kugombea uchaguzi. Maamuzi zaidi ya arobaini ya DRC yalikatiwa rufaa kwenye Mahakama Kuu.

Katika maendeleo chanya, vikao vya PPDT vilikuwa wazi kwa wote mtandaoni. Maamuzi hayo yalitolewa kwa umma katika muunganisho uliofuata wa uchaguzi. Vikao vya IEBC DRC vilifanyika ana kwa ana. Kuchapishwa kwa maamuzi ya mifumo yote miwili, kabla ya uchaguzi, kungeongeza uwazi wa utatuzi wa migogoro ya uchaguzi.

Maamuzi ya PPDT na DRC yanaweza kukatiwaa rufaa kwa Mahakama Kuu, katika eneo lolote nchini kote. Kesi kama hizo zilisikilizwa kwa njia ya haraka, kwa kawaida ndani ya siku chache. Hata hivyo, hakukuwa na makataa ya kisheria yaliyowekwa kubainisha tarehe ambayo baada yake rufaa haikuweza kukatwa kwa Mahakama Kuu dhidi ya maamuzi ya PPDT na DRC. Walalamikaji wanaweza kuchelewa kwa wiki kadhaa na kisha kukata rufaa karibu na siku ya uchaguzi. Matokeo haya yalikuwa kwamba IEBC haikuweza kuwa na uhakika wa matokeo ya mwisho ya mizozo. Uchapishaji wa karatasi za kupigia kura uliahirishwa katika chaguzi kadhaa za mitaa, kutokana na rufaa kuhusu usajili wa wagombea kuendelea karibu na uchaguzi. IEBC ilihusisha karatasi za kura zilizochapishwa kimakosa, jambo lililosababisha kuahirishwa kwa chaguzi nane, na kesi katika visa vingine.

B. Malalamiko ya Kikatiba kuhusu Haki za Uchaguzi

Kesi kadhaa ziliwasilishwa kwa Mahakama ya Juu kutaka mabadaliko kuhusu hatua za IEBC, zinazodai ukiukaji wa haki za kikatiba. Kanuni zilizowekwa katika Katiba zinaruhusu mtu au shirika lolote kuleta kesi kama hiyo, kutokana na maslahi binafsi au maslahi ya umma. Mamlaka haya ya Mahakama Kuu yanatekelezwa kupitia benchi ya kikatiba, ambayo ilikuwa na majaji wawili kwa muda mwingi wa mzunguko wa uchaguzi, ingawa kwa mmoja tu kwa siku sita kufuatia kuhamishwa kwa wafanyikazi wa mahakama.

Suala la kesi zinazohusu uchaguzi zilizosikilizwa na Mahaka Kuu ni pamoja na nyakati za kupiga kura za wale walio nje ya nchi, kuingizwa kwa picha kwenye karatasi za kupigia kura, kutumika kwa kanuni ya theluthi mbili ya jinsia katika orodha ya vyama vya siasa, uonyeshaji wa madaftari ya wapiga kura nje ya vituo vya kupigia kura, na matumizi ya daftari la wapiga kura katika vituo vya kupigia kura. Kesi hizi zote zilichukua mchakato wa maombi ya kawaida ya kikatiba. Hii ilimaanisha kuwa njia ambayo mizozo ya uchaguzi iliyotajwa hapo juu ilishughulikiwa haikutumika.

Mahakama Kuu badala yake, ilishughulikia mambo katika mwendo wao wa kawaida wa kazi, lakini, hata hivyo, kwa haraka kiasi. Hata hivyo, kuamuliwa kwa kesi ya sajili ya wapiga kura kulizua matatizo makubwa kwa IEBC, kwani haikuwa na uhakika kuhusu taratibu ambazo zingepaswa kufuatwa hadi Mahakama Kuu iamue kesi hiyo. Uamuzi ulitolewa tarehe 4 Agosti, lakini hii ilifuatiwa, tarehe 8 Agosti, na amri ya Mahakama ya Rufaa ambayo ilizuia utekelezaji wa amri ya Mahakama Kuu.

Ingawa sheria za wazi za kufikia mahakama ili kutetea haki za kikatiba ni muhimu sana, ni wazi kuna haja ya kuzuiwa kwa uwasilishaji wa malalamiko yanayohusu maeneo ambayo yamewakilisha sheria suluhu kwa muda mrefu kabla ya uchaguzi. Mada ya kesi ya rejista ya mwongozo ingeweza kuleta suala hilo mahakamani muda mrefu kabla ya uchaguzi. Kuanzishwa kwa zuio, kwa njia ya mwelekeo wa kiutawala wa Mahakama Kuu, kuzuia kupinga maeneo yaliyotatuliwa ya sheria ya uchaguzi ndani ya miezi miwili kabla ya uchaguzi, kungehakikisha uhakika zaidi wa kisheria kwa uendeshaji wa uchaguzi. Mamlaka ya Mahakama ya Juu lazima, hata hivyo, yaendelee kupatikana kwa maombi ya dharura wakati ukiukwaji wa haki za uchaguzi unazuiwa.

Pendekezo: Zingatia uwekaji wa makataa ya kukata rufaa kwa Mahakama ya Juu dhidi ya maamuzi ya PPDT kuhusu uteuzi wa mgombeaji na maamuzi ya IEBC DRC kuhusu usajili wa wawaniaji na kuzingatia kuanzishwa kwa makataa ya kuzuia kesi dhidi ya IEBC kwa Benchi la Kikatiba la Mahakama Kuu katika kipindi cha miezi miwili kabla siku ya uchaguzi. Ruhusa inapaswa kuwepo kwa masuala ya dharura, ambapo sheria haijapata suluhu kabla ya uchaguzi.

C. Makosa ya Uchaguzi

Msururu mkubwa wa makosa ya uchaguzi umeanzishwa na sheria, kama ilivyoainishwa katika Sheria ya Makosa ya Uchaguzi, 2016, huku makosa mengi ya uchaguzi pia yakiwa ni ukiukaji wa Kanuni ya Adhabu. Haya ni pamoja na makosa yanayohusiana na sajili ya wapiga kura, kujiandikisha mara nyingi na kupiga kura. Uigaji, rushwa, ushawishi usiofaa, matumizi ya vurugu na matumizi mabaya ya rasilimali za umma pia ni makosa, kama vile majaribio ya kupata, kusaidia au kusaidia utendaji wa vitendo hivi. Ofisi ya Mkurugenzi wa Mashtaka ya Umma (ODPP) ilichapisha muunganisho wa makosa ya uchaguzi, ikiwa na maelezo muhimu ya vipengele vya makosa yote yakijumuishwa. Kanuni za Maadili kwa Vyama vya Kisiasa, ndani ya Sheria ya Vyama vya Kisiasa, na Kanuni za Maadili ya Uchaguzi, ndani ya Sheria ya IEBC, pia huainisha viwango vya tabia vinavyotarajiwa wakati wa kampeni.

Mamlaka ya kuagiza uchunguzi na kushtaki makosa ya uchaguzi yapo kwa ODPP. IEBC ilikuwa, hadi Aprili mwaka huu, ikitekeleza Kanuni za Maadili ya Uchaguzi, lakini Mahakama Kuu iliamua mamlaka hayo kiasili sio ya kimahakama na pia kuwa zaidi ya nguvu za IEBC kisheria, na kuacha mamlaka hayo ya pekee kwa ODPP. IEBC inatoa taarifa kuhusu makosa kwa ODPP, zaidi kwa Mkataba wa Maelewano kati ya taasisi hizo mbili mnamo tarehe 18 Julai mwaka huu. Shughuli lazima zianzishwe na ODPP ndani ya miezi 12 ya uchaguzi. Matukio yaliyoripotiwa ya makosa ya uchaguzi yalikuwa machache wakati wa kampeni za uchaguzi, ingawa hilo lilibadilika siku ya uchaguzi, kwa kuwepo na mauaji yaliyohusiana na uchaguzi na mengine siku mbili baadaye, pamoja

na mashambulizi yasiyo ya kuua yaliyofuata dhidi ya maafisa wa IEBC. Madai ya makosa ya uchaguzi yalitolewa katika malalamiko ya uchaguzi wa urais lakini, wakati EU EOM ilipoondoka nchini, ilikuwa mapema kutathmini matokeo.

XVI. Upigaji Kura, Kuhesabu na Kujumlisha Matokeo

Ingawa upigaji kura na kuhesabu kura zilisimamiwa vyema, ukubwa wa zoezi la kujumlisha ulisababisha mchakato mrefu, ingawa ulifanywa kitaalamu.

A. Muhtasari wa Upigaji Kura

Kwa chaguzi hizi, vituo 46,229 viliundwa kote nchini. Hili ni ongezeko la asilimia 13.08 ikilinganishwa na mwaka wa 2017, kulingana na ongezeko la asilimia 12.79 la idadi ya wapiga kura waliojiandikisha na kulingana na matakwa ya kisheria ya wapiga kura wasiozidi 700 kwa kila kituo cha kupigia kura. Kampuni ya Ugiriki ilipewa zabuni ya uchapishaji wa karatasi 132,722,748 za kura kwa nafasi zote za kuchaguliwa. Kulikuwa na vipengele vinane vya usalama kwenye karatasi za kupigia kura na vitano kwenye karatasi za matokeo.

Wapiga kura walitumia haki yao ya kidemokrasia ya kupiga kura kwa njia ya amani kwa ujumla siku nzima ya uchaguzi. Mchakato ulikuwa shwari, ingawa ulikuwa wa muda mrefu, na wafanyikazi waliojitolea wa vituo vya kupigia kura ambao walilazimika kusimamia chaguzi sita tofauti kupitia taratibu ngumu za kuwatambua wapiga kura.

Matatizo ya vifaa vya KIEMS yalisababisha matumizi ya sajili iliyochapishwa katika vituo 238 vya kupigia kura katika kaunti mbili (katika kaunti za Kakamega na Makueni), kulingana na data rasmi ya IEBC na kufuata idhini. Hitilafu za karatasi za kura zilisababisha kuahirishwa kwa uchaguzi katika maeneo bunge manne (maeneo bunge ya Pokot Kusini, Kitui Vijijini, Rongai na Kacheliba) na kaunti mbili (Mombasa na Kakamega).

Vituo vya kupigia kura (PS) vilivyotembelewa na waangalizi wa EU EOM vilifunguliwa kuchelewa katika visa 28 kati ya 33, kutokana na kutokuwepo kwa maandalizi ya wafanyakazi na vifaa vya KIEMS; katika vituo 5 kati ya vilivyotembelewa ucheleweshaji ulikuwa wa zaidi ya dakika 60. Mawakala wa vyama walikuwepo katika vituo vyote vilivyotembelewa. Mwenendo wa jumla wa ufunguzi ulitathminiwa kama "mbaya" au "mbaya sana" katika vituo 4 kati ya 33 vilivyotembelewa, ikiwa idadi kubwa kiasi. Maafisa Wasimamizi wa Kike walionekana katika vituo 13 kati ya 33 vilivyotembelewa kwa ajili ya ufunguzi, na katika vituo 161 kati ya 433 vilivyotembelewa vya kupigia kura.

Wakati wa upigaji kura, utambuzi wa wapiga kura wa kibayometriki ulikuwa na tatizo katika vituo asilimia 35.1 vya kupigia kura viliyotembelewa, huku KIEMS zikifeli kuthibitisha alama za vidole mara moja na kulazimika kuthibitisha kwa kutumia alphabeti-nambari. Hii ilisababisha uchakataji polepole wa wapiga kura na foleni ndefu. Kwa njia nzuri wafanyakazi wa upigaji kura walifuata taratibu katika vituo 135 kati ya 151 ambapo suala hili lilizingatiwa (kati ya vituo 433 vilivyotembelewa). Utumizi usioendana wa kanuni za utumiaji wa daftari la wapiga kura lililochapishwa ulibainishwa katika idadi ndogo ya vituo vilivyotembelewa; uamuzi wa mahakama ya rufaa iliyotolewa usiku wa kuamkia siku ya upigaji kura ulikatisha uamuzi wa hapo awali wa Mahakama Kuu iliyoagiza IEBC kutumia sajili iliyochapishwa pamoja na ile ya kielektroniki, na badala yake kuamuru IEBC kutumia sajili iliyochapishwa tu iwapo KIEMS vitafeli kabisa. Hii ilichangia mkanganyiko kati ya wafanyikazi wa upigaji kura.

Ukaguzi wa vidole vya wapiga kura kwa wino haukufanyika katika vituo 111 kati ya 433 vilivyotembelewa, ambayo ni ukiukaji mkubwa wa utaratibu. Hata hivyo uwezo wa vifaa vya KIEMS kubainisha ikiwa mpiga kura tayari amepiga kura unaondoa kasoro hii. Mpangilio wa vituo 90 kati ya 433 vilivyotembelewa haukufaa kwa watu walio na matatizo ya kutembea. Taratibu zinazohusiana na upigaji kura wa kusaidiwa hazikufuatwa katika vituo 60 kati ya 144 ambapo upigaji kura wa kusaidiwa ulizingatiwa, wakati uwekaji wino wa kidole cha wasaidizi haukufanyika katika vituo 62 ya hivi. Muhimu, kifungu cha sheria kinachomtaka mpiga kura anayehitaji msaada asipoambatana na mtu anayemtaka atasaidiwa na Msimamizi wa uchaguzi mbele ya mawakala, kinakiuka kwa kiasi kikubwa usiri wa kura.

Pendekezo: Juhudi zaidi zifanywe ili kujumuisha watu wenye ulemavu katika mchakato wa siku ya uchaguzi. IEBC inafaa kuzingatia kutoa karatasi ya kupigia kura inayoguswa katika kila kituo cha kupigia kura kwa wapigakura walio na matatizo ya kuona, ili waweze kupiga kura kwa kujitegemea.

Usiri wa kura haukulindwa kikamilifu katika vituo 185 kati ya 433 vilivyoangaziwa, kutokana na mpangilio wa vituo. Msongamano ulishudiwa katika vituo 76 kati ya 433 vilivyotembelewa, hasa kutokana na madarasa kuwa madogo, masanduku sita ya kura na mawakala wengi wa vyama, ambao walikuwepo katika vituo 432 kati ya 433 vilivyotembelewa. Waangalizi wa wananchi walikuwepo katika vituo 191 kati ya 433 vilivyotembelewa. Kwa ujumla, waangalizi wa EU walitathmini mwenendo wa upigaji kura kama "nzuri" au "nzuri sana" katika vituo 400 kati ya 433 vilivyozingatiwa.

Wanachama wanne wa EU EOM wa timu kuu walitumwa katika kaunti za Kakamega na Mombasa tarehe 28 Agosti kutazama uchaguzi wa ugavana ulioratibiwa upya tarehe 29 Agosti. Timu hizo mbili ziliona upigaji kura katika vituo 14 kwa jumla na zilibaini idadi ndogo sana ya wapiga kura katika vituo vyote vilivyotembelewa. Hakuna matatizo makubwa yaliyozingatiwa wakati wa kupiga kura. Kutowiana kwa utumizi wa rejista ya wapiga kura iliyochapishwa kulibainika, hata hivyo, katika vituo viwili katika Kaunti ya Mombasa, ambapo wahudumu wa uchaguzi walikuwa wakichambua majina ya wapiga kura waliotambuliwa kupitia vifaa vya KIEMS. Mpangilio wa vituo ulilinda vya kutosha usiri wa kura katika nusu tu ya vituo vilivyotembelewa, kwani vibanda vya kupigia kura viliwekwa wazi vikiangalia chumba.

Pendekezo: IEBC kuzingatia kurekebisha mpangilio wa vituo vya kupigia kura ili kulinda vyema usiri wa kura.

B. Kufunga na Kuhesabu

Zaidi ya nusu ya vituo vya kupigia kura vilivyozingatiwa wakati wa kufunga havikufungwa kwa wakati, haswa kutokana na kuchelewa kwa ufunguzi na wapiga kura bado wakisubiri kwenye foleni kupiga kura. Ukaguzi wa uadilifu unaohitajika wakati wa upatanisho wa kura, kama vile kutohesabu kura ambazo hazijatumika, hazikufuatwa katika vituo 9 kati ya 41 vivyotembelewa wakati kura zilizoharibika hazikuhesabiwa katika vituo 10 kati ya 41. Kura ambazo hazijatumika pia hazikuwekwa kwenye bahasha zisizoweza kufunguliwa katika visa 10 kati ya 41. Hatua hizi za uadilifu zimewekwa kwa sababu muhimu za kuzuia uwezekano wa kutokea udanganyifu. Kuhesabu kulifanyika kwa njia ya uwazi, ingawa polepole, na sio kila wakati kulingana na sheria. Hata hivyo, hakuna malalamiko rasmi yaliyowasilishwa kwenye vituo vilivyotembelewa. Fomu za matokeo ya kinyang'anyiro cha urais hazikuonyeshwa mara moja katika nusu ya vituo vilivyozingatiwa, na hivyo kupunguza uwazi.

EU EOM ilizingatia kuhesabiwa kwa nyadhifa nyingine 66 za kuchaguliwa. Uwazi wa mchakato wa kuhesabu kura ulitathminiwa kuwa si mzuri katika nyadhifa 6 kati ya 66 tofauti na 3 kati ya 41 ya kuhesabu kura za urais, na mbaya zaidi katika 3 kati ya 66 kinyume na moja kati ya 41 ya waliohesabiwa kwa uchaguzi wa rais.

Mwenendo jumla wa kufunga ulitathminiwa kuwa "mzuri sana" na timu zote za EU EOM zilizotumwa katika kaunti za Kakamega na Mombasa mnamo Agosti 29, huku zikihesabiwa kuwa "nzuri" na timu moja na "nzuri sana" na nyingine. Mawakala wa vyama na waangalizi wa raia walikuwepo katika vitu vyote viwili. Kinyume na uchunguzi wa EU EOM wa kuhesabu kura tarehe 9 Agosti, wakati huu taratibu zinazohusiana na upatanisho wa kura na usalama wa kura ambazo hazijatumika na zilizoharibika zilifuatwa ipasavyo. Vile vile, ukamilishaji wa itifaki ulifanyika bila matatizo. Hata hivyo, muhimu zaidi, nakala ya fomu ya matokeo ya kituo cha kupigia kura PS kilibandikwa nje ya kituo kimoja kati ya viwili vilivyotazamwa, na nakala hazikutolewa kwa mawakala wa vyama licha ya kuwepo kwa nakala za kutosha. Badala yake waliagizwa kupiga picha.

C. Ujumlishaji wa Matokeo

Timu za EU EOM zilifanya uangalizi 242 katika Vituo 145 vya Kujumlisha Maeneo Bunge (CTC). Katika maeneo ya moja kwa moja ya CTCs, foleni ndefu za Maafisa Wasimamizi (POs) zilizingatiwa, ambao wakati fulani ilibidi wangoje kwa saa kadhaa ili kuwasilisha bidhaa zao na maeneo ya CTC yenye nafasi ndogo yalikuwa yakizidi kuwa ya fujo. Katika uchunguzi 133, bahasha zote zisizoweza kuguswa zilifika katika CTC nzima. Wakati wa mchakato wa upigaji kura, makosa kama vile bahasha zisizoweza kuguswa ambazo hazikufungwa baada ya kuwasili kwa POs kwenye CTC, kuwasilisha nakala za kaboni badala ya masanduku ya kura ya awali, makosa ya hisabati na ukarani, yalizingatiwa katika CTCs zilizotembelewa na timu za EU.

Shinikizo la kuharakisha mchakato wa kujumlisha lilipoongezeka katika siku ya pili na ya tatu ya kujumlisha, kuondoa fomu za 34A kutoka kwa bahasha za uthibitisho kabla ya kufikia dawati la upokeaji la CTC ikawa jambo la kawaida katika CTC zote zilizozingatiwa. Ingawa hii ililenga kuongeza kasi ya mchakato, hatimaye ilipunguza ufanisi wa ulinzi uliowekwa.

Katika visa vingi, POs zilifunga fomu halisi ya matokeo ya urais, 34A kwenye masanduku ya kura. Timu za Umoja wa Ulaya ziliona kwamba POs ziliondoa fomu hizi kwenye masanduku ya kura zikiwa zimepanga foleni nje ya CTC bila utaratibu ufaao. Katika baadhi ya matukio, ilizingatiwa na kuripotiwa kuwa hali kama hizo zilishughulikiwa kwa mujibu wa utaratibu - kufungua masanduku ya kura na kuyafunga tena ndani ya CTC mbele ya mawakala wakati wa kusajili namba za muhuri zilizovunjwa na kubadilishwa.

Msongamano ulibainika ndani ya CTC zote zilizoonekana, kutokana na idadi kubwa ya mawakala wa wagombea, wafuasi na waangalizi kutoka vikundi mbalimbali vya waangalizi wa ngazi za mitaa, na hii iliathiri uwezekano wa kuchunguza kwa kina mchakato wa kujumlisha pamoja na uwezo wa wafanyakazi wa CTC kudhibiti kama taratibu zilifuatwa ipasavyo. Msongamano huo ulizidishwa katika baadhi ya CTC na majengo yasiyo na nafasi ya kutosha. Katika kesi 18, kulikuwa na watu wasioidhinishwa ndani ya CTC, lakini tu katika kesi 3 walikuwa wakiingilia kazi ya wafanyakazi. Ingawa tathmini ya jumla ya waangalizi wa EU EOM ilikuwa kwamba ukiukaji wa ufungaji wa vifungashio haukufanywa kwa lengo la kuvuruga matokeo, kuna uwezekano yalitafsiriwa hivyo na wafuasi na mawakala waliokuwa karibu na CTC.

Waangalizi wa Umoja wa Ulaya hawakuweza kutazama mchakato huo katika matukio 40 kati ya uchunguzi 242 kwa sababu ya umbali kutoka kwa majedwali wakati katika baadhi ya CTC mpangilio ulikuwa hivi kwamba waangalizi hawakuweza hata kuona vyema. Kuonyesha data na mbinu ya

kufanya kazi haikuwa sawa katika CTC zilizozingatiwa. Ijapokuwa projekta na skrini zilisakinishwa katika sehemu nyingi za CTC zilizotembelewa, RO chache sana zilichagua kuonyesha kwa wakati mmoja takwimu zinazojazwa katika mfumo wa *Excel*. Hili lingeweza kudhibiti matarajio kuhusu muda wa utangazaji wa matokeo na kwa ujumla lingeongeza imani katika mchakato mzima, huku pia lingeweza kuzuia baadhi ya matukio ya mvutano katika CTC. Isitoshe, ingawa programu maalum ya IEBC ya kuingiza matokeo ya urais katika mfumo huo ilipatikana, katika CTC nyingi wafanyikazi walikuwa wakitumia jedwali ya *Excel*, hiyo haichangii usalama wa mchakato huo. Katika uchunguzi 8 kati ya 242, hakuna mawakala wa vyama walikuwepo.

Kwa ujumla, changamoto muhimu zaidi zilizowakabili RO, pamoja na ukubwa wa zoezi la kujumlisha chaguzi sita tofauti, ni uchovu uliokithiri baada ya siku kadhaa za kujumlisha bila kupumzika, kusita kwa mara kwa mara kwa vikosi vya usalama kutekeleza utaratibu na kudhibiti. watu waliokuwepo kwenye CTC na shinikizo linaloongezeka lililotolewa na wagombeaji na wafuasi wao kutangaza matokeo ya uchaguzi wa ngazi ya mtaa wa MNA na MCA ambao wakati fulani ulisababisha mvutano ndani na karibu na CTCs (katika vituo vya kujumlisha kura katika ngazi ya Kaunti na Jimbo). Hata hivyo, waangalizi hao wa Umoja wa Ulaya walibaini kuwa huku wakikabiliana na misukosuko ya baadhi ya mawakala wa vyama na wagombeaji na uchovu wa wafanyikazi wa IEBC, ROs za eneo bunge zilishughulikia mchakato wa kujumlisha vizuri na kufanya kazi kwa njia ya kitaalamu.

Katika ngazi ya kaunti mchakato wa kujumlisha ulikuwa wa haraka na laini zaidi, ukiakisi karatasi chache za matokeo walizopaswa kuchakata. Katika uchunguzi wote 32 Vituo 23 vya Kuhesabu kura vya Kaunti vilivyotembelewa na timu za EU, mchakato wa jumla ulitathminiwa kuwa "mzuri" au "mzuri sana".

Kuundwa kwa tovuti ya Tume Huru ya Uchaguzi na Mipaka (IEBC) ambayo iliruhusu umma kufikia fomu zote za vituo vya kupigia kura vya urais na vituo vya kujumlisha kura za maeneo bunge kwa wakati halisi zilipokuwa zikipakiwa kwenye mfumo, ilikuwa hatua muhimu kuhakikisha uwazi.

Uwasilishaji wa matokeo ya urais katika Kituo cha Kitaifa cha Kuhesabu kura (NTC) ulianza tarehe 11 Agosti, kwa kuwasili kwa fomu za awali za matokeo ya kituo cha kupigia kura (34A) na fomu za CTC (34B). Wakizingatia kabisa utaratibu ulioainishwa katika Kanuni ya 87(3) ya Kanuni za Uchaguzi (Mkuu), wafanyakazi wa IEBC walikagua matokeo ya kila fomu halisi ya 34A (matokeo ya urais katika kituo cha kupigia kura) dhidi ya matokeo ya kila kituo kilichojumlishwa kwenye fomu 34B (CTC) muunganisho wa matokeo ya uchaguzi wa rais). Nakala za fomu za 34A na 34B zilisambazwa kwa mawakala wa vyama, kukaa mezani, na kuthibitisha data kwa wakati mmoja na wafanyikazi wa IEBC. Makosa madogo ya hesabu kwenye sehemu za upatanisho wa fomu hizo yalitambuliwa katika aina kadhaa, kubainishwa na kusahihishwa, ikiwa kwenye fomu za 34B au kubainishwa kwa makamishna wa IEBC kuchukua hatua husika, ikiwa itatambuliwa kwenye fomu za 34A.

Kasi ndogo ya mchakato huo ilisababisha, mchana wa tarehe 13 Agosti ambapo asilimia 29.92 tu ya matokeo ya vituo vya kupigia kura yalikuwa yamethibitishwa na wafanyakazi 124 walikuwa bado wanasubiri kukabidhi fomu, kufikia uamuzi wa kuongeza idadi ya wafanyakazi pamoja na kuongeza. msimamizi mmoja wa ICT katika kila jedwali ili kuharakisha uthibitishaji. Hata hivyo, ilikuwa dhahiri kwamba hakuna mpango mahususi wa kina wa utendakazi ambao ulikuwa umefafanuliwa mapema, kama inavyothibitishwa na idadi kubwa ya ROs waliojipanga kwa siku nyingi kutoa nyaraka za siri na uamuzi wa IEBC wa kuboresha matumizi ya wahudumu wa ICT ili kukidhi mahitaji tarehe ya mwisho ya kikatiba ya kutangaza matokeo.

Huku katika NTC matokeo yakiwa yamejumlishwa hapo awali yalikuwa yakionyeshwa kwenye skrini, tarehe 13 Agosti uonyeshaji ulisimama na ni matokeo tu yaliyothibitishwa na majimbo na kaunti ndiyo yaliyokuwa yakionyeshwa. Tangu wakati huo na hadi kutangazwa kwa matokeo tarehe 15 Agosti, hakuna taarifa rasmi iliyotolewa na IEBC kuhusu kuendeleza mchakato huo, idadi ya maeneo bunge ambayo bado yalisalia kuthibitishwa, idadi ya waliojitokeza kupiga kura, idadi ya kura zilizopotea na kukataliwa na kura zilizopatikana kwa kila mgombea.

Pendekezo la kupewa kipaumbele: IEBC ianzishishea taratibu zilizo wazi na za kina za kusimamia wafanyikazi na mtiririko wa habari katika vituo vya kujumlisha kura ili kuongeza uthabiti na ufanisi wa mchakato huo, haswa uonyeshaji hadharani wa matokeo yanayojumlishwa hapo, na upakiaji wa fomu zote za matokeo kwenye mtandao ili kuhakikisha uthibitishaji.

Uchambuzi wa EU EOM wa fomu zote za matokeo ya vituo 290 vya kujumlisha kura za maeneo bunge (fomu 34B) ulifichua makosa katika idadi ndogo ya fomu 34B. Hasa, katika fomu 21 (au asilimia 7.24) jumla ya kura halali hailingani na jumla ya wagombea wote. Tofauti ya jumla kati ya takwimu zilizotangazwa rasmi na jumla sahihi ya kura za wagombea ni kura 4.023 na katika fomu 12 tofauti ni kubwa zaidi ya kura 100. Makosa haya hayakuwa ya kiwango cha kuathiri matokeo ya uchaguzi wa urais. Inaonyesha, hata hivyo, mapungufu ya kiutaratibu ya mchakato wa ujumlishaji wa matokeo ambayo yanaweza kuhusishwa na makosa ya kibinadamu badala ya udanganyifu wa kimfumo.

Kwa jumla, maajenti wa vyama vya wagombeaji wanne wa uchaguzi wa urais, pamoja na waangalizi wa ndani, katika vituo vyote vya kujumlisha kura ikiwemo NTC, hawakuibua wasiwasi kuhusu uwazi wa michakato hiyo, huku wakipongeza ushirikiano na maafisa wa IEBC. Hakuna malalamiko rasmi yaliyowasilishwa katika eneo bunge na Vituo vya Kujumulisha vya Kaunti vilivyoangaliwa. Kazi ya wafanyakazi wa NTC ilikuwa na kiwango cha juu cha uwazi, ikizingatiwa kikamilifu na mawakala wa vyama na waangalizi ambao walikuwa na ufikiaji usio na kikomo wa mchakato wa uhakiki; EU EOM haikuona fomu halisi za matokeo ya kituo cha kupigia kura (34A) kuwa tofauti na zile zilizopakiwa kwenye tovuti ya IEBC na nakala zilizotolewa kwa mawakala. Hili pia lilithibitishwa na Mahakama ya Upeo wa Juu katika hukumu yake ya Septemba 5, 2022, ambayo iliamua kwamba "hakuna tofauti kubwa zilizonaswa kati ya fomu 34A zilizopakiwa kwenye tovuti ya umma na fomu halisi 34A" zilizowasilishwa kwa NTC ambazo zingeathiri matokeo ya jumla ya uchaguzi wa rais.

XVII. Matokeo na Mazingira Baada ya Uchaguzi

Kutangazwa kwa matokeo ya uchaguzi wa urais kulifichua mivurugiko mikubwa ndani ya IEBC na kuathiri pakubwa imani ya umma katika mchakato huo na taasisi yenyewe.

A. Kutangazwa Matokeo

Matokeo hayo yalitangazwa na mwenyekiti wa IEBC mnamo tarehe 15 Agosti. Wakati wa tangazo hilo, makamishna wanne walifanya mkutano na waandishi wa habari katika eneo lingine ambapo walitangaza kuwa hawakukubali wala kukataa matokeo bali “walijitenga nayo” kutokana na kutokuwepo kwa uwazi katika ujumuishaji wa fomu 34C na kukataa matokeo hayo na mwenyekiti wa IEBC kukataa kujibu baadhi ya maswali yao. Hata hivyo, walishiriki katika kutangaza matokeo ya uchaguzi wa urais wa maeneo bunge katika NTC mara kadhaa (jambo ambalo lilibainishwa baadaye na Mahakama ya Upeo).

Suala la iwapo IEBC ilikuwa na akidi inayohitajika kukamilisha uhakiki wa fomu 34C na kutangaza matokeo lilitiliwa shaka katika baadhi ya maombi ya kupinga matokeo hayo. Hapo awali, mahakama ilidai kuwa "suala la akidi ya tume huibuka tu wakati wa shughuli za tume" na kwamba "ingawa inahusishwa na uanachama wa tume, sio suala ambalo linapaswa kusababisha tamko kwamba tume imeundwa isivyofaa kama akidi itakuwa tu somo la changamoto ikiwa maamuzi ya kisera ya tume yatafanywa bila akidi inayohitajika.”[59]

Wakati wa kutangazwa, fomu 28 za matokeo ya vituo vya kupigia kura (34A) bado hazikuwa zimechapishwa kwenye tovuti ya umma ya IEBC na matokeo ya maeneo bunge 27 (fomu 34B) hayakuwa yametangazwa hadharani; haikubainishwa ikiwa zilihesabiwa na kujumuishwa katika fomu 34C au la. Ambapo kifungu cha 39 (1H)(2) cha Sheria ya Uchaguzi kinaeleza kuwa mwenyekiti wa IEBC anaweza kutangaza mgombea aliyechaguliwa “kabla ya maeneo bunge yote kuwasilisha matokeo yao iwapo tume itaridhika matokeo ambayo hayajapokelewa hayataathiri matokeo ya uchaguzi, tofauti ndogo kati ya watangulizi hao wawili ilihitaji kuwasilishwa kwa majimbo yote kabla ya kutangazwa. Hasa, kama mwenyekiti wa IEBC alisema katika hati yake ya kiapo kwa Mahakama ya Upeo, matokeo ya maeneo bunge 27 yaliyosalia yalipangwa kutangazwa Agosti 15, lakini baada ya tukio la usalama katika NTC huku wafuasi na maajenti wa kambi ya Azimio wakivamia jukwaa kabla ya kutangazwa kwa matokeo, mwenyekiti aliamua kuendelea na utangazaji wa matokeo ya urais mara moja.

Kufuatia kutangazwa kwa matokeo ya uchaguzi wa urais na IEBC, ELOG iliwasilisha matokeo ya zoezi lake la kujumlisha kura sawia (PVT). Ilikuwa sambamba na matokeo ya IEBC, huku Ruto akipata asilimia 50.7 ya kura na Odinga asilimia 48.7, na tofauti ya makosa ya asilimia ±2.1. Hata hivyo, PVT inaweza tu kuthibitisha kwamba matokeo yalikuwa ndani ya ukingo wa makosa na haikuweza kuthibitisha mshindi kutokana na matokeo ya karibu. Katika mkutano wa pili na wanahabari, makamishna hao wanne waliopinga walitoa hoja nne zinazohalalisha kukataa kwao matokeo. Moja ni kwamba mwenyekiti wa IEBC alijitengenezea mamlaka yake katika kutangaza matokeo bila kuidhinishwa na kikao cha makamishna wote saba. Pia walidai kuwa kulikuwa na makosa ya hisibati katika matokeo yaliyotangazwa, na kwamba matokeo yaliyotangazwa hayakukamilika, yalikosa idadi ya wapiga kura waliojiandikisha, ya jumla ya kura zilizopigwa na kura batili. Hoja yao ya mwisho ilikuwa kwamba sio matokeo yote ya eneo bunge yalijumuishwa katika tangazo la mwisho.

B. Malalamiko Yanayohusiana na Matokeo ya Uchaguzi

Malalamiko tisa ya uchaguzi wa urais yaliwasilishwa kwa Mahakama ya Upeo mnamo tarehe 22 Agosti 2022, yakipinga masuala ya mwenendo na matokeo ya uchaguzi wa urais. Muda uliofupishwa sana wa makataa uliomba kusikilizwa kwa maombi haya, na siku 7 za kuwasilisha maombi, ikifuatiwa na siku 14 kwa Mahakama ya Upeo kufikia uamuzi. Waombaji walipaswa kuwahudumia washatakiwa ndani ya siku moja, ifikapo tarehe 23 Agosti, aidha ana kwa ana au kwenye matangazo ya magazeti. Washtakiwa walikuwa na siku nne za kujibu, ambapo walalamishi walikuwa na siku nyingine ya kuwasilisha majibu zaidi.

Muktadha wa maombi hayo tisa ulikuwa mpana, kuanzia madai ya uhaini kwa Mwenyekiti wa IEBC na dosari katika mchakato wa kufanya uamuzi wa IEBC, dosari katika usajili wa wapiga kura, katika matumizi ya teknolojia, katika kujumlisha na kuthibitisha kura na ulaghai na udukuzi. Ombi muhimu zaidi lilikuwa lile lililowasilishwa na wagombeaji wa Azimio, Bw Odinga na Bi Karua. Walidai

59 Isaiah Biwott Kangwony dhidi ya IEBC & mwingine, Mahakama Kuu, Ombi Na. 212/2018, eKLR.

kuwa IEBC haikufanya uchaguzi ufaao, wa kuaminika, au halali na kwamba, kwa sababu hiyo, kunastahili kutangazwa kwa matokeo mapya ya uchaguzi huo au kubatilishwa.

Sababu sawia zilitolewa katika malalamiko sita ya uchaguzi. Kesi hizi ziliwasilishwa na jumla ya watu 15 wa ziada, huku waliohusika wakijumuisha wapiga kura, wanaharakati wa mashirika ya kiraia, wanaharakati wa kisiasa, na mwanachama wa Seneti.

Malalamiko mawili yalitofautiana pakubwa na yale mengine saba, yale yaliyowasilishwa na Reuben Kigame na Moses Kuria. Bw. Kigame alikuwa amefaulu kupinga uamuzi wa IEBC wa kutomsajili kama mgombeaji huru wa urais mbele ya Mahakama ya Kuu, agizo ambalo lilizuiwa na Mahakama ya Rufaa. Kesi yake ilijikita katika madai ya kunyimwa haki yake ya kugombea uchaguzi. Ombi lililowasilishwa na Bw Kuria lilidai kuwa Bw Odinga kupitia maajenti wake aliingilia utendakazi wa kituo cha kitaifa cha kujumlisha kura.

Ombi la Uchaguzi wa Urais Nambari E005 la 2022 liliunganishwa na malalamiko ya uchaguzi wa urais E001, E002, E003, E004, E007 na E008. Usikilizaji wa ombi hilo lililounganishwa ulianza tarehe 31 Agosti na ulidumu kwa siku tatu. Mbali na kuwasikiliza walalamishi na wahojiwa wakieleza kesi zao, Mahakama ya Upeo iliibua maswali kwa pande zote mbili kujibu. Pia, mchakato wa uchunguzi ulifanyika kwa muda wa saa 48, ambapo ripoti yake, Ripoti ya Uchunguzi na Ukaguzi wa ICT, ya tarehe mosi Septemba, iliwekwa mbele ya mahakama na kuhojiwa na wahusika wa kesi hiyo. Mahakama ilishughulikia masuala tisa yaliyoibuliwa kuzingatiwa, manane muhimu na ya tisa yanayohusiana na asili ya maagizo ambayo yanaweza kutolewa katika uamuzi wa ombi la uchaguzi wa urais.

Uamuzi wa Mahakama ya Upeo ulitolewa mnamo 5 Septemba, na sababu ya kina ya uamuzi huo iliyochapishwa mnamo Septemba 26. Majaji saba wa mahakama hiyo waliamua, kwa kauli moja, kutupilia mbali ombi lililounganishwa la uchaguzi na kudumisha uhalali wa matokeo ya uchaguzi huo, jinsi ilivyotangazwa na IEBC mnamo tarehe 15 Agosti. Kanuni ya 87(3) ya Kanuni za Uchaguzi (Mkuu) za 2012, ilitangazwa kuwa kinyume na katiba, kwa kiwango ambacho inakusudia kutoa mamlaka ya kuthibitisha na kujumlisha matokeo ya uchaguzi wa urais kwa mwenyekiti wa IEBC, bila kujumuisha wajumbe wengine wa tume. Kila mmoja wa wahusika aliamriwa kubeba gharama zake.

Suala la kwanza lililoshughulikiwa na Mahakama ya Upeo lilikuwa iwapo, kama ilivyopendekezwa na Ripoti ya Tume ya Kriegler, na kuainishwa katika Kifungu cha 86 cha Katiba na Kifungu cha 44 cha Sheria ya Uchaguzi, "teknolojia iliyotumiwa na IEBC kwa uendeshaji wa Uchaguzi Mkuu wa 2022 ilikidhi viwango vya uadilifu, uthibitisho, usalama na uwazi ili kuhakikisha matokeo sahihi na yanayoweza kuthibitishwa." Walalamishi hao walidai kuwa uendeshwaji wa uchaguzi haujafikia viwango hivi, huku IEBC ikijaribu kukanusha mabishano hayo.

Mahakama ya Upeo ilisisitiza mzigo na kiwango cha uthibitisho kufikiwa katika kesi hiyo kwa kuzingatia sheria za hapo awali. Ilikuwa ni wajibu wa waleta maombi kuthibitisha kesi yao pasipo shaka yoyote, kwa kutoa ushahidi madhubuti na wa kuaminika kuthibitisha sababu zinazodaiwa kuridhisha mahakama. Iwapo sababu zingethibitishwa, basi itakuwa ni kwa washtakiwa kukanusha haya. Uchanganuzi wa ushahidi uliifanya Mahakama ya Upeo kubaini kuwa IEBC ilikanusha malalamishi yanayohusiana na ukaguzi wa sajili ya wapiga kura.

Mahakama iliridhika kwamba dosari zilizobainishwa wakati wa ukaguzi wa KPMG zilishughulikiwa kwa ufanisi. Mchakato mpana wa ununuzi wa kiteknolojia ulikuwa chini ya sheria na hakukuwa na kutekwa na IEBC kwa jukumu lake katika masuala ya kiteknolojia ya uchaguzi. Ilibainisha kuwa

IEBC ilikuwa na mwonekano na udhibiti wa mfumo wa uchaguzi kila wakati na hakuna ushahidi kuonyesha kuwa kumekuwa na ufikiaji wa mfumo huo na watu ambao hawajaidhinishwa. Ilishikiliwa na Mahakama ya Upeo kwamba teknolojia iliyotumwa na IEBC haikufeli viwango vya Kifungu cha 86 cha katiba kuhusu uadilifu, uthibitisho, usalama na uwazi.

Suala la pili lililoshughulikiwa na Mahakama ya Upeo lilikuwa iwapo kulikuwa na uingiliaji kati wa upakiaji na uwasilishaji wa Fomu 34A kutoka vituo vya kupigia kura hadi tovuti ya IEBC ya umma. Ushahidi ulitolewa na waombaji wa tofauti katika sampuli ya vituo 41 vya kupigia kura; ya fomu 11,000 zikiwa zimetupwa au kupakiwa katika kundi, ili "kuweka matokeo"; na dai liliendelezwa kuwa udanganyifu mkubwa ulitekelezwa mwaka 2022 kuliko mwaka 2017. IEBC ilijibu kuwa madai ya maafikiano au kuingiliwa na wahusika wengine hayana msingi wa kweli au wa kiufundi na maelezo ya hatua za usalama zilizotumika zilitolewa.

Matokeo ya ripoti ya uchunguzi yalitegemewa na Mahakama ya Upeo kubaini kuwa hakukuwa na ushahidi kwamba kumekuwa na uingiliaji wowote katika uwasilishaji wa Fomu 34A. Pia hakukuwa na ushahidi kwamba IEBC ilikuwa imetupa fomu 11,000 za 34A pamoja kwa wakati fulani, na ilibainisha kuwa hakukuwa na "kupangwa" kwa matokeo. Mahakama iliamua kwamba baadhi ya kumbukumbu zilizowasilishwa kwa ushahidi na walalamikaji zilikuwa za mwaka 2017 au kutoka kwa vyanzo visivyojulikana au visivyothibitishwa. Hakuna shughuli ya kutiliwa shaka iliyopatikana kuunga mkono madai yoyote ya walalamishi. Madai ya kuingiliwa na kupenywa kwa mfumo wa utumaji matokeo na raia kigeni yalibainishwa na mahakama kuwa yasiyothibitishwa.

Suala la tatu lililoshughulikiwa na Mahaka ya Upeo lilikuwa ikiwa kulikuwa na tofauti kati ya fomu 34A zilizopakiwa kwenye tovuti ya umma ya IEBC, Fomu 34A zilizopokelewa NTC, na Fomu 34A zilizotolewa kwa maajenti katika vituo vya kupigia kura. Walalamishi hao walidai kuwa kulikuwa na mtindo wa uingiliaji wa uhalifu na ulaghai kwa Fomu 34A, athari yake ikiwa ni kukatwa kwa kura kutoka kwa Odinga na kuongezwa kwa Ruto. Vituo arobaini na moja vilitambuliwa na walalamishi kama mifano ya vitendo hivyo, na madai ya mabadiliko ya kura 2,793. Kuhesabiwa upya kwa vituo hivi vya kupigia kura wakati wa zoezi la uhakiki hakukuleta tofauti katika Fomu 34A, isipokuwa katika vituo vinne vya kupigia kura, ambapo mabadiliko yalikuwa madogo, isipokuwa kura moja, mara mbili, iliyokatwa kutoka kwa Bw Odinga na kuhusishwa na Bw. Ruto, kwa tofauti ya jumla ya kura mbili.

Fomu zote 34A zilizowasilishwa na walalamikaji, na kudaiwa kupewa na mawakala wao kutoka vituo vya kupigia kura, zilitofautiana pakubwa na zile sahihi, zilizoidhinishwa na zile zilizo kwenye tovuti ya umma. Katika muktadha huu, Mahakama ya Upeo ilitaja matokeo ya uwongo, kughushi, na uwasilishaji wa ushahidi wa kupotosha au wa kubuni. Matokeo ya zoezi la uhakiki yalikuwa kwamba hakukuwa na ushahidi wa kuvurugwa kwa Fomu 34A na uhalisi wa fomu halisi zilizochukuliwa sampuli ulithibitishwa. Kwa jumla, ilibainika kuwa, kufuatia kielelezo cha Maina Kiai, IEBC ilitumia fomu halisi za 34A kujumlisha, kuthibitisha na kutangaza matokeo ya uchaguzi wa urais.

Suala la nne lililozingatiwa na Mahakama ya Upeo lilikuwa ikiwa kuahirishwa kwa uchaguzi wa ugavana katika kaunti za Kakamega na Mombasa, na chaguzi sita za ngazi ya chini, kulisababisha kukandamizwa kwa wapiga kura kwa madhara ya Odinga na Karua. Madai ya walalamishi hao ni kwamba kuahirishwa huko ni juhudi za makusudi za kukandamiza kura katika maeneo ambayo yalikuwa na historia ya kumuunga mkono Odinga. Walidai kuwa kuahirishwa ni makosa makubwa ya IEBC na ni kinyume cha katiba sawa na kunyimwa haki ya kupiga kura.

Mahakama ya Upeo iliamua kwamba IEBC ina mamlaka ya kikatiba ya kuahirisha uchaguzi na kwamba kuahirishwa kwa uchaguzi kulihalalishwa, ingawa uchunguzi wa uangalifu wa uchapishaji nchini Ugiriki ungeweza kuzuia tukio hili. Hawakupata ushahidi wowote wa nia ya kukandamiza idadi ya wapiga kura. Idadi ndogo ya waliojitokeza kupiga kura katika maeneo bunge yaliyoathiriwa ilionesha watu waliojitokeza kupiga kura katika maeneo bunge jirani na kitaifa, bila tofauti yoyote kati yao. Madai ya watu wachache waliojitokeza kupiga kura katika maeneo yaliyoathiriwa yalikataliwa.

Suala la tano lililoshughulikiwa na Mahakama ya Upeo lilikuwa ikiwa kulikuwa na tofauti zisizoelezeka kati ya kura zilizopigwa kwa wagombea wa urais na nafasi zingine za uchaguzi. Walaalmishi walidai kuwa kulikuwa na tofauti ya kura 33,208 kati ya kura zilizopigwa kwa rais na zile zilizopigwa kwa nyadhifa zingine, na kwamba tofauti hii ilionesha udanganyifu wa uchaguzi kwa njia ya kukandamiza wapiga kura katika ngome za walalamishi, na kujaza kura kwenye ngome za washtakiwa. Mahakama ya Upeo ilisema kwamba hakuna hati iliyowasilishwa na walalamishi ili kudhibitisha kujazwa huko kwa kura.

IEBC ilieleza kuwa wapiga kura walio gerezani na walio ughaibuni hupiga kura katika uchaguzi wa urais pekee na wala sio nyadhifa zingine. Uchanganuzi wao wa upigaji kura katika kaunti zote 47 ulionesha kuwa tofauti kati ya kura zilizopigwa katika uchaguzi wa urais na uchaguzi mwingine ulikuwa kura 791, sio 33,208. Tofauti hii ndogo ilitokana na kupotea kwa karatasi za kura. Kwa ushahidi, Mahakama ya Upeo ilisema kwamba hakukuwa na tofauti zisizoeleweka kati ya kura zilizopigwa kwa wagombea wa urais na nafasi zingine.

Suala la sita lililoshughulikiwa na Mahakama ya Upeo lilikuwa iwapo IEBC ilitekeleza uhakiki, kujumlisha na kutangaza matokeo kwa mujibu wa Kifungu cha 138(3)(c) na 138(10) cha katiba. Walalamishi walidai kuwa mwenyekiti alichukua mchakato wa kujumlisha, kuhakiki na kutangaza bila kuwajumuisha makamishna wanne. Kiini cha suala hili kilikuwa iwapo kulikuwa na jambo lolote kinyume na katiba katika utekelezaji wa majukumu husika ya mwenyekiti na makamishna wa IEBC wakati wa shughuli zao katika NTC.

Mahakama ya Upeo ilishikilia kuwa, kwa jumla, mamlaka na kazi zote za IEBC zimekabidhiwa makamishna kama chombo cha pamoja na lazima zitekelezwe nao, wakitenda kwa pamoja. Mamlaka yoyote ya kipekee ya mwenyekiti lazima ielezwe wazi. Mahakama ya upeo ilifafanua kuwa jukumu la kujumlisha na kuthibitisha matokeo ya uchaguzi wa urais katika NTC ni la IEBC kama shirika la pamoja, huku jukumu la kutangaza matokeo liko mikononi mwa mwenyekiti pekee. Mwenyekiti hawezi kumtenga mjumbe yeyote au wajumbe wa tume katika utekelezaji wa kujumlisha na uhakiki. Kwa hivyo, Kanuni ya 87(3) ya Kanuni za Uchaguzi (Mkuu) za 2012, ilionekana kuwa kinyume na katiba, kiasi ambacho ilidaiwa kutoa mamlaka ya uhakiki na kujumlisha matokeo ya uchaguzi wa urais kwa mwenyekiti wa IEBC pekee kutenga makamishna wengine.

Kuhusu ukweli wa kesi hii, walalamikaji walidai kuwa mwenyekiti aliwatenga makamishna wanne katika mchakato wa kujumlisha na kuhakiki. Katika kukagua mwenendo wa kesi katika NTC, SC ilishikilia kuwa makamishna wote walihusika katika shughuli zinazohusiana na ujumlishaji wa matokeo. Walitangaza matokeo kutoka maeneo bunge kadhaa baada ya kuhitimishwa kwa kujumlisha na kuhakiki matokeo. Mahakama iliamua kwamba, licha ya mgawanyiko ulioonekana kati ya mwenyekiti na makamishna wanne, IEBC ilitekeleza uhakiki, kujumlisha na kutangaza matokeo kwa mujibu wa Kifungu 138(3)(c) na (10) cha katiba.

Suala la saba lililoshughulikiwa na Mahakama ya Upeo lilikuwa iwapo rais aliyetangazwa wakati huo alipata asilimia 50 pamoja na kura moja kati ya kura zote zilizopigwa kwa mujibu wa kifungu

cha 138(4) cha katiba. Kutojumuishwa kwa kura zilizokataliwa kulipingwa, na vile vile idadi ya waliojitokeza ilitumika katika hesabu za matokeo za IEBC. Mahakama ya Upeo ilisisitiza utangulizi ambao ulithibitisha kwamba kura zilizokataliwa haziwezi kuzingatiwa wakati wa kuhesabu ikiwa mgombeaji wa urais amepata asilimia 50 pamoja na kura moja iliyopigwa.

Mahakama ilikataa hoja za walalamishi kwamba asilimia 50 ya kura zilizopigwa kihalali, pamoja na kura moja, hazijafikiwa. Mzozo huo uligeuka kwenye uanzishwaji wa takwimu za waliojitokeza kutegemewa, na takwimu mbadala za asilimia 65.4 na 64.76 zikibishaniwa. Iliamuliwa na mahakama kuwa idadi ya waliojitokeza kupiga kura ya asilimia 64.76 ilikuwa sahihi. Iliamuliwa zaidi kuwa rais aliyetangazwa wakati huo alikuwa mteule alikuwa amepata asilimia 50 pamoja na moja ya kura zote halali zilizopigwa, kwa mujibu wa kifungu cha 138(4) cha katiba.

Suala la nane lililozingatiwa na Mahakama ya Upeo lilikuwa kama kulikuwa na dosari na uharamu wa kiwango cha juu cha kuathiri matokeo ya mwisho ya uchaguzi wa rais. Msururu wa mapungufu, ya sheria na utendaji, yaliyoletwa na walalamishi ni pamoja na kushindwa kwa teknolojia na kuchelewa kufunguliwa kwa vituo vya kupigia kura; kuingiliwa katika utoaji wa karatasi za kupigia kura; ukosefu wa taratibu za upigaji kura maalum; madai ya kukandamiza wapiga kura; mabadiliko ya kutofautiana; kutokuwepo kwa mawakala wa chama; na makosa na ukiukaji wa maadili uliofanywa na mwenyekiti wa IEBC, miongoni mwa wengine. Mahakama ilihitimisha kuwa makosa na uvunjaji sheria uliotajwa na walalamishi haukuthibitishwa kwa kiwango kinachohitajika, au hata kidogo.

Mahakama, ikitoa mfano wa kesi ya Harun Mwau, ilirudia kauli yao ya awali kwamba dosari lazima ziwe za hali ya juu kiasi cha kuathiri matokeo halisi au uadilifu wa uchaguzi kwa mahakama kubatilisha uchaguzi. Kiwango cha juu, cha kati, cha uthibitisho kinatumika, kinachohitaji uwasilishaji wa ushahidi thabiti na wa kuaminika. Katika tathmini ya madai hayo, moja baada ya nyingine, mahakama iligundua kwamba hayakuungwa mkono na ushahidi unaohitajika kukidhi hitaji hili. Katika kesi mahususi ya mwenyekiti wa IEBC, mahakama haikupata ushahidi wowote wa ukiukaji au ukiukaji wa sheria au kanuni zozote za uchaguzi na mwenyekiti katika usimamizi wa uchaguzi wa urais.

Suala la tisa la mwisho lililoshughulikiwa na mahakama lilikuwa ni suala la msamaha na maagizo ambayo mahakama ilikuwa na mamlaka ya kutoa. Iliamuliwa, kama ilivyoainishwa katika katiba na kufafanuliwa katika Kanuni za Mahakama ya Upeo (Kesi ya Uchaguzi wa Urais), kwamba mahakama ina mamlaka ya kuamua uhalali au vinginevyo wa uchaguzi wa rais mteule, na, katika kesi ya uchaguzi wa urais kubatilishwa, kuagiza uchaguzi mpya. Vinginevyo, mamlaka haienei kwa kufanya maagizo mengine yoyote. Mahakama ina uwezo wa kutoa mapendekezo au uchunguzi na imefanya hivyo katika uamuzi wa malalamiko ya awali ya uchaguzi wa urais.

Mapendekezo yalitolewa kuhusu "utendaji mbaya wa taasisi unaodhoofisha utendakazi bora wa IEBC", ambayo yalijumuisha mageuzi ya kisheria, sera na mageuzi ya taasisi. Kuhusu usimamizi wa shirika, ilipendekezwa kuwa bunge lizingatie kuimarisha mfumo wa kisheria na udhibiti kuhusu sera tofauti na majukumu ya kiutawala ya IEBC. IEBC inafaa kuwasilisha miongozo ya kufafanua sera mahususi, kimkakati na majukumu ya mwenyekiti na makamishna na kudhibiti utengano wa nyanja za utawala na sera. Majukumu ya wajumbe wa tume na wafanyakazi yanapaswa kuoneshwa kwa uwazi.

Ilipendekezwa, kwenye teknolojia ya uchaguzi, kwamba, kwa kadiri inavyowezekana, ufikiaji wa sava zinazotumiwa kutuma na kuhifadhi fomu za matokeo unapaswa kuwekewa tu wafanyikazi wa IEBC wakati wa uchaguzi, na sava kama hizo zinapaswa kuwa tofauti na zile zinazotumiwa kwa

usimamizi mkuu. Pia ilipendekezwa kuwa fomu ya 34A inapaswa kurahisishwa na kurekebishwa ili kujumuisha rekodi ya kura zilizopotea. Kunapaswa kuwa na mafunzo ya kina kwa maafisa wakuu wa usimamizi kuhusu uamuzi wa kura halali. Upigaji kura maalum unapaswa kutekelezwa. Kama mwaka wa 2017, Mahakama ya Upeo ilirudia pendekezo kwamba kikomo cha muda wa siku 14 cha kusikilizwa na kuamuliwa kwa ombi la uchaguzi wa urais kiongezwe.

Mahakama ya Upeo pia ilitoa mapendekezo ambayo yalielekezwa kwa mawakili waliohusika katika kesi hiyo. Mawakili walikumbushwa wajibu wao wa kuhifadhi hadhi, heshima, na maadili ya taaluma na kujiepusha na kujaribu kushawishi maamuzi yanayosubiri ya mahakama. Lugha iliyotumiwa katika ufafanuzi nje ya chumba cha mahakama na baadhi ya mawakili iliainishwa kuwa isiyofaa na ya matusi kwa mahakama, ambayo inaweza kuwa utovu wa nidhamu kitaaluma.

C. Maendeleo Baada ya Uchaguzi

Akiwa na asilimia 50.49 (7,176,141) dhidi ya asilimia 48.85 ya Odinga (6,942,930) Ruto alipata takriban kura 69,000 juu ya asilimia 50 pamoja na kurai 1. Odinga alipata kura nyingi katika kaunti 27 kati ya 47 na Ruto sawia katika kaunti 20. Hii inawiana kwa upana na uchaguzi wa ugavana ambapo Azimio ilipata nafasi 24 kati ya 47 [60] na matokeo ya Bunge ambayo hapo awali yalishuhudia Kenya Kwanza mbele kidogo tu ya Azimio yenye wabunge 163 kwa 162.[61] Tangu kutangazwa kwa Ruto kama rais mteule, hali ya kisiasa ilianza kubadilika. Katika Bunge, wabunge wasio na vyama 10 kati ya 12 walijiunga na Kenya Kwanza kama vile UDM (wabunge 7) na vyama vidogo 4 vyenye kiti 1 kila kimoja, hivyo basi Kenya Kwanza kupata wingi wa viti ikiwa ni 184 dhidi ya 153 kwa Azimio.

Jumla ya waliojitokeza walitajwa kama asilimia 65, upungufu kwa asilimia 12.5. Upungufu mkubwa zaidi ya wastani ulibainika hasa katika maeneo ambayo hayana mgombea urais, kama vile eneo la Mlima Kenya (kushuka kutoka asilimia 83 hadi 67), Ukambani (kutoka asilimia 77 hadi 61) na Nairobi (asilimia 72.7 hadi 56). Idadi ya watu waliojitokeza kupiga kura katika ngome ya Ruto katika Bonde la Ufa [62] ilipungua kwa kiasi kikubwa (kutoka asilimia 79 hadi 76) kuliko wastani wa kitaifa, ilhali kupungua kwa ngome ya Odinga katika eneo la Nyanza (asilimia 83 hadi 73) ilikuwa alama ya juu zaidi kuliko eneo la Ruto.[63] Kwa asilimia 77 ya kura Ruto anaweza kuweka kiwango cha juu cha uungwaji mkono katika eneo la Mlima Kenya.[64] Aidha, kupata asilimia 63 katika Kaunti ya Bungoma (Magharibi mwa Kenya) Kenya Kwanza iliweza kubadilisha matokeo ya uchaguzi uliopita wakati Odinga alipata asilimia 87 ya kura. Odinga alipata Nairobi (kutoka asilimia 51 hadi 57), Mlima Kenya (kutoka asilimia 7 hadi asilimia 22) na Kisii-Nyanza (kutoka asilimia 52 hadi asilimia 65).

Kufuatia kutangazwa kwa matokeo ya uchaguzi wa urais na mwenyekiti wa IEBC na mkutano wa wanahabari wa makamishna wanne waliopinga IEBC mnamo Agosti 15, mgombea urais wa Azimio Odinga alifanya mkutano na wanahabari siku iliyofuata katika Ukumbi wa Mikutano wa Kimataifa wa Kenyatta (KICC) ambapo alikataa matokeo ya uchaguzi wa urais, alitangaza hatua katika Mahakama ya Upeo na kuwataka wafuasi wake kuwa watulivu na kusubiri kesi na uamuzi wa

---

60 Takwimu hizi ni kabla ya kasoro yoyote kutokea. Hii ilijumuisha magavana wawili wa UDM (Mandera na Marsabit kaskazini-mashariki), ambao tangu kutangazwa kwa matokeo ya uchaguzi wa urais wamejitoa na kujiunga na muungano wa Ruto wa Kenya Kwanza.

61 NA inajumuisha viti 290 na wawakilishi 47 wanawake. Katika hili, watu 12 wa kujitegemea walichaguliwa.

62 Hizi ndizo kaunti sita zinazokaliwa na Wakalenjin: Uasin Gishu, Elgeyo Marakwet, Baringo, Kericho, Nandi na Bomet.

63 Hii inajumuisha kaunti nne ambazo zinakaliwa zaidi na Wajaluo: Kisumu, Siaya, Migori na Homa Bay.

64 Eneo kubwa la Mlima Kenya linajumuisha Kiambu, Muranga, Nyeri, Kirinyaga, Nyandarua, Embu, Meru, Tharaka Nithi, Laikipia na Nakuru.

mahakama. Mkutano huu wa wanahabari uliratibiwa kwa karibu na mkutano wa pili wa wanahabari na makamishna wanne wa IEBC waliopinga na sehemu kubwa ya taarifa yao na ya Odinga ilikuwa sawa.

Ruto alitangazwa kwenye gazeti la serikali kama rais mteule jioni ya Agosti 16, na hivyo kufungua njia kwa mchakato wa mpito kuanza rasmi. Timu ya mpito iliyowekwa kikatiba, inayojumuisha wawakilishi wa taasisi mbalimbali za serikali na - baada ya kutangazwa kwa matokeo ya urais - iliunganishwa na wawakilishi watatu wa muungano wa Kenya Kwanza, ilikuwa imeundwa takriban mwezi mmoja kabla ya uchaguzi.

Baada ya kutangazwa kwa uchaguzi wa urais matokeo ya maandamano machache na uharibifu mdogo wa magari huko Kisumu na Nairobi yalifanyika. Polisi waliizuia na tarehe 16 Agosti maandamano yalitulia. Katika visa tofauti baadhi ya vitendo vya unyanyasaji dhidi ya Wakikuyu vilifanyika katika kaunti ya Uasin Gishu yenye Wakalenjin wengi ambapo nyumba mbili ziliteketezwa mara baada ya uchaguzi na mara moja kabla ya kutangazwa kwa matokeo. Kulingana na waangalizi wa EU EOM, Wakikuyu walielewa hili kama onyo. Katika hali hii, polisi nao waliingia haraka na kudhibiti hali hiyo.

Rais Kenyatta alikaa kimya na kuonekana hadharani kwa mara ya kwanza baada ya uchaguzi mnamo tarehe 18 Agosti alipokutana na wajumbe wa bunge la Marekani na viongozi wa kidini. Aliwahakikishia mabadiliko mazuri bila kutoa maelezo yoyote. Katika taarifa kwa vyombo vya habari, Bw. Odinga alikubali uamuzi wa Mahakama ya Upeo ingawa hakukubaliana nalo. Mnamo Septemba 13, Ruto aliapishwa kama rais wa tano wa Jamhuri ya Kenya katika sherehe iliyondaliwa katika uwanja wa Kasarani mbele ya wakuu kadhaa wa serikali.

Kwa ujumla, mazingira ya baada ya uchaguzi yalisalia shwari na wakati wa kampeni za uchaguzi mgawanyiko mkubwa kati ya Kenyatta/Odinga kwa upande mmoja na Ruto kwa upande mwingine haukuleta mgawanyiko mkubwa ndani ya jamii katika kipindi cha baada ya uchaguzi.

XVIII. Mapendekezo

NAMBA	KUTOKA ukurasa page	MUHTASARI	*MAPENDEKEZO*	MABADILIKO KATIKA MFUMO WA KISHERIA	TAASISI INAYOWAJIBIKA	HUSIKA KIMATAIFA/KIKOA KANUNI /
			MFUMO WA KISHERIA			
1	uk33	Katiba ina vifungu vya hatua shirikishi vinavyokuza ushiriki wa wanawake, makabila yaliyotengwa, na watu wenye ulemavu. Hata hivyo, mabunge yaliyofuatana yameshindwa kuwasilisha sheria inayohitajika kutekeleza masharti haya, na kuacha hatua hii ya uthibitisho kwa kiasi kikubwa kutotimizwa.	***Kutunga masharti ya kikatiba ya uthibitisho. Hasa: matumizi ya kanuni ya 2/3 ya jinsia; matumizi ya kanuni kwamba asilimia 5 ya wajumbe wa bodi zilizochaguliwa ni watu wenye ulemavu; masharti ya kujumuisha makabila madogo madogo yaliyotengwa.***	Sheria mpya.	Bunge	**Ushiriki wa Wanawake; Usawa kati ya Wanaume na Wanawake; Uhuru dhidi ya Ubaguzi** kifungu. 4.1 CEDAW: kifungu.9 ACHPR Wanawake ACDEG, kifungu. 3 Kifungu cha 29 CRPD Itifaki ya ACHPR juu ya Watu Wenye Ulemavu, Kifungu .21 ACHPR, Kifungu.2

2	uk36	Kutokuwepo kwa makataa ya kukata rufaa kwa HC dhidi ya maamuzi ya PPDT na IEBC DRC kulisababisha kesi kuendelea katika kipindi chote cha uchaguzi. Vile vile, hakuna makataa ya maombi ya kikatiba ya kupinga uhalali wa maamuzi ya IEBC, ambayo yalisababisha kesi kuhusu vipengele kadhaa vya taratibu za uchaguzi kuendelea hadi karibu siku ya uchaguzi.	***Zingatia kuweka makataa ya kukata rufaa kwa HC dhidi ya maamuzi ya PPDT kuhusu uteuzi wa mgombeaji na maamuzi ya IEBC DRC kuhusu usajili wa wagombea na kuzingatia kuanzishwa kwa makataa ya kuzuia kesi dhidi ya IEBC kwa HC katika kipindi cha miezi miwili kabla ya siku ya uchaguzi. Vighairi vinapaswa kuruhusiwa kwa masuala ya dharura, ambapo sheria haijatatuliwa kabla ya uchaguzi.***	Sheria.	Bunge na Mahakama	**Haki ya Kutatuliwa kwa ufanisi** ACDEG, kifungu. 17
3	uk20	Haki ya kugombea uchaguzi iko chini ya kizuizi kwa misingi ya "matatizo ya akili". Watu wasio na shahada wamekataliwa kugombea katika chaguzi fulani.	***Hatua inaweza kuchukuliwa ili kuondoa vizuizi vya haki ya kugombea uchaguzi kwa watu wenye ulemavu wa akili na vile vile vizuizi vinavyohitaji shahada ya elimu kugombea.***	Sheria: Rekebisha Kifungu. 99 ya Katiba kuondoa "matatizo ya akili". Kurekebisha kifungu cha 22 cha Sheria ya Uchaguzi ili kuondoa hitaji la kuwa na shahada ili kugombea uchaguzi.	Bunge	**Haki na fursa ya kushiriki katika masuala ya umma na kushika wadhifa** ICCPR, kifungu.25 Maoni ya Jumla ya CCPR 25, §15 Kifungu cha 29 CRPD

USIMAMIZI WA UCHAGUZI						
4	uk13	Mtazamo wa washikadau kuhusu upashanaji habari wa maafisa wa eneo bunge na kaunti, hata hivyo, ulikuwa mzuri kwa ujumla. Kinyume ni IEBC ilielekea kuwa tendaji zaidi badala ya kuwa makini katika mawasiliano yake na washikadau kutoka nje, wakati fulani ikitoa tu taarifa muhimu kuhusu masuala nyeti baada ya matatizo kutokea. Ingawa IEBC ilitumia kila siku akaunti zake za mitandao ya kijamii, tovuti yake haikuwa na taarifa muhimu na haikuchapisha mara kwa mara.	***IEBC kuimarisha mkakati wake wa mawasiliano ili kutoa taarifa endelevu, za kina na za haraka kwa washikadau wa uchaguzi na kufanya mashauriano ya mara kwa mara na yaliyopangwa ya washikadau katika kipindi chote cha uchaguzi.***	Hakuna mabadiliko ya kisheria yanayohitajika.	IEBC	**Uwazi na ufikiaji wa habari** ICCPR, kifungu.19.2 ICCPR, GC 34, Aya. 19 UNCAC, kifungu.10
5	uk13	Hakuna umakini maalum uliowekwa katika kujaza fomu za katika kituo cha kupigia kura na shajara ya kituo cha kupigia kura; hii pia ilithibitishwa na ukweli kwamba fomu kadhaa zilifika zikiwa hazijakamilika katika vituo vya kuhesabia kura za maeneo bunge, na pia juu ya umuhimu wa ufungashaji sahihi wa nyaraka muhimu.	***Mafunzo ya wafanyikazi wa uchaguzi kuboreshwa, haswa maafisa wasimamizi. Kuzingatia kunaweza kuzingatiwa ili kukamilisha mafunzo ya mara kwa mara kabla ya uchaguzi na mfumo wa mtandaoni wa maarifa kwa wafanyikazi wote wa IEBC.***	Hakuna mabadiliko ya kisheria yanayohitajika.	IEBC	**Uchaguzi wa Kweli Unaotoa Dhamana ya Kujieleza Huru kwa Matakwa ya Wapiga kura** ICCPR GC 25, Aya. 20 Mkataba wa Afrika wa Demokrasia, Uchaguzi na Utawala (ACDEG), Kifungu cha 17
6	uk.15	Kuchelewa kwa usambazaji wa fedha za elimu ya wapigakura kulichelewesha kuanza kwa shughuli na kuathiri vibaya uwezo	***IEBC itapewa pesa za kutosha mara tu baada ya kumalizika kwa mzunguko wa sasa wa uchaguzi na katika kipindi chote***	Hakuna mabadiliko ya kisheria yanayohitajika	Bunge	**Haki ya Kupata Habari** **ICCPR, kifungu. 19.2**

		wa wafanyikazi wa IEBC mashinani, ambao walikuwa na usaidizi mdogo wa vifaa na hawakuweza kufika maeneo ya mbali. Licha ya juhudi za IEBC, CSOs na viongozi wa kidini, waangalizi wote wa EU EOM waliona kuwa elimu ya wapiga kura haitoshi.	***kijacho, ili kutekeleza shughuli za elimu ya wapiga kura endelevu.***			**ICCPR, GC 25, kifungu. 12** **ACHPR, kifungu. 9.1**
TEKNOLOJIA YA UCHAGUZI						
7	uk.16	Uwazi unahitajika katika kipindi chote cha maisha ya mradi wa teknolojia ya uchaguzi.	***IEBC kuboresha mawasiliano ya umma kuhusu michakato ya ununuzi na kufaa na usalama wa suluhu za teknolojia ya uchaguzi hasa kuhusiana na usajili na utambuzi wa wapiga kura na michakato ya usimamizi wa matokeo.***	Hakuna mabadiliko ya kisheria yanayohitajika.	IEBC	**Uwazi na Upatikanaji wa Taarifa** Mkutano wa Nchi Wanachama wa Mkataba wa Umoja wa Mataifa dhidi ya Rushwa. Azimio la 5/4, aya. 22 ICCPR, GC 34, Aya. 19
8	uk.1 7	Haja ya uboreshaji wa mara kwa mara na uliokubaliwa wa suluhisho za kiteknolojia.	***IEBC kutekeleza maboresho katika teknolojia ya uchaguzi kulingana na ukaguzi wa mara kwa mara na mashauriano na washikadau na kuboresha uthabiti na uwazi.***	Hakuna mabadiliko ya kisheria yanayohitajika.	IEBC	**Uchaguzi wa Kweli Unaoakisi Mapenzi ya Wananchi** ICCPR, Kifungu. 25(b) ICCPR, GC 34, Aya. 19

USAJILI WA WAPIGA KURA						
9	uk18	Pengo la usajili lilichangiwa zaidi na kutojali kwa vijana, na vile vile uhamasishaji mdogo wa IEBC haswa kabla ya awamu ya kwanza ya zoezi hilo, iliyosababishwa na kucheleweshwa na ufadhili mdogo. Kutokuwepo kwa juhudi maalum zinazolenga vikundi vya vijana, wanawake na watu wenye ulemavu pia kulikuwa na athari.	***IEBC itaimarisha juhudi za kusajili wapiga kura ili kuwalenga vijana, wanawake na watu wenye ulemavu ili kuhakikisha kunakuwepo na haki ya kupiga kura kwa wote.***	Hakuna mabadiliko ya kisheria yanayohitajika.	IEBC	**Haki ya Kupiga Kura** UDHR, Kifungu. 21.3 ICCPR, Kifungu. 25 na GC 25
10	uk19	Ijapokuwa kanuni ya 90 ya Uchaguzi Mkuu inaruhusu upigaji kura maalum wa maafisa wa uchaguzi, waangalizi, vikosi vya usalama vilivyo zamu pamoja na wafugaji wa kuhamahama, wapiga kura waliolazwa hospitalini na wanaotoka nyumbani, kupitia taratibu ambazo IEBC inaweza kupitisha, hakuna mipango iliyofanywa kwa chaguzi hizi (au zilizopita), hivyo basi kuwanyima wapiga kura wengi haki.	***IEBC itaanzisha taratibu za upigaji kura maalum wa maafisa wa uchaguzi, maafisa wa usalama walio zamu, wapiga kura wasio na makazi na waliolazwa hospitalini pamoja na wafugaji wanaohamahama, kupiga kura, ikibidi, katika eneo lingine tofauti na walilojiandikisha.Usalama uzingatiwe kuzuia upigaji kura zaidi ya mara moja.***	Hakuna mabadiliko ya kisheria yanayohitajika.	IEBC	**Haki ya Kupiga Kura** ICCPR, Kifungu. 25 na GC 25

MAZINGIRA YA KAMPENI						
11	uk23	Faida isiyo ya haki ya uongozi: Sheria ya Makosa ya Uchaguzi (sehemu ya 14) inapiga marufuku matumizi ya rasilimali za umma kwa madhumuni ya uchaguzi na kampeni na inazuia serikali kutangaza mafanikio yake katika kipindi cha uchaguzi. Hata hivyo, Sheria ya Uongozi na Uadilifu (sehemu ya 23) inaruhusu mawaziri na wajumbe wa kamati kuu za kaunti kufanya kampeni, na hivyo kufifisha tofauti kati ya serikali na chama.	***Kuimarisha zuio la rasilimali za umma kutumika kufanya kampeni, ikiwa ni pamoja na kuondoa msamaha kwa makatibu wa baraza la mawaziri na wajumbe wa kamati kuu za kaunti.***	Kuondoa misamaha ya makatibu wa baraza la mawaziri na wajumbe wa kamati tendaji za kaunti kutokana na matakwa ya kutoegemea upande wowote kisiasa (kifungu cha 23, Sheria ya Uongozi na Uadilifu, 2012)	Bunge	**Usawa wa Fursa** UNCAC, Kifungu. 19 ACDEG, Kifungu. 12.3

FEDHA ZA KAMPENI						
12	uk.24	Sheria ya Ufadhili wa Kampeni za Uchaguzi, 2013, haijawahi kufanya kazi, kwani mabunge yamekataa sheria iliyopendekezwa na IEBC kuitekeleza. Hivi majuzi, kanuni zilizoanzishwa na IEBC mwaka wa 2021 zilikataliwa na Bunge na zikabatilishwa gazetini mnamo Oktoba 2021. Baadaye HC iliamua kwamba IEBC ina uwezo wa kuwasilisha kanuni bila idhini ya NA, lakini uamuzi huo ulikuwa karibu sana na uchaguzi kuruhusu kuanzishwa kwa uchaguzi huu kwa wakati.	***IEBC kutekeleza Sheria ya Ufadhili wa Kampeni za Uchaguzi ili kudhibiti kiasi cha pesa zinazopokelewa na kutumiwa na wagombeaji na vyama vya kisiasa wakati wa uchaguzi au kura ya maoni.***	Tambulisha kanuni mpya tanzu za Sheria ya Ufadhili wa Kampeni za Uchaguzi, 2013.	IEBC	**Uwazi katika Ufadhili na Chaguo Huria la Wapiga Kura** CPCC, Kifungu. 10 ICCPR GC 25, Aya. 19 UNCAC, Kifungu. 7.3
VYOMBO VYA HABARI						
13	uk25	Ingawa uhuru wa vyombo vya habari unaheshimiwa kwa ujumla, waandishi wa habari kuendelea kukabiliwa na mashambulizi na vyama vya wanahabari vinakubali shinikizo kutoka kwa wamiliki wa vyombo vya habari kuhusu utangazaji wa mada za kisiasa. Waandishi wa habari wa kuaminika walibainisha kuwa wanalazimishwa kujidhibiti wanapoandika habari za ufisadi au masuala nyeti ya kisiasa.	***Kulinda haki ya uhuru wa kujieleza, ikiwa ni pamoja na waandishi wa habari na kuhakikisha kwamba mashambulizi dhidi ya waandishi wa habari yanachunguzwa na kutiliwa vikwazo ipasavyo.***	Hakuna mabadiliko ya kisheria yanayohitajika.	Huduma ya Polisi ya Kenya Ofisi ya Mkurugenzi wa Mashtaka ya Umma (ODPP)	**Uhuru wa Kujieleza** ICCPR, Kifungu. 19.2

14	uk26	Wasiwasi ulioibuliwa na kuibuka upya kwa kifungu cha 13 cha Sheria ya Uwiano na Utangamano wa Kitaifa ya mwaka 2008; ufafanuzi wa matamshi ya chuki haueleweki na utahitaji marekebisho ili kukuza uhuru wa kujieleza kulingana na majukumu ya kimataifa.	***Fafanua ufafanuzi wa kisheria wa matamshi ya chuki kulingana na wajibu wa kimataifa wa haki za binadamu (ili nia ya uchochezi na vurugu zionekane).***	Sheria ya Uwiano na Utangamano wa Kitaifa, 2008, kifungu cha 13.	Bunge	**Uhuru wa Kujieleza** ICCPR GC 34, Aya. 35
MTANDAO WA KIJAMII						

15	uk30	Ingawa uhuru wa kimsingi unatambuliwa na kulindwa, Sheria ya Matumizi Mabaya ya Kompyuta na Uhalifu wa Mtandao inaharakisha uenezaji wa uwongo na taarifa potofu, zinazokiuka viwango vya kikanda na kimataifa vya uhuru wa kujieleza. Marufuku isiyo wazi ya data "ya uwongo", "kupotosha" na "ya uwongo" ni ya kibinafsi sana, na sheria hii imetumiwa kuwanyanyasa wanahabari, wanablogu na wanaharakati.	***Ondoa sehemu ya 22 na 23 ya Sheria ya Matumizi Mabaya ya Kompyuta na Uhalifu wa Mtandao na uchunguze hatua zisizoingilia kati za kushughulikia taarifa potofu.***	Kurekebisha Sheria ya Matumizi Mabaya ya Kompyuta na Makosa ya Mtandao	Bunge	**Uhuru wa Kujieleza** Kamisheni ya Afrika ya Haki za Kibinadamu na Haki za Watu Matangazo ya Kanuni za Uhuru wa Kujieleza Barani Afrika: Kanuni ya 5 UN, OSCE, OAS, ACHPR, Azimio la Pamoja la Uhuru wa Kujieleza na Uchaguzi katika Enzi ya Dijitali, p.c (i) Azimio la Pamoja la Uhuru wa Kujieleza na Mtandao, 2011, Kanuni za Jumla, uk.1(a); uk.1(f). Tamko la Pamoja Kuhusu Uhuru wa Kujieleza na "Habari Ghushi" za uongo na Propaganda UN, OSCE,

16	uk30	Zaidi ya marufuku ya jumla ya matamshi ya chuki, sheria ya uchaguzi haioneshi ongezeko la matumizi na umahususi wa mitandao ya kijamii. […] utangazaji wa mtandaoni unakosa udhibiti wa kutosha na hakukuwa na kanuni za maadili zinazohusu shughuli za mtandaoni za wahusika.	***Jumuisha masharti kuhusu utangazaji wa uchaguzi kwenye majukwaa ya mtandaoni, na uendeleze kwa uwazi sheria zilizopo za kampeni kwenye nyanja ya kidijitali.***	Kurekebisha Sheria ya Uchaguzi	Bunge	**Uwazi na Upatikanaji wa Taarifa** UNCAC, Kifungu. 7.3
17	uk31	Mashirika ya kuchunguza ukweli na mashirika ya kiraia yalianzisha ushirikiano ili kutambua na kuchunguza taarifa potofu kuhusu uchaguzi. Hata hivyo, EU EOM iliona kwamba mara kadhaa mashirika tofauti yalijadili vitu sawa mara kadhaa. Uratibu bora kati ya wakaguzi wa ukweli ungeimarisha uwezo wao wa kufuta taarifa za uwongo kwa wakati unaofaa na kuongeza ufahamu wa umma.	***Anzisha juhudi zilizoratibiwa na vyombo vya habari, mashirika ya kiraia na makampuni ya teknolojia ili kujenga mtandao wa kukanusha taarifa potofu ili kuimarisha juhudi zilizopo za kuangalia ukweli kwa kuzingatia chaguzi zijazo.***	Hakuna mabadiliko ya kisheria yanayohitajika.	Vyombo vya habari vya umma na vya kibinafsi, mashirika ya kiraia, majukwaa ya teknolojia	**Haki ya Kupata Habari** Tamko la Pamoja Kuhusu Uhuru wa Kujieleza na "Habari Ghushi" Habai za Uongo na Propaganda na UN, OSCE, OAS, ACHPR, p.4.e., p. 6 UN, OSCE, OAS, ACHPR, Tamko la Pamoja Kuhusu Uhuru wa Kujieleza na Uchaguzi katika Enzi ya Dijitali, uk.2 a (iv)

18	uk32	Baraza la Mitandao ya Kijamii inayowajibika ilileta pamoja wawakilishi kutoka mashirika ya kiraia na watu mashuhuri siku chache kabla ya uchaguzi. Ilidai uwajibikaji bora kutoka kwa makampuni makubwa ya teknolojia nchini Kenya. Pia ilihimiza mamlaka kuunda na kutia saini hadharani Kanuni ya Mazoezi ya kujidhibiti juu ya habari za uongo ili kushughulikia vitisho kwa uadilifu wa mchakato wa uchaguzi kulingana na utendaji mzuri wa kimataifa.	***Tengeneza Kanuni ya Mazoezi ya kujidhibiti kuhusu habari potofu na muungano wa washikadau mbalimbali dhidi ya taarifa potofu ili kukuza uwazi zaidi na uwajibikaji wa makampuni makubwa ya teknolojia.***	Hakuna mabadiliko ya kisheria yanayohitajika.	Mamlaka ya Mawasiliano ya Kenya, mashirika ya kiraia, majukwaa ya teknolojia	**Uhuru wa Maoni na Kujieleza; Uchaguzi wa Kweli Unaoakisi Maonyesho Huru ya Mapenzi ya Wapiga Kura; Haki ya Kupata Habari** ICCPR GC 25, Aya. 19 Kanuni Elekezi za Umoja wa Mataifa kuhusu Biashara na Haki za Kibinadamu (HRC, 2011), kifungu. 13 Tamko la pamoja juu ya uhuru wa kujieleza na "habari ghushi" na za uongo na propaganda na UN, OSCE, OAS, ACHPR, uk.6
KUPIGA KURA NA KUHESABU						
19	uk38	Mpangilio wa vituo 90 kati ya 433 vilivyotembelewa haukufaa kwa watu walio na matatizo ya kutembea. Muhimu sana, kifungu cha sheria kinachohitaji kuwa mpiga kura anayehitaji msaada na hajaambatana na mtu anayemsaidia, atasaidiwa na Msimamizi mbele ya mawakala, kinakiuka kwa kiasi kikubwa usiri wa kura.	***Juhudi zaidi zinapaswa kuchukuliwa ili kujumuisha watu wenye ulemavu katika mchakato wa siku ya uchaguzi. IEBC inafaa kuzingatia kutoa karatasi ya kupigia kura inayogusa katika kila kituo cha kupigia kura kwa wapiga kura walio na matatizo ya kuona, ili waweze kuashiria kura kwa***	Mwongozo wa 72 wa Kanuni za (Uchaguzi) Mkuu.	Bunge IEBC	**Ushiriki katika Maisha ya Kisiasa na Umma** Mkataba wa Haki za Watu Wenye Ulemavu (CRPD), Kifungu. 29 (a) ICCPR, Kifungu cha 25, HRC GC 25, Aya. 12

20	uk38	Mpangilio wa kituo ulilinda vya kutosha usiri wa kura katika nusu tu ya vituo vilivyotembelewa.	***IEBC kufikiria kurekebisha mpangilio wa vituo vya kupigia kura ili kulinda vyema usiri wa kura.***	Hakuna mabadiliko ya kisheria yanayohitajika.	IEBC	**Usiri wa Kura** ICCPR, Kifungu cha 25
21	uk40	Kuonyesha data na mbinu ya kufanya kazi haikuwa sawa katika CTC zilizozingatiwa. Isitoshe, ingawa programu maalum ya IEBC ya kuingiza matokeo ya urais katika mfumo huo ilipatikana, katika CTC nyingi zilizoangaliwa wafanyikazi walikuwa wakitumia jedwali ya Excel, hiyo haichangii usalama wa mchakato huo. Huku katika NTC matokeo yakiwa yamejumlishwa hapo awali yalikuwa yakionyeshwa kwenye skrini, tarehe 13 Agosti makadirio yalisimama na ni matokeo tu yaliyothibitishwa na majimbo na kaunti ndiyo yaliyokuwa yakionyeshwa. Kisha, hadi tarehe 15 Agosti ya kutangazwa matokeo, hakuna taarifa rasmi iliyotolewa na IEBC kuhusu kuendeleza mchakato huo, idadi ya maeneo bunge yaliyosalia kuthibitishwa, idadi ya kura na kura zilizopotea na zilizokataliwa na kura kwa kila mgombeaji.	***IEBC itaanzisha taratibu zilizo wazi na za kina za kusimamia wafanyikazi na mtiririko wa habari katika vituo vya kujumlisha ili kuongeza uthabiti na ufanisi wa mchakato huo, haswa uonyeshaji hadharani wa matokeo yanayojumlishwa hapo, na upakiaji wa fomu zote za matokeo kwenye tovuti ya umma kuhakikisha uthibitisho.***	Hakuna mabadiliko ya kisheria yanayohitajika.	IEBC	**Ukuzaji wa Uwazi** Mkataba wa AU wa Kuzuia na Kupambana na Rushwa, Kifungu. 2.5 UNCAC, Kifungu. 7.4

A. VIAMBATISHO

B. KIAMBATISHO I - UFUATILIAJI WA VYOMBO VYA HABARI WA EU EOM

EU EOM ilifanya zoezi la ufuatiliaji wa kiasi na ubora wa kampeni ya uchaguzi katika vyombo vya magazeti na vyombo vya habari vya kielektroniki wakati wa saa za asubuhi na jioni kuanzia saa sita hadi saa tatu na kutoka saa moja hadi saa nne. Kipindi cha ufuatiliaji kinaanza tarehe 5 Julai hadi 6 Agosti 2022, na kuanzia tarehe 4 Julai hadi 6 Agosti 2022 kwa magazeti. Kipindi cha siku mbili za ukimya wa uchaguzi (tarehe 7 na 8 Agosti) kilifuatiliwa kwa ubora.

Kitengo cha Ufuatiliaji wa Vyombo vya Habari kiliandika wakati na kupima nafasi iliyotengwa kwa wadau wa uchaguzi na wanasiasa, wakiwemo wagombea na vyama vya siasa, pamoja na sauti ya maudhui ya uhariri. Matangazo ya kulipia - kutoka kwa vyama vya kisiasa, mashirika ya kiraia na taasisi za serikali - na usawa wa kijinsia katika maudhui ya wahariri pia yalizingatiwa.

Sampuli hiyo inajumuisha shirika la utangazaji linalomilikiwa na serikali na uteuzi wa vyombo vya habari vya kibinafsi vinavyotangaza kitaifa, ikiwa ni pamoja na redio tano zinazowakilisha jamii kubwa nchini (Kikuyu, Luo, Luhya, Kamba na Kalenjin). Matoleo ya mtandaoni ya magazeti na kurasa za Facebook za sampuli ya vyombo vya habari pia zilifuatiliwa. Kurasa za Facebook zilichanganuliwa na CrowdTangle ili kupata mada zinazovuma na uchanganuzi wa utendakazi wa maudhui.

Sampuli za vyombo vya habari ni pamoja na:

- ° Kituo kinachomilikiwa na serikali KBC Channel 1 TV na redio ya KBC;
- ° Chaneli tatu za kibinafsi za TV (NTV, KTN na Citizen TV);
- ° Redio sita za kibinafsi za lugha ya asili (*Citizen* Radio – kwa Kiswahili, Kameme FM – kwa Kikuyu, Ramogi FM – kwa Kijaluo, Mulembe FM – kwa Kiluhya, Musyi FM – kwa Kamba na Kass FM – kwa Kikalenjin);
- ° Magazeti makuu ya kitaifa ya kila siku ya (Daily Nation, The Standard na The Star);
- → Muda wote uliofuatiliwa kwa redio na televisheni ulikuwa saa 2,178;
- → Jumla ya kurasa 3,720 za magazeti na kurasa 986 za mtandaoni zilifuatiliwa.

Mchoro wa 1: Muda na sauti iliyotengwa kwa maudhui ya habari ya wanasiasa na wadau wa uchaguzi kwenye shirika la utangazaji linalomilikiwa na serikali - ngazi sita za uchaguzi.

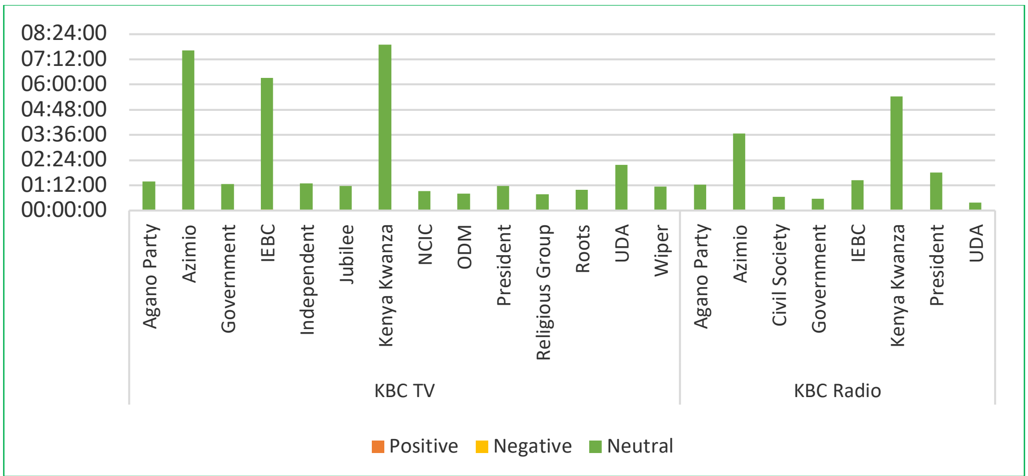

	KBC Channel 1	KBC Radio
Muda Jumla	Saa34 dakika 58	Saa15 dakika 09

Mchoro wa 2: Muda uliootolewa kwa maudhui ya habari ya wanasiasa na wadau wa uchaguzi kwenye vituo vya televisheni vya kibinafsi - ngazi sita za uchaguzi.

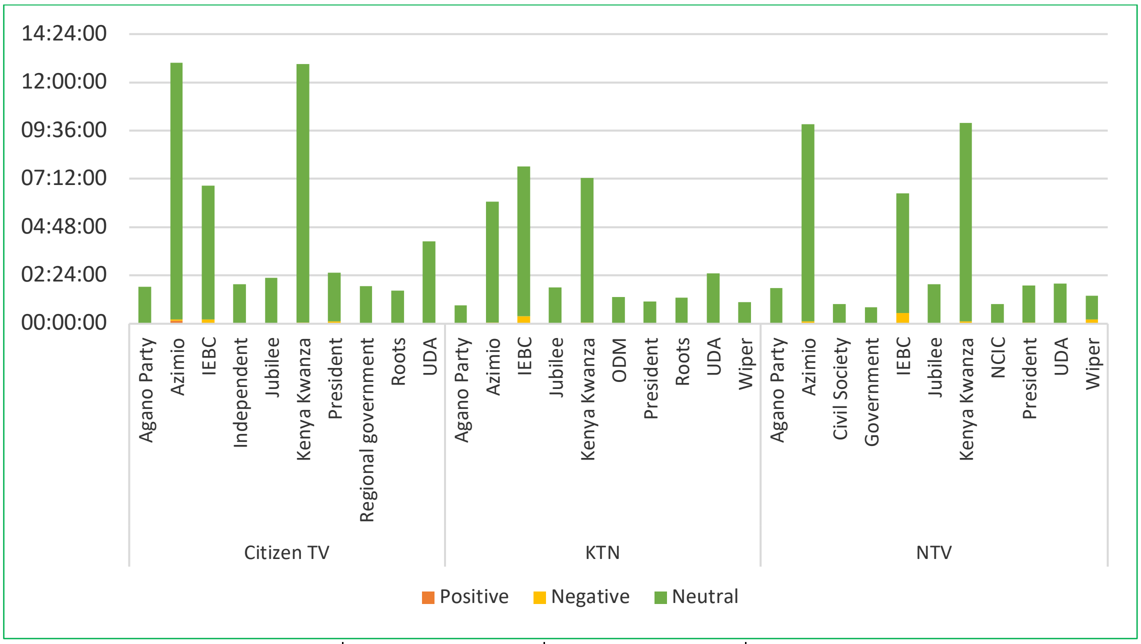

	Citizen TV	NTV	KTN
Muda Jumla	Saa49 dakika00	Saa38 dakika12	Saa31 dakika10

Mchoro wa 3: Muda uliotengwa kwa maudhui ya habari ya wanasiasa na wadau wa uchaguzi katika magazeti (nafasi katika cm2) - ngazi sita za uchaguzi.

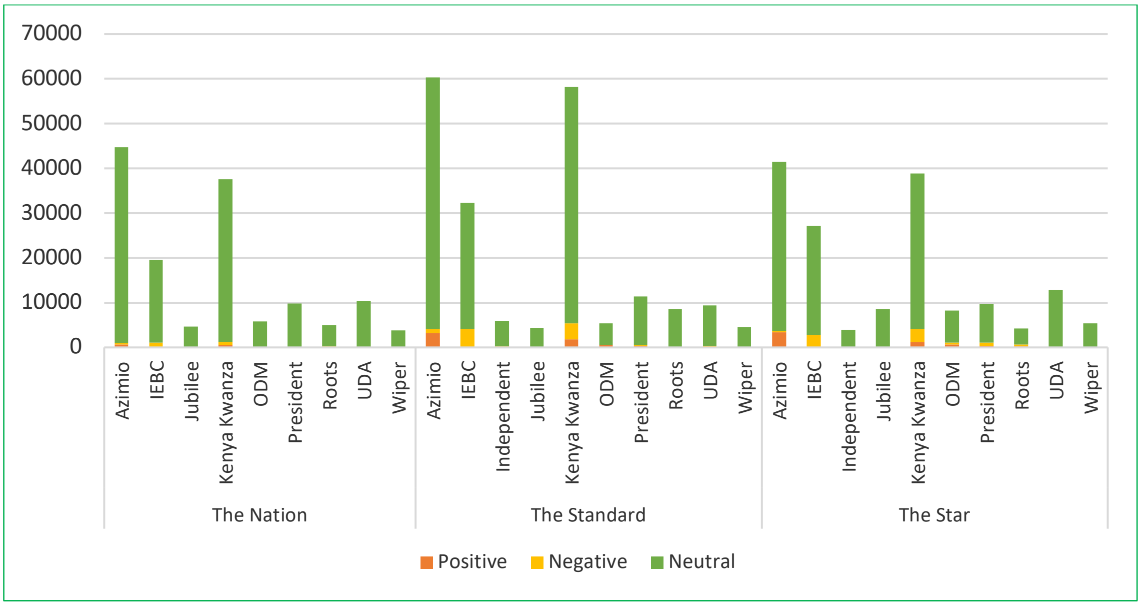

* Kwa habari, ukurasa wa gazeti hupima karibu 1,064 cm^2.

Mchoro wa 4: Muda uliotolewa kwa maudhui ya habari ya wanasiasa na wadau wa uchaguzi kwenye redio za lugha za asili (1) - ngazi sita za uchaguzi

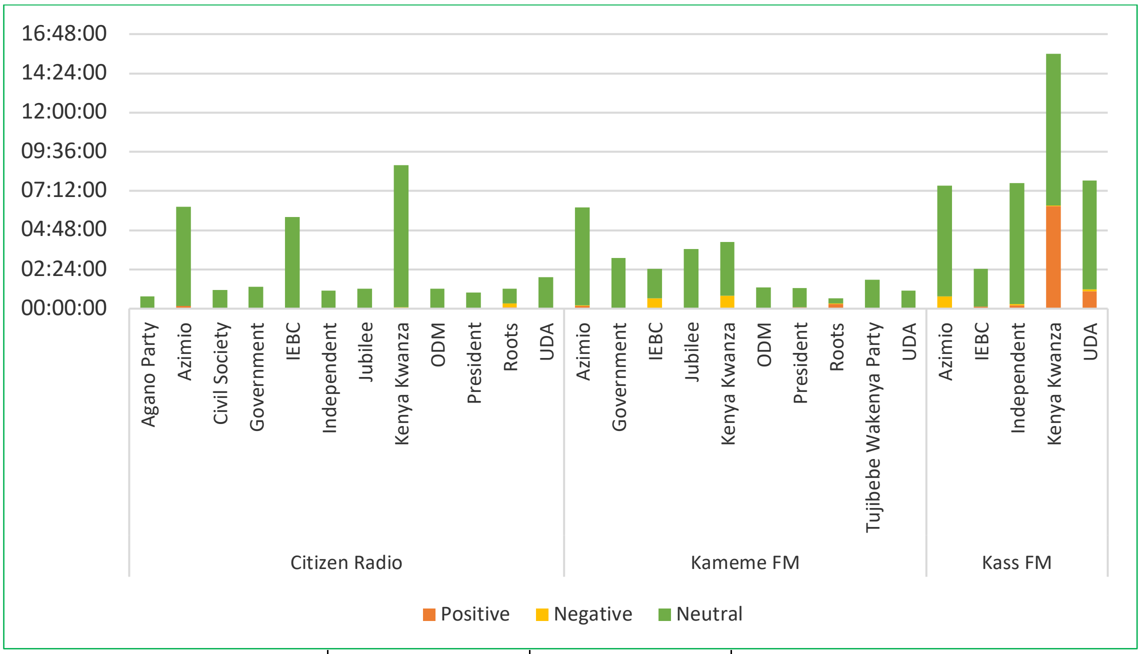

	Kass FM	Citizen Radio	Kameme FM
Muda Jumla	Saa41 dakika03	Saa31 dakika33	Saa25 dakika32

Mchoro wa 5: Muda na sauti inayotolewa kwa maudhui ya habari ya wanasiasa na wadau wa uchaguzi kwenye redio za lugha za asili (2) - ngazi sita za uchaguzi

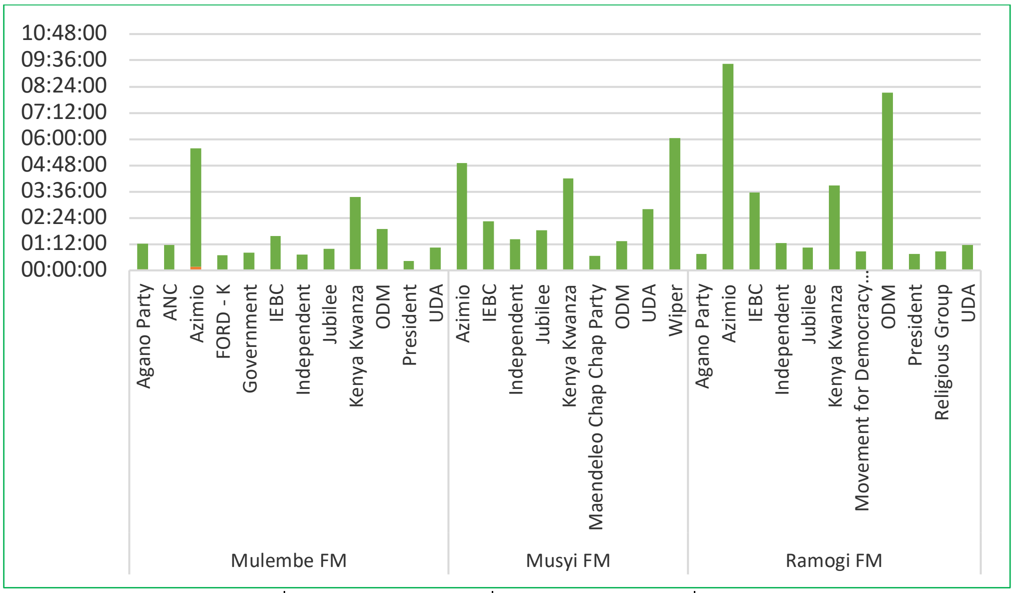

	Ramogi FM	Musyi FM	Mulembe FM
Muda Jumla	Saa31 dakika41	Saa25 dakika28	Saa19 dakika25

Mchoro wa 6: Muda uliotolewa kwa maudhui ya habari ya wanasiasa na wadau wa uchaguzi kwenye vituo vya televisheni - uchaguzi wa ugavana.

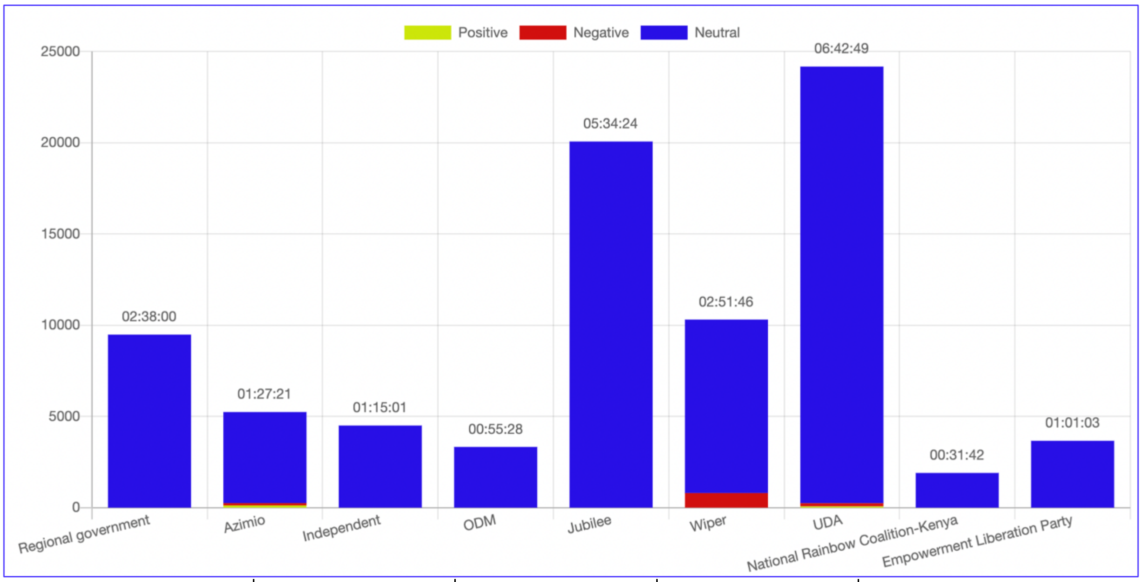

	Citizen TV	KTN	NTV	KBC TV
Muda Jumla	Saa09 dakika39	Saa05 dakika02	Saa04 dakika35	Saa04 dakika24

Mchoro wa 7: Muda uliotolewa kwa maudhui ya habari ya kisiasa na wadau wa uchaguzi kwenye magazeti (nafasi katika cm2) - uchaguzi wa ugavana.

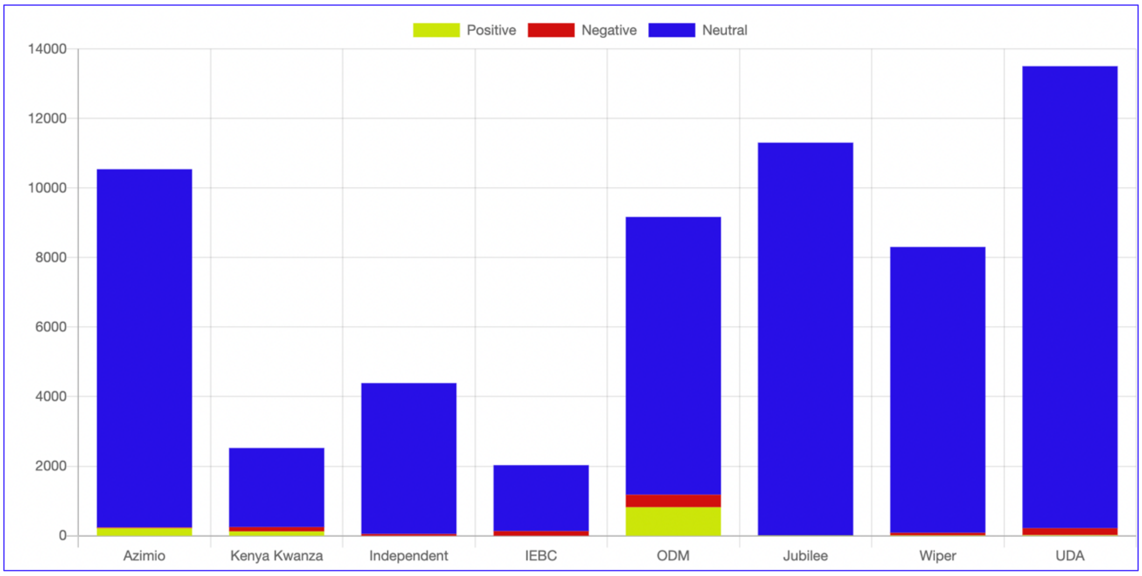

Mchoro wa 8: Tangazo linalolipishwa kwenye vituo vya televisheni - viwango sita vya uchaguzi

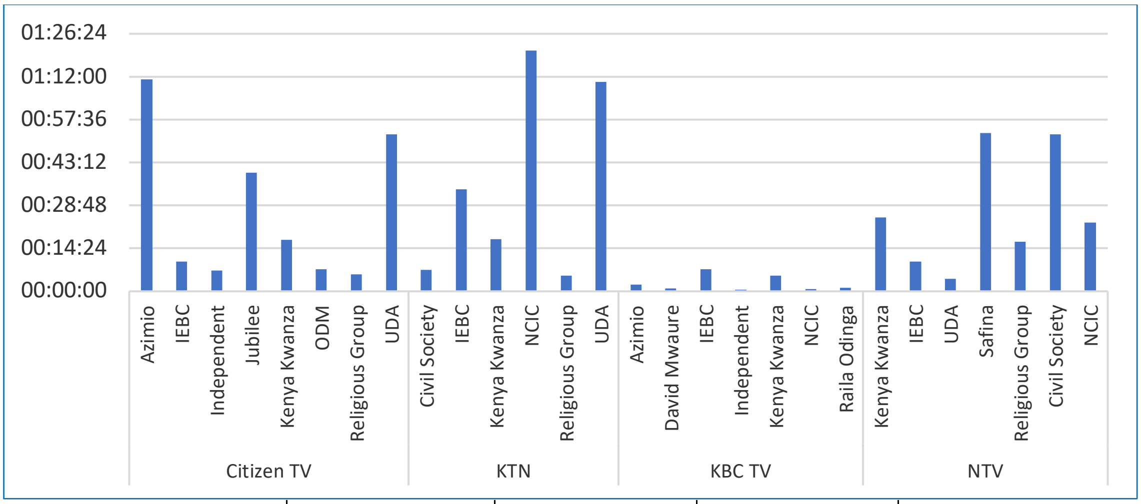

	KTN	Citizen TV	NTV	KBC TV
Muda Jumla	Saa03 dakika34	Saa03 dakika30	Saa03 dakika04	dakika18

Mchoro wa 9: Tangazo la kulipia kwenye redio za lugha za asilii (1) - Ngazi sita za uchaguzi

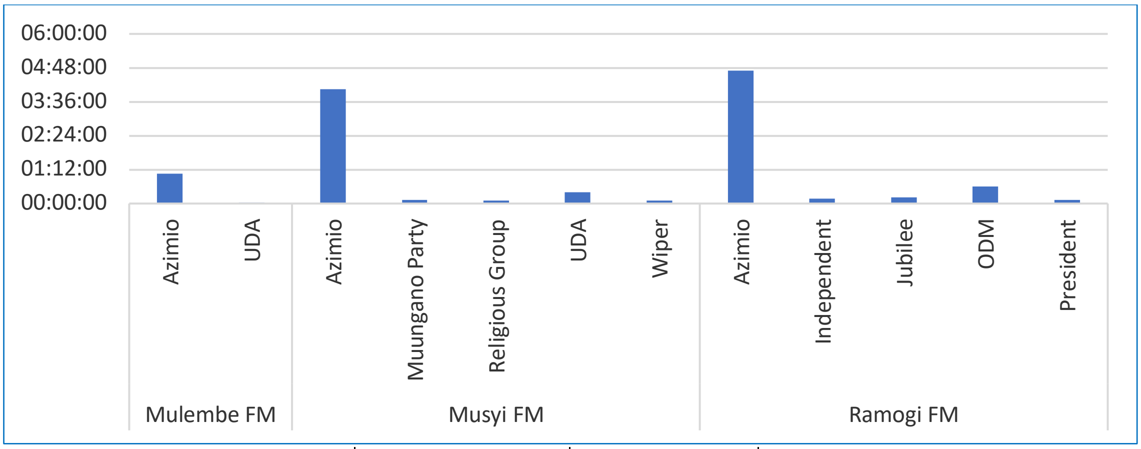

	Ramogi FM	Musyi FM	Mulembe FM
Muda Jumla	Saa05h dakika49	Saa4 dakika48	Saa01 dakika03

Mchoro wa 10: Tangazo la kulipia kwenye redio za lugha ya asili (2) - ngazi sita za uchaguzi

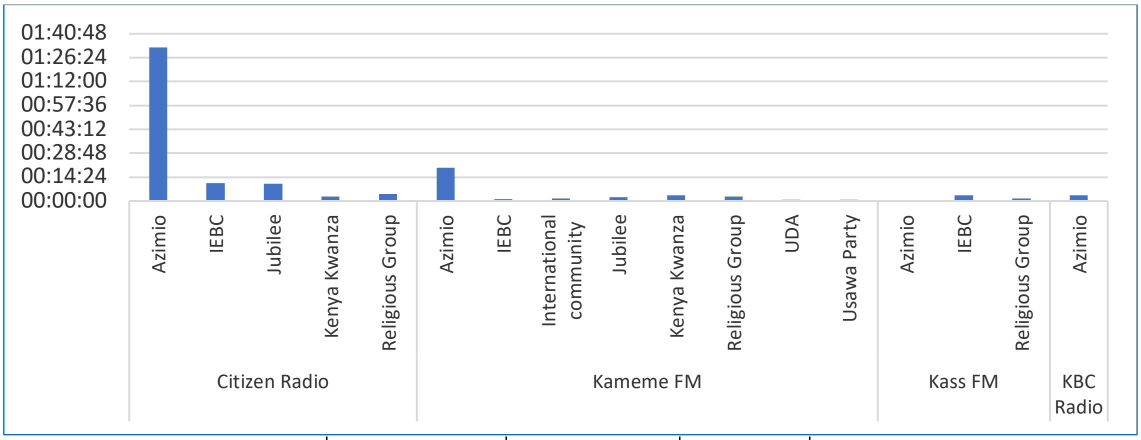

	Citizen Radio	Kameme FM	Kass FM	KBC Radio
Muda Jumla	Saa02	dakika32	dakika05	dakika03

Mchoro wa 11: Matangazo kwenye vituo vya televisheni vinavyogawiwa wagombeaji kulingana na jinsia - ngazi sita za uchaguzi

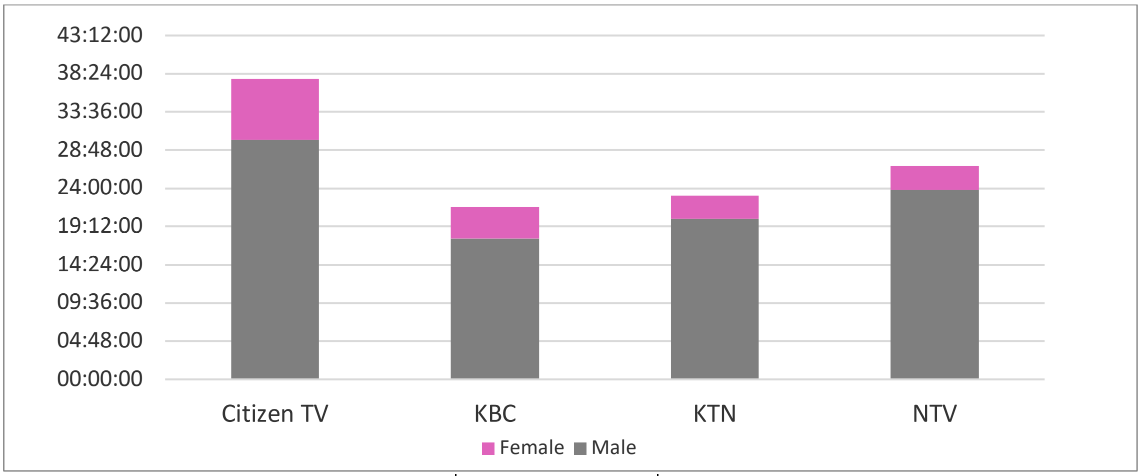

	Wanaume	Wanawake
Muda Jumla	Saa91 dakika43	Saa17 dakika29

Mchoro wa 12: Matangazo kwenye vituo vya redio vilivyogawiwa wagombeaji kulingana na jinsia - ngazi sita za uchaguzi

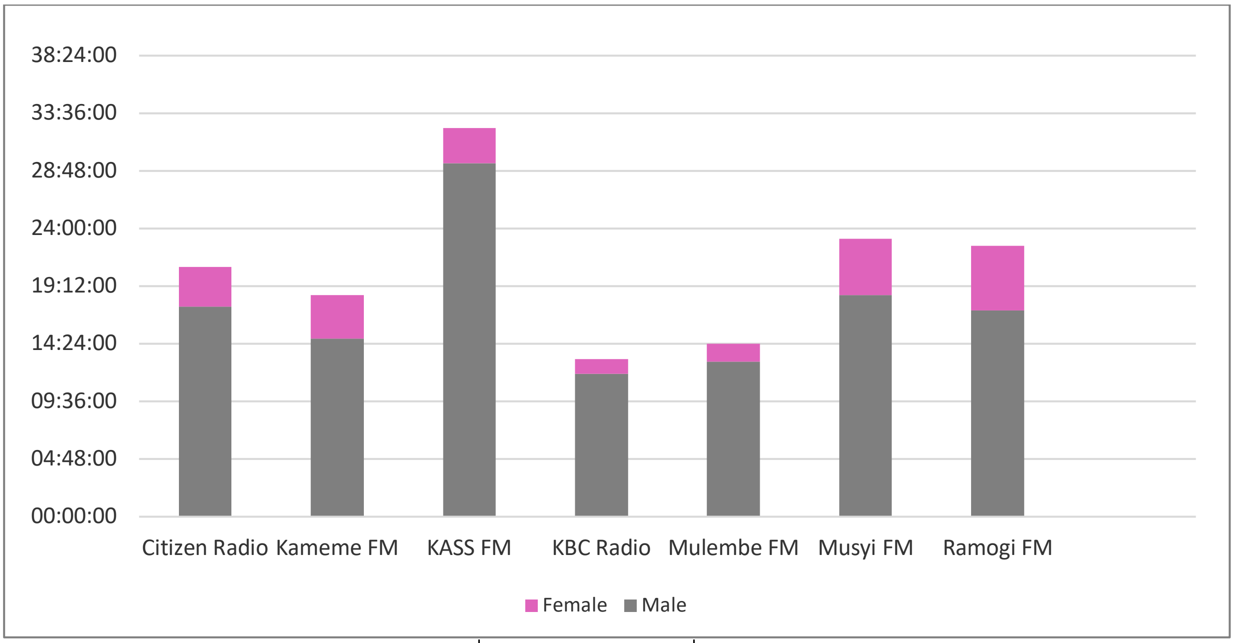

	Wanaume	Wanawake
Muda Jumla	Saa122 dakika10	Saaa22 dakika32

Mchoro wa 13: Matangazo kwenye magazeti yaliyogawiwa wagombeaji kulingana na jinsia (nafasi katika cm2) - ngazi sita za uchaguzi

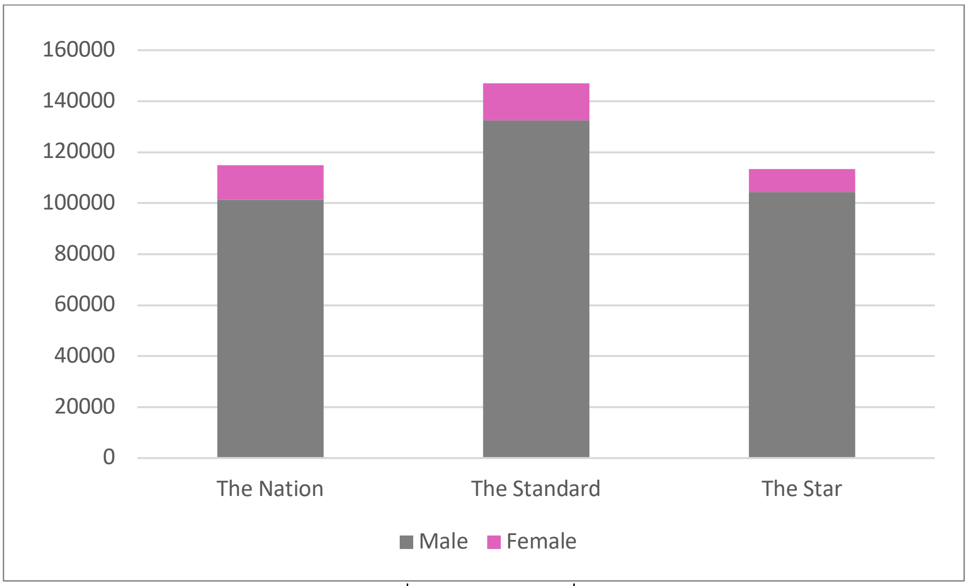

	Wanaume	Wanawake
Muda Jumla	338,233 cm^2	37,037 cm^2

C. KIAMBATISHO II – MATOKEO YA UFUATILIAJI WA MITANDAO YA KIJAMII

Upenyezaji wa mtandao na matumizi ya mitandao ya kijamii unaendelea kuongezeka nchini, hata hivyo kuna ukosefu wa maelewano kuhusu idadi ya watumiaji wa mtandao, kuanzia milioni 12 hadi 42 kulingana na chanzo. Takriban asilimia 21 ya watu wanatumia mitandao ya kijamii, na karibu milioni 12 watumiaji wa mitandao ya kijamii. Facebook ndio jukwaa linaloongoza, likifuatiwa na YouTube, Instagram na Twitter.[65] Umaarufu wa TikTok unakua kwa kasi, na ilikuwa programu iliyopakuliwa zaidi mnamo Agosti 2022. Programu za kutuma ujumbe papo hapo pia ni maarufu sana, huku WhatsApp ikiongoza kwa matumizi.

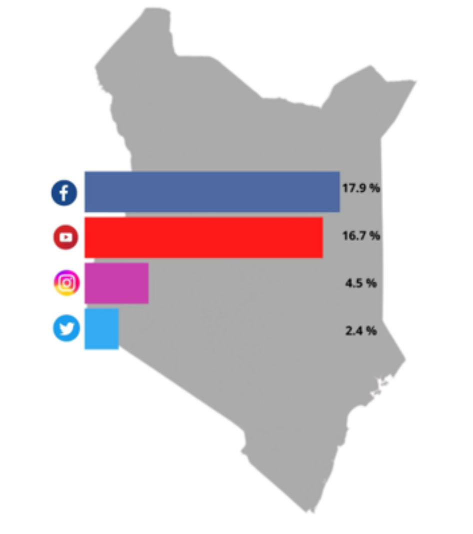

Figure 1. Percentage of social media users by population

Kitengo cha Ufuatiliaji wa Mitandao ya Kijamii cha EU EOM (SMMU) kilianza shughuli yake ya ufuatiliaji kwa kuchora mazingira ya kidijitali ili kutathmini uwepo wa mitandao ya kijamii wa wagombea wa ugavana na urais na kufafanua umuhimu wa kila jukwaa kama chombo cha kufanya kampeni katika uchaguzi mkuu. Miradi mbalimbali ya ufuatiliaji iliundwa kwa kuzingatia masuala ya kipaumbele yaliyoainishwa kupitia mashauriano ya awali na wadau wa ndani.

EU EOM ilichanganua maudhui yanayohusiana na uchaguzi mtandaoni kwa kulenga hasa habari potovu, usambazaji wa maudhui ya uchochezi na unyanyasaji wa kijinsia. Shughuli ya ufuatiliaji wa mitandao ya kijamii ilihusu kampeni za kisiasa, kipindi cha ukimya wa uchaguzi, siku kabla ya uchaguzi na matukio ya baada ya uchaguzi. Sampuli zilichaguliwa kulingana na madhumuni mengi ya uchanganuzi, ambayo baadaye yalioneshwa katika ripoti tofauti za ndani.

Mada	Mbinu ya uchambuzi	Kipindi cha Ufuatiliaji	Machapisho
Matamshi ya Kudharau	Kiasi	29/5 – 8/8	331
Habari Potofu	Uchunguzi Kifani	1/06 – 15/07	26
Uchambuzi wa jinsia	Kiasi	29/05 – 22/08	machapisho15 / maoni20

Mada	Mbinu ya uchambuzi	Kipindi cha Ufuatiliaji	Idadi ya video
Matamshi ya kudharau	Kiasi	29/5 – 19/08	558
Habari Potofu	Uchunguzi Kifani	6/04 – 07/08	22
Uchambuzi wa jinsia	Kiasi	29/05 – 22/08	2

Mada	Mbinu ya uchambuzi	Kipindi cha Ufuatiliaji	Idadi ya twiti
Matamshi ya Kudharau	Uchunguzi Kifani	13 – 30 Julai	6
Habari Potofu	Uchunguzi Kifani	8 – 22 Juni	7,328
Mfumo wa Roboti		8 – 22 Juni	55

65 Chanzo: 'We Are Social, report Digital 2022: Kenya.

		Uchunguzi Kifani	9 – 10 Agosti	35
			13 – 16 Agosti	30

Mbinu inayotumika kutoa maarifa katika ripoti inategemea vyanzo vya data ambavyo ni pamoja na:

- *CrowdTangle* kwa ajili ya kufuta data ya Facebook;
- *Brandwatch* kwa ajili ya kufuta data ya Twitter;
- *SentiOne* kwa uchanganuzi wa wakati wa mada zinazovuma au maneno-makuu;
- *Botometer* na *TruthNest* kwa uchanganuzi wa ukuzaji unaoendeshwa na roboti aina ya bot kwenye Twitter;
- Kifaa cha Uwazi kwa umma katika Facebook *Ad Library*;
- Fomu za kuripoti zilizoundwa mahsusi za uchanganuzi wa maudhui ya Facebook na TikTok.

Uchochezi na Kauli ya Kudharau

Timu ya mitandao ya kijamii ilianzisha kamusi ya matamshi ya chuki ili kufanya utafutaji kwenye Facebook ili kubaini matukio yanayoweza kutokea ya matamshi ya dharau. Orodha ya maneno muhimu ilijumuisha neno la chuki lililotangazwa na Tume ya Kitaifa ya Uwiano na Utangamano (NCIC) mnamo Aprili 2022 ili kuanzisha maneno yanayotumiwa na watu wengi kuzingatiwa kuwa maneno ya kudhalilisha na ambayo matumizi yanaweza kuvutia hatua za kisheria.[66]

Katika kipindi cha ufuatiliaji, EU EOM iligundua visa 101 vya lugha ya uchochezi, 65 kati yao kwenye Facebook, 30 kwenye TikTok na 6 kwenye Twitter. Masuala ambayo yalibainika kuwa yanaweza kuzua vurugu ni pamoja na dhana potofu za kikabila, maudhui ya hisia yanayoweza kuzua vurugu, matumizi ya maneno ya vitisho au matusi ili kuchochea umma, matamshi yaliyojaa chuki hasa kwenye mikutano ya kisiasa pamoja na kuidharau IEBC. Maudhui yaliyoibua vurugu za zamani za uchaguzi nchini Kenya kwa manufaa ya kisiasa yalizingatiwa kwenye Facebook, Twitter na TikTok.

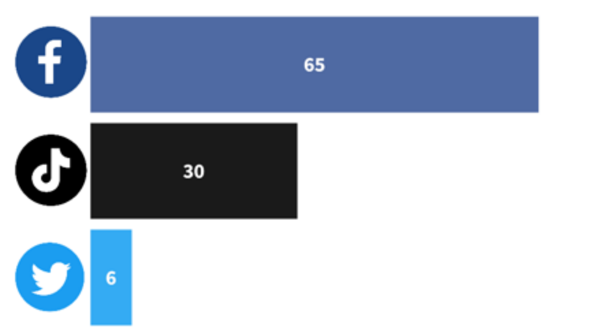

Figure 2. Number of cases of derogatory speech identified by the EU EOM

Twiti sita zinazorejelea ghasia za baada ya uchaguzi wa 2007/2008 zenye maudhui ya kuchochea kabila moja dhidi ya jingine na wito wa vurugu zilichapishwa tarehe 13 Julai na kuondolewa na Twitter siku chache baadaye. Video ya TikTok inayotumia neno la chuki "Kihii" kurejelea Odinga kwa njia ya dharau iliondolewa na TikTok baada ya kutazamwa zaidi ya mara milioni moja.[67]

Matukio mengi ya matamshi ya dharau yaliyotambuliwa yalijumuisha vipengele vya ukabila. Mchanganuo wa kesi zilizochanganuliwa umefupishwa katika Mchoro 2-5:

66 Hate speech lexicon, kama inavyofafanuliwa na NCIC.
67 Neno "Kihii" lilijumuishwa katika hate speech lexicon ya NCIC.

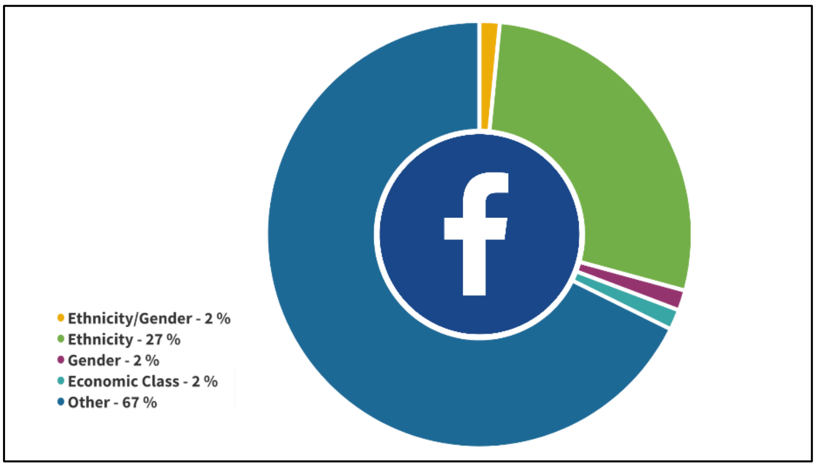

Mchoro 3. Machapisho ya Facebook yenye vipengele vya hotuba ya dharau kwa mada. Msingi: kesi 65.

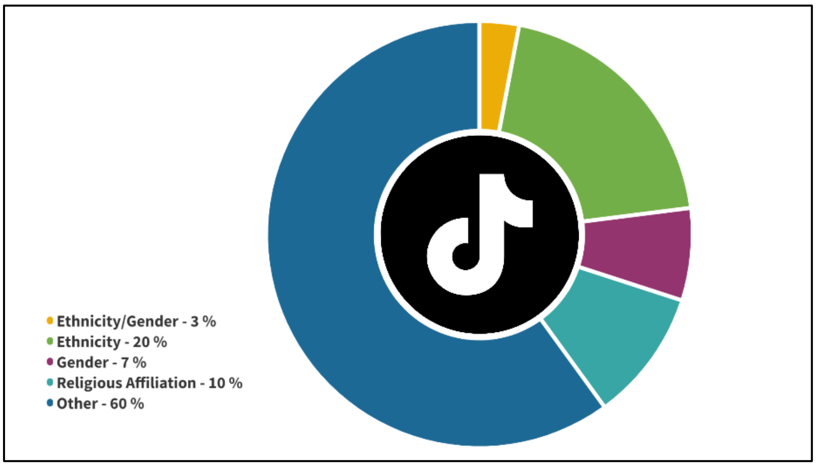

Mchoro 4. Video za TikTok zilizo na vipengele vya maneno ya dharau kulingana na mada: kesi 30.

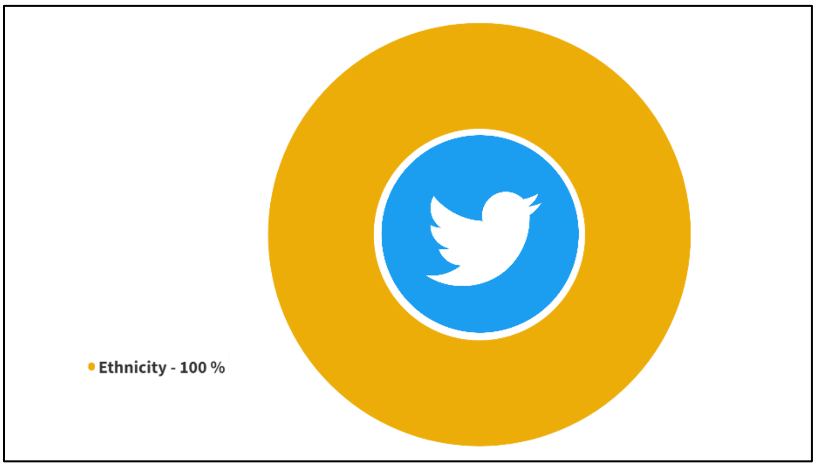

Mchoro 5. Video za Twitter zenye vipengele vya hotuba ya dharau kwa mada: kesi 6.

Kwa ujumla, lugha kuu ya mawasiliano kwenye Facebook na Twitter ilikuwa Kiingereza ilhali lugha za asili zilionekana kuwa maarufu zaidi kwenye TikTok. Hata hivyo, lugha za asili zilikuwa wazi

zaidi katika madai ya uchochezi. Mchanganuo wa visa vya kashfa kwa lugha unaonyesha kuwa Kiswahili na lugha nyingine za asili zilitumiwa katika asilimia 32 ya machapisho ya Facebook, asilimia 90 ya TikTok na twiti zote zilizochambuliwa.

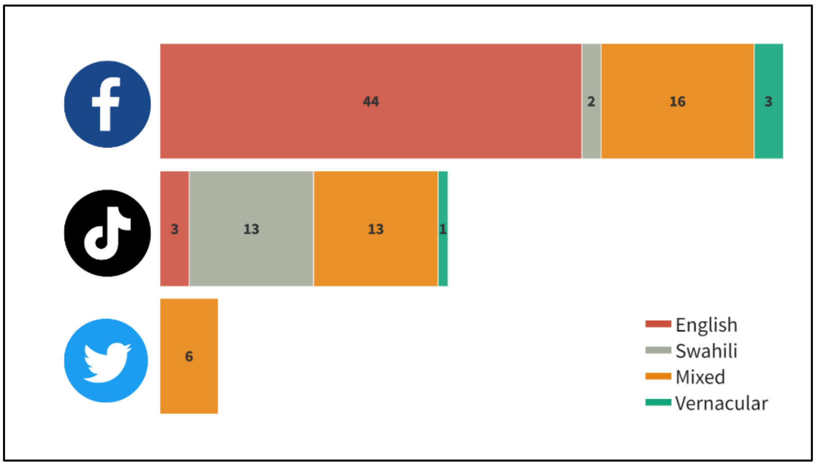

Mchoro 6. Lugha kuu za maudhui ya hotuba ya dharau kwa jukwaa

D. Uchambuzi wa Jinsia

EU EOM ilibainisha visa 20 vya unyanyasaji wa kijinsia dhidi ya wagombea 7 wa kike kwenye Facebook na viwilii dhidi ya mgombea mmoja kwenye Instagram, huku maneno ya matusi yakitumiwa kuwadhalilisha. Mashambulizi yote yalijitokeza katika maoni kwa machapisho yaliyochapishwa na wahasiriwa ambao walikuwa na lengo la matamshi yanayotokana na sura (7), maoni ya ngono yaliyokusudiwa kuwadhalilisha kupitia picha na memes (10 kwenye Facebook na 2 kwenye Instagram), ukosoaji kuhusu majukumu ya familia. (2) na matumizi ya lugha ya kijinsia (1). Kesi mbili za mashambulio kuhusu mwonekano dhidi ya wanawake mashuhuri pia zilitambuliwa kwenye TikTok.

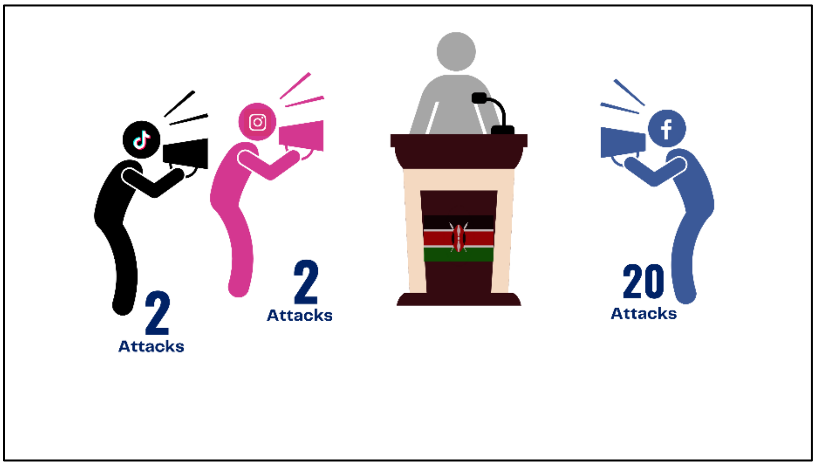

Mchoro 7. Kesi za mashambulizi ya kijinsia kwa jukwaa

Ingawa Kiingereza kilikuwa lugha kuu katika takriban nusu ya matukio ya Facebook yaliyochanganuliwa, Kielelezo cha 8 kinaonyesha kuwa Kiswahili pia kilitumika mara kwa mara kwenye jukwaa hili na kilishinda lugha zingine.

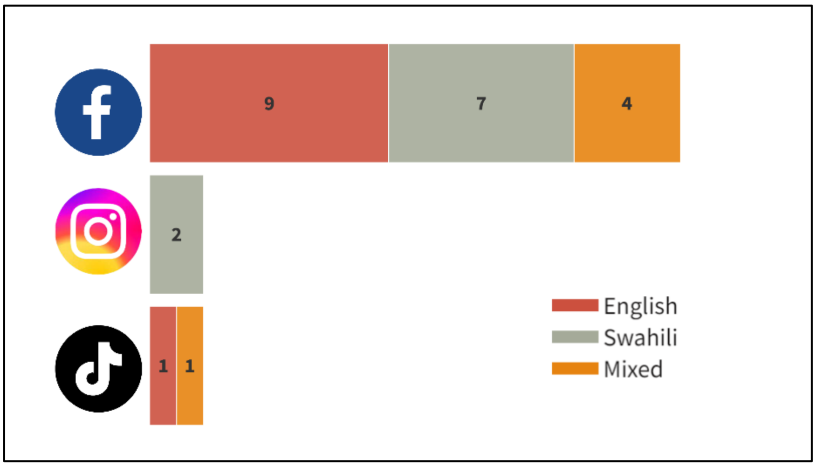

Mchoro 8. Lugha kuu za mashambulizi ya kijinsia kwa jukwaa

E. Usambazaji Unaoendeshwa na Roboti

EU EOM SMMU walitambua akaunti 2,838 zilizohusika sana katika kusambaza matokeo ya mapema ambayo hayajathibitishwa katika muda wa saa kumi na nane baada ya kufungwa kwa vituo vya kupigia kura tarehe 9 Agosti. Kati ya hizi, 65 ziliundwa mnamo Juni, 119 mnamo Julai na 84 mnamo Agosti 2022.

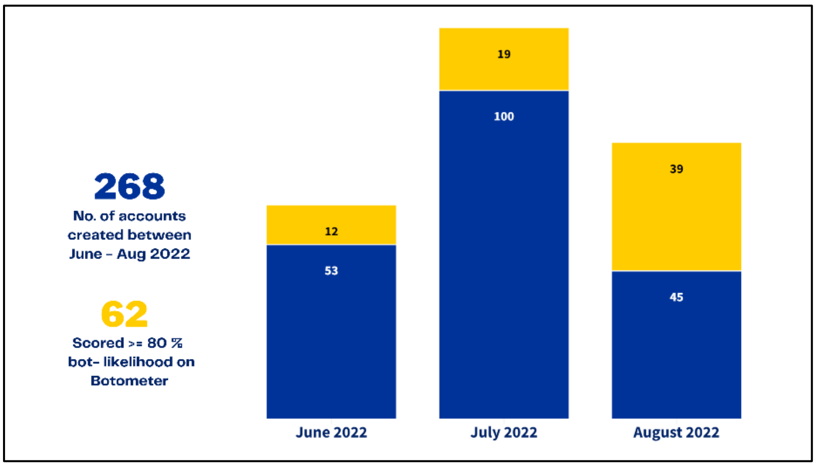

Mchoro 9. Uchambuzi wa wasifu

Uchanganuzi wa akaunti za Twitter 268 zilizoundwa tangu Juni huku kigunduzi cha cha Botometer kikiainisha 62 kati ya hizo na uwezekano wa kuwa sawa au zaidi ya asilimia 80 wa kuwa roboti. Kati ya hizi, 12 ziliundwa mnamo Juni, 19 mnamo Julai, na 39 mnamo Agosti. Ukaguzi unaotumia vichujio zaidi (kama vile picha ya wasifu, marudio ya uchapishaji na jina la utani la alfabeti-nambari) ulionyesha kuwa angalau akaunti 17 ziliwasilisha mifumo thabiti ya uhalisi. Chache zilizimwa na Twitter katika siku zilizofuata.

Mchoro 10. Uthibitishaji

Akaunti 35 kati ya 268 zilionyesha tabia zinazofanana, kama vile kujitolea kikamilifu kushiriki maudhui ya kampeni, tarehe ya kuundwa ya hivi karibuni (Juni 8, Julai 10 na Agosti 17), ukosefu wa picha ya nyuma, mpangilio sawa na picha ya wasifu inayofanana, anwani ya alfabeti-nambari (asilimia 62). Akaunti kumi kati ya hizi ziliundwa siku ya uchaguzi au siku iliyofuata.

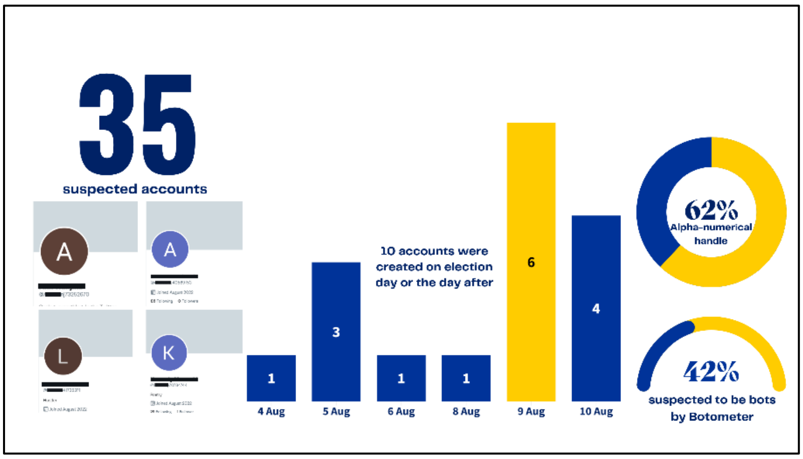

Mchoro 11. Kundi la Troll Farm

Uchanganuzi wa twiti za mara kwa mara ulionyesha kuwa 30 kati ya akaunti hizi zilichapisha zaidi ya mara 150 kwa siku, huku akaunti iliyofanya vizuri zaidi ikichapisha takriban kila dakika mbili.

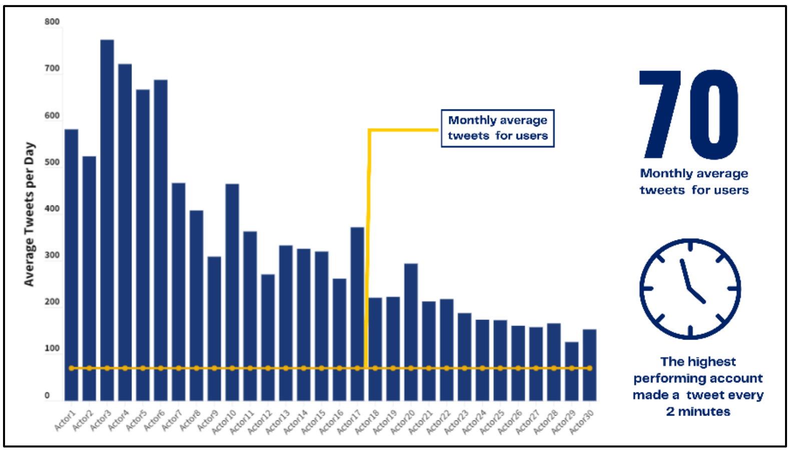

Mchoro 12. Marudio ya Twiti

Chati iliyo hapa chini inaonyesha wastani wa idadi ya twiti kwa siku zilizochapishwa na akaunti 30 zinazochapisha zaidi ya mara 150 kwa siku.

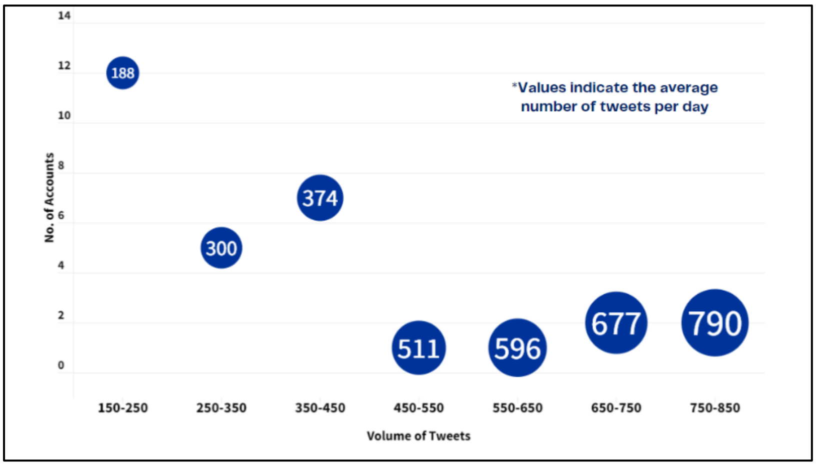

Mchoro 13. Wastani wa idadi ya twiti kwa siku

Timu ya mitandao ya kijamii ya EU EOM iligundua kuwa kikundi cha troll farm kilijishughulisha na ukuzaji wa simulizi zinazofanana na roboti ili kuongeza ufikiaji wa madai ya udanganyifu kwa kutuma tena maudhui yanayofanana kwa kiasi kikubwa ili kushawishi mazungumzo kwa njia iliyoratibiwa, ambayo inakinzana na
Twitter community standards on manipulation and spam policy.